

PRESENTACIÓ

La participació en l'associacionisme és una manera d'entendre la col·laboració social entre gent amb uns mateixos interessos. Ara bé, quan aquests interessos tenen una plasmació immediata, de caire social, econòmic, etc., són molts més els que estan disposats a participar-hi. Però quan, com en el cas de les activitats culturals, la tasca individual és moltes vegades absolutament aïllada, solitària, sovint desprotegida i poc o gens procliu al gregarisme, aleshores dur endavant el programa d'una entitat cultural és de vegades tot un repte.

L'Associació Cultural Centelles i Riusech creada per a la recuperació, protecció, conservació i difusió del patrimoni cultural d'Oliva, des de bon principi ha mostrat el seu interès per la historiografia local, creant les plataformes bàsiques per contribuir a la recuperació de la nostra memòria col·lectiva. La celebració de les *Jornades sobre la Història dels Centelles i el comtat d'Oliva*, la creació de la *Beca d'investigació Serafí de Centelles* i la creació i elaboració de la revista *Cabdells*, de la qual ara ix i us presentem el número 5, són una clara mostra de l'interès i l'esforç que la nostra entitat cultural esmerça en la recuperació de la nostra memòria col·lectiva.

La revista *Cabdells*, serveix d'interlocutora entre la societat interessada per la nostra història i els propis investigadors. Els qui, d'una manera o una altra, hi hem col·laborat en algun moment, sempre ens hem sentit generosament recompensats ja que, la revista *Cabdells*, en cadascun dels seus números és un cúmul d'articles que recuperen i actualitzen la nostra història.

Estimular a joves i veterans investigadors, i contribuir a la difusió dels resultats dels seus treballs és, des dels seus inicis, una de les prioritats de la nostra entitat cultural, amb el desig de transcendir i perdurar, que ens caracteritza com a difusors del nostre patrimoni cultural.

En aquest número, la revista, reuneix un conjunt d'articles que, de segur, us interessaran. Hi trobareu un singular article sobre *el pintor Antonio Cortina* i el seu treball a Oliva, un documentat estudi sobre *La toponímia urbana d'Oliva*, un atractiu article sobre *La família Carròs i Violant Carròs i de Centelles*, una suggerent aproximació a la *Figura de José Maria Vidal i els nostres orgues*, així com un interessant treball sobre *Plafons ceràmics i imatges devocionals a*

Oliva, i una crònica sobre l'última *Distinció Honorífica concedida a Priscilla Muller*, conservadora emèrita de la Hispanic Society of America.

I tot això sota la direcció de Vicent Canet Llidó, el nou director de la revista *Cabdells*, a qui tinc l'honor de presentar-vos en aquest número 5 de *Cabdells*.

Vicent ha tingut ocasió d'entrar en contacte amb aquest món editorial i de publicacions en anteriors ocasions. Així, en el 2003 va rebre una beca d'investigació concedida per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, amb el seu treball sobre *el valencià dels rituals valentins*. En el 2005 va coordinar, juntament amb Rosa Seser, arxivera de Dénia, la publicació commemorativa del IV Centenari de les Agustines a Dénia: *El convent de les Agustines i la Santíssima Sang. 400 anys de presència a Dénia*. Recentment, ha publicat un article sobre *El valencià en l'església: 1707-2007*, dins l'Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura, que publica la Universitat Jaume I de Castelló. També forma part del consell de redacció de la revista *Saó*, degana de les publicacions en valencià al nostre País.

Des d'aquestes breus línies vull donar-li la benvinguda.

La direcció d'una revista és una tasca sens dubte interessant i atractiva però, a la vegada, constant i delicada. Interessant i atractiva perquè permet estar en contacte continu amb els investigadors i les noves aportacions a la nostra història i, constant i delicada perquè un director ha de fer l'esforç de cercar, seleccionar i concretar el que és adequat i pertinent en cadascun dels números de la revista. En definitiva, el director té sota la seua responsabilitat el resultat final del producte. I en aquest sentit, des de la Junta Directiva de l'Associació, estem convençuts que Vicent Canet, contribuirà amb la seua aportació personal a la regularització periòdica i a la millora de *Cabdells* amb el desig que la revista continue el seu camí, un camí que esperem que siga ben llarg.

I no podem tancar aquesta presentació, sense fer memòria de dos grans col·laboradors i amics de l'Associació Centelles i Riusech. Dos membres de la nostra Associació, enamorats d'*Oliva* i de la seua història, que ens han deixat en el transcurs de temps entre aquesta publicació i l'anterior. Ens referim a D. José Castell Bomboí († 13-2-2006), i a Doménec Morell Fullana († 24-2-2008). Dos incansables investigadors dels nostres arxius, i amics generosos, sempre disposats a compartir els seus coneixements. Tots dos han deixat un interessant llegat, fruit de la seua tasca investigadora, que esperem que prompte pugua veure la llum en forma de publicacions diverses. Tal i com ells van somniyar tantes vegades, mentre anaven traent, per lo fil, lo cabdell.

ANTONI ESTEVE

2007, cent anys de la concessió del títol de Ciutat a Oliva

El 10 de desembre de 2007 s'acomplien els 100 anys de la concessió del títol de Ciutat a la població d'Oliva. Aquesta concessió fou fruit de les gestions realitzades per Federico Loygorri de la Torre davant el rei Alfons XIII.

No ens podíem oblidar, a *Cabdells*, d'un centenari tan rellevant per a la nostra història col·lectiva. Per aquest motiu, hem volgut començar aquest número fent-nos ressò de tan gran esdeveniment. Ho fem, de forma testimonial, aportant un document de l'època que ens parla, explícitament, d'aquesta efemèride. Davant l'absència de la documentació original, deguda a la trista destrucció del nostre arxiu municipal, pensem que és un testimoni documental de gran rellevància i singularitat, digne de ser conegut pels investigadors, i els olivans en general.

En fecha catorce Diciembre del corriente mil novecientos
siete se recibió del Excmo. Sr. Alcalde de esta un oficio
que referido a la letra dice así: El Señor Gobernador Civil
de esta Provincia en comunicacion de doce de los corrientes
me trascibe el real decreto que publica la gaceta ofi-
cial del mismo día que es del tenor siguiente:

Quiero dar una prueba de Mi Real agracio a la Villa
de Oliva provincia de Valencia:

Vengo en concederle el título de Ciudad. Dado en Palacio
a diez de Diciembre de mil novecientos siete - Affm
so - El Ministro de la Gobernacion - Juan de la Hoz
y Pinafiel.

Lo que me complázco en participarlo a V. para su co-
noscimiento y satisfaccion.

Dios Guarde a Oliva catorce Dto mil novecien-
tos siete - Juan Sanchez -

En virtud de todo lo cual procedase ya adelante a to-
dos los libros y partidas a darle el título concedido a
esta Ciudad. Oliva quince de Diciembre de mil nue-
vecientos siete.

Dr. Calvador Campoy Dns
Duro

En la Iglesia Paroquial de Santa Maria la Mayor de la Ciudad

Transcripció del llibre de batejos (esquerra) de l'Arxiu Parroquial de santa Maria la Major d'Oliva. Any 1907. Foli 193, revés

En fecha catorce Diciembre del corriente mil novecientos siete é recibido del Ilustre Señor Alcalde de ésta un oficio que copiado á la letra dice asi:

El Señor Gobernador Civil de esta Provincia en comunicaci3n de doce de los corrientes me trascribe el real decreto que publica la gaceta oficial del mismo dia que es del tenor siguiente:

Queriendo dar una prueba de Mi Real aprecio a la Villa de Oliva, provincia de Valencia:

Vengo en concederle el título de Ciudad. Dado en Palacio a diez de Diciembre de mil novecientos siete (sic) siete = Alfonso = El Ministro de la Gobernaci3n = Juan de la Zierba y Peñafiel.

Lo que me complace en participar a V. para su conocimiento y satisfacci3n.

Dios Gue. V. m. Oliva catorce de Diciembre Mil novecientos siete = Juan Sancho.

En virtud de todo lo cual procédase en adelante en todos los libros y partidas a darle el título concedido a esta Ciudad. Oliva quince de Diciembre de mil novecientos siete.

*Dr. Salvador Campos Pons
Cura
(Rubricado)*

Oliva 1850, gravat d'Enrique Bofí Planes (detall)

LA TOPONÍMIA URBANA D'OLIVA*

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

INTRODUCCIÓ

En quina llengua?

1. EL DESENVOLUPAMENT URBÀ D'OLIVA

2. ELS NOMS TRADICIONALS

2.1. Classificació dels noms tradicionals

2.1.1. Topònims geogràfics o naturals

2.1.1.1 Relleu

2.1.1.2 Hidrografia

2.1.1.3 Vegetació

2.1.2. Topònims urbans pròpiament dits

2.1.2.1. Estructura i distribució urbanes

2.1.2.2. Trama de serveis

2.1.2.3. Agricultura i ramaderia

2.1.2.4. Comerç

2.1.2.5. Activitats laborals

2.1.2.6. Altres activitats

2.1.2.7. Edificis i objectes singulars

2.1.3. Topònims històrics

2.1.3.1. Antropònims individuals

2.1.3.2. Antropònims col·lectius

2.1.4. Topònims afectius

2.2. Sobre els noms de sants

3. LES NOVES DENOMINACIONS

3.1. Canvis de nom

3.2. Els canvis més antics

3.3. Canvis durant la Segona República

3.4. Els canvis de noms de la postguerra

3.5. La renovació toponímica dels anys 60

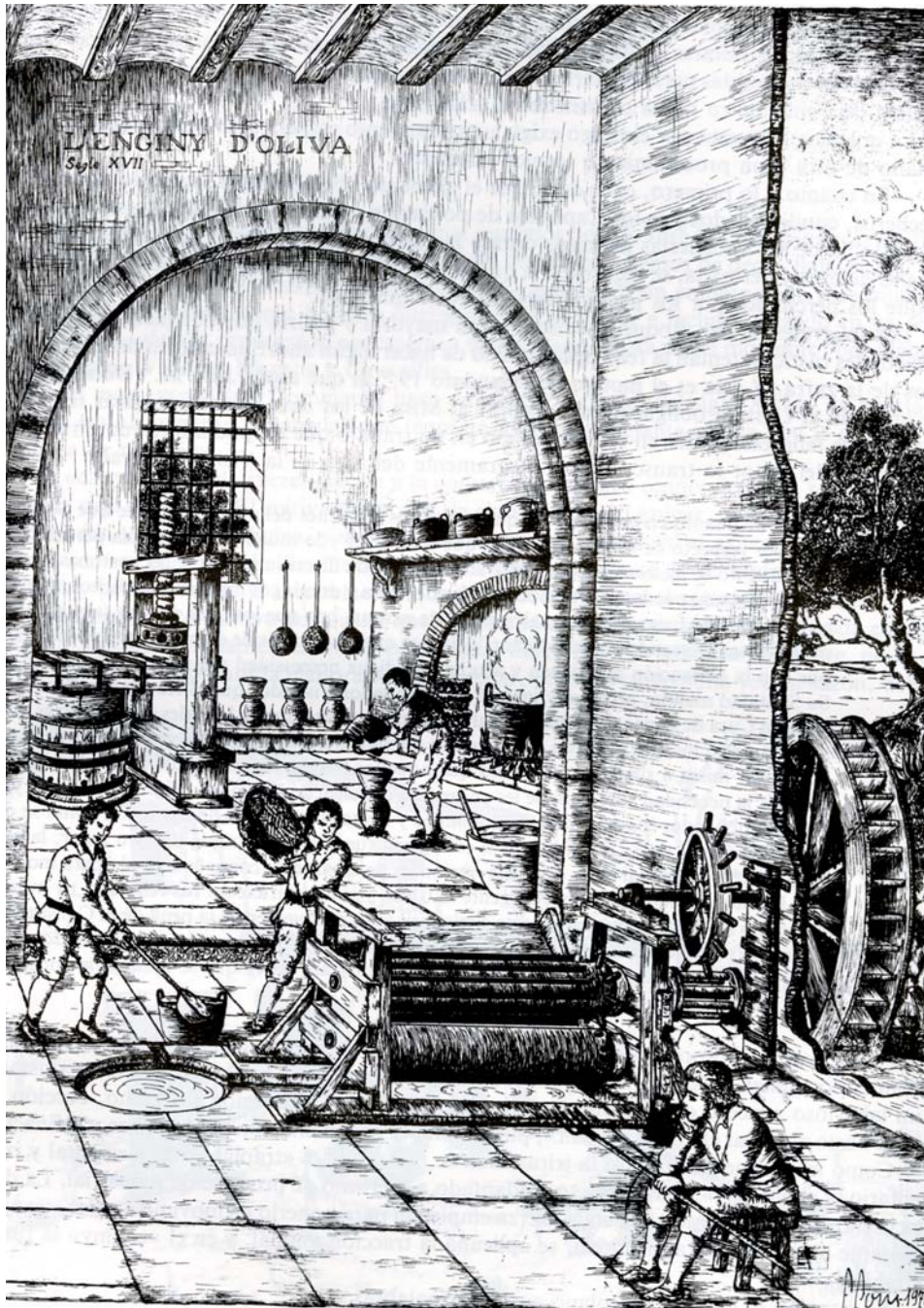
3.6. La transició a la democràcia

3.7. Els esforços de normalització lingüística

4. BIBLIOGRAFIA

APÈNDIX: plànol i relació de vies urbanes.

* Comunicació presentada originalment al IV COL·LOQUI D'ONOMÀSTICA VALENCIANA. XXI COL·LOQUI DE LA SOCIETAT D'ONOMÀSTICA, celebrat a Ontinyent (la Vall d'Albaida), els dies 29 i 30 de setembre i 1 d'octubre de 1995. Publicada al corresponent *Llibre d'Actes*, Ontinyent 1997, pàgs. 1077-1103.

L'Enginy d'Oliva, il·lustració de Francisco Pons Moncho

DOMÍNGUEZ-PONS, *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*, pàg. 620.

INTRODUCCIÓ

Els noms dels carrers d'Oliva, com els de la resta de poblacions valencianes i d'arreu del món, són un producte i un reflex de la història i de la vida de la ciutat. Alguns dels noms ens recorden edificis o construccions desaparegudes, que en un temps configuraren d'una certa manera l'espai urbà; d'altres ens informen sobre els oficis i activitats de la vida quotidiana en un passat més o menys llunyà. La nòmina de personatges locals, uns il·lustres, altres simples veïns, troba eco en els noms d'uns carrers que tothom travessa a diari, però són pocs els qui saben qui eren aquelles persones al·ludides en les plaques. Els majors saben com es deia tal o qual carrer en temps del franquisme, i alguns dels més vells recorden com s'anomenava en temps de la República, o encara abans. Els canvis de règim polític s'han deixat sentir en els noms de determinats carrers, que tothom ha seguit anomenant de la mateixa manera: amb el nom popular de sempre, que no ha figurat mai en cap placa, ni és el de cap general, rei o president, i que sol ser en la llengua del poble.

En aquest treball pretenem aproximar-nos a les motivacions que han donat lloc als noms dels carrers d'Oliva: *què* ens diuen, *per què*, *com* s'agrupen, *on* s'ubiquen, els canvis que han experimentat, en quina llengua han arrelat, i la persistència del nom popular enfront del nom oficial en determinats casos.

No és tasca fàcil conèixer els noms antics d'alguns carrers, ni els canvis que han registrat en èpoques anteriors a la nostra. Ens és pràcticament impossible disposar d'un nomenclàtor urbà complet anterior a la Guerra Civil, ja que els arxius municipals foren cremats l'11 d'agost del 1936. El llibre d'actes municipals més antic conservat s'enceta amb el ple del 17 de febrer del 1937. Aleshores molts carrers ja havien perdut el seu nom anterior, i eren designats amb noms de personatges, institucions o conceptes vinculats al règim polític aleshores en vigor.

Afortunadament, hem pogut suplir la mancança de documentació amb fonts indirectes, com són els tractats d'història local, així com els articles sobre el tema i els anuncis comercials en publicacions locals anteriors a la guerra -el periòdic *Patria Chica*-, i altres de l'època franquista i de la transició a la democràcia.¹ També ens ha sigut necessària la informació oral, tant de persones expertes en història local² com de simples veïns, i la visita a determinats carrers del casc antic, per tal de trobar una possible relació entre el nom i l'aspecte del carrer. Hem tornat a recórrer els carrers

¹Es conserva un plànol datat en gener del 1930, firmat per l'arquitecte V. Valle y Gadea, que ens ha estat molt útil per a reconstruir la nomenclatura vigent abans de la Segona República, però només en part, ja que molts carrers, tant nous com vells, hi figuren sense nom.

²Hem d'agrair especialment l'assessorament de Salvador Cardona Miralles, Alcalde d'Oliva durant la transició democràtica, i artífex de la recuperació de molts noms tradicionals i de la retolació de carrers nous amb noms arrelats a la nostra realitat, tant local com valenciana. Encara que no hi figure el seu nom, és l'autor del Nomenclàtor Urbano inclòs en l'obra col·lectiva *Iniciación a la Historia de Oliva* (1978, v. Bibliografía al final).

Així mateix, ens han estat molt útils els treballs de Francisco Pons Moncho, ex-Rector de Sant Roc i gran estudiós del tema (v. Bibliografía), basats en la documentació eclesiàstica i de l'Arxiu del Regne.

nous que en la nostra infantesa eren solars on jugàvem a futbol, horts de tarongers on ens amagàvem, o descampats on féiem harca a pedrades les diverses colles rivals; tot açò per tractar de recordar on acabava el casc urbà que, a partir dels anys 60, registraria un eixamplament espectacular que transformaria radicalment la seua fesomia.

EN QUINA LLENGUA?

Ens trobem, per a començar, amb el problema de la llengua en què caldria citar els topònims urbans. La pràctica totalitat dels noms populars són i han sigut sempre en valencià, així com bona part dels noms oficials (antics, restituïts o de nova creació). Altres noms oficials figuren encara en castellà en les plaques; alguns d'ells han estat coneguts sempre en valencià per part de la població (p.e. *Sant Francesc*); en canvi altres són intraduïbles (noms de persona, cognoms com *La Hoz*, etc.), o han arrelat en castellà entre la població (p.e. el carrer del *Niño*). Per a la citació dels noms de carrers ens atindrem als següents criteris:

1) Usarem el valencià per als noms populars i per als oficials que, a pesar de figurar en castellà en plaques i nomenclàtors, han estat coneguts habitualment en valencià entre la població.

2) També designarem en valencià els noms oficials que figuren en la nostra llengua en plaques o nomenclàtors, ja es tracte de noms recuperats (*Les Tendes*), de recent implantació (*Mestre Chapí*) o recentment traduïts (*Nazaré*, abans *Nazareno*).

3) Usarem el castellà per a noms oficials que, a hores d'ara, figuren en aquesta llengua en plaques i nomenclàtors, i que no siguen coneguts entre la població amb un nom equivalent en valencià (p.e. *San Jacinto*).

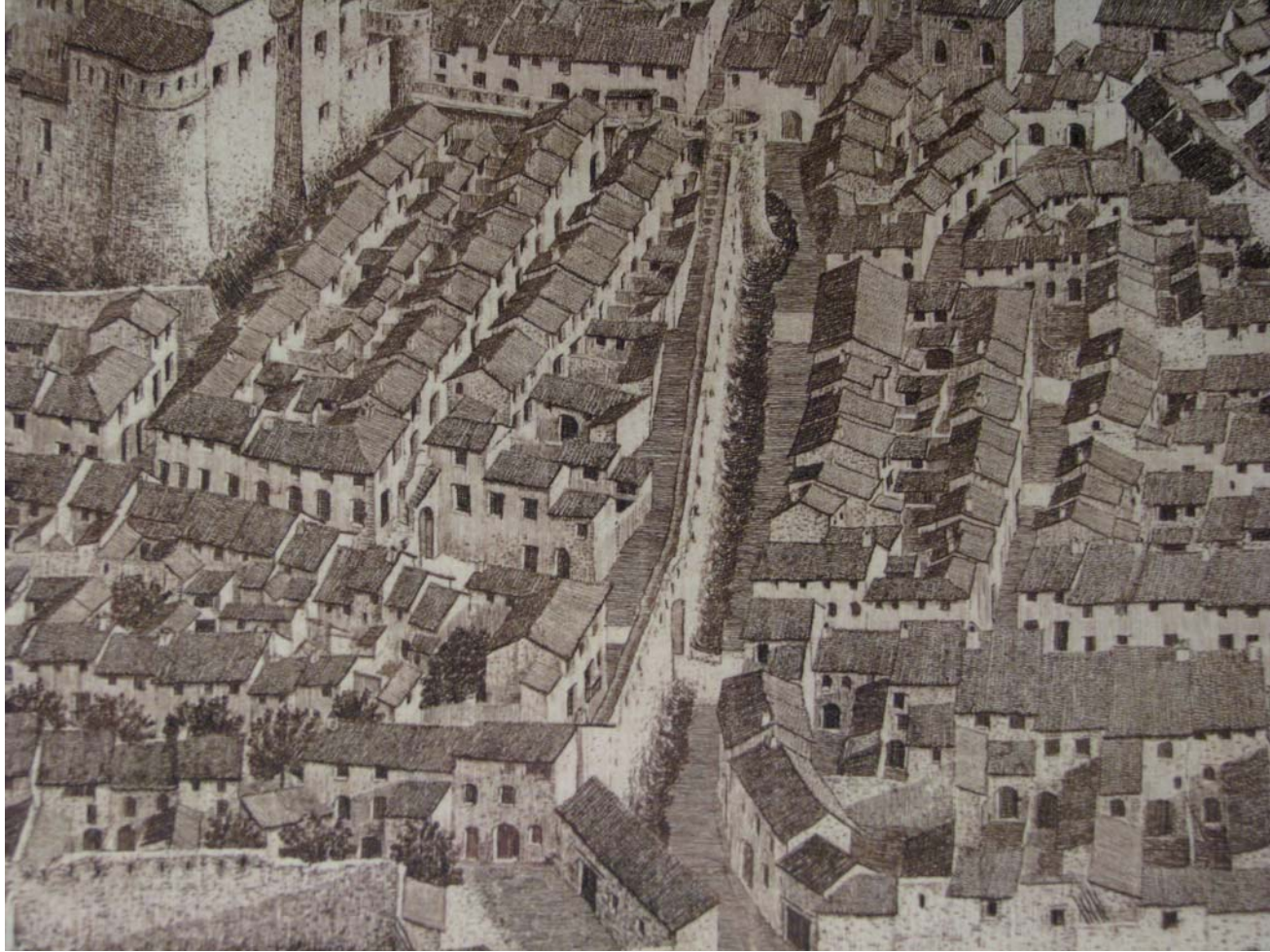
4) Eventualment, usarem el castellà en cites textuais, referides a determinades èpoques, en noms que tenen una versió habitual en valencià.

1. EL DESENVOLUPAMENT URBÀ D'OLIVA

Si entenem com ha tingut lloc el creixement de la ciutat des dels seus orígens, fàcilment ens podrem formar una idea del per què del nom de molts carrers, o de la seua distribució, segons es referesquen a oficis, personatges o fets històrics, tradicions religioses, etc.

El casc antic d'Oliva, la fesomia del qual es consolida entre els segles XVI i XVIII, comprén dos conjunts urbanístics clarament diferenciats: la Vila (intramurs) i el Raval (extramurs), ambdós situats al peu de la muntanya de Santa Anna, coronada pel castell d'aquest nom.

A la Vila residien els cristians vells, descendents dels repobladors de la

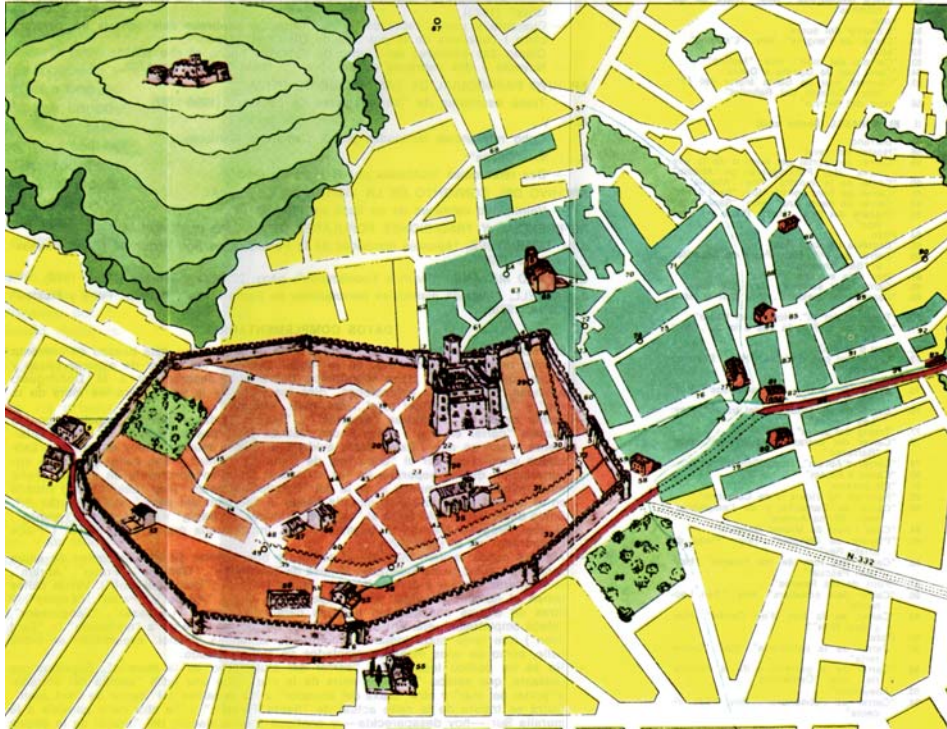
Reconquesta. Dins d'aquest recinte emmurallat es trobava ubicat el palau comtal dels Centelles, hui desaparegut; l'església de Santa Maria, ara seu arxiprestal; la Casa de la Vila, i les residències de les famílies més notables. La Vila era -com és avui- el centre administratiu, religiós i econòmic de la ciutat.

Fora de les muralles, al voltant de l'antiga mesquita -actual església de Sant Roc-continuen vivint els moros, als quals s'afegiren els cristians nous i els immigrants de modesta extracció social. El Raval es poblà en un principi a partir dels moros procedents dels poblats de l'Algar, Elca i Almuixic, situats tots ells dins l'actual terme d'Oliva. Camarena fa referència a una ordre reial de 1290,³ que els obligà a concentrar-se en aquesta moreria per raons de seguretat, ja que la seua dispersió en poblats rurals afavoria la comunicació amb els moros de la Vall de Gallinera, i podia propiciar revoltes com la d'Al-Azraq.⁴ La comunitat musulmana del Raval funcionava i s'administrava de manera autònoma, amb les seues pròpies institucions civils i religioses: consell d'ancians, cadí, alfaquí..., elegides amb el vist-i-plau dels senyors d'Oliva.

³ CAMARENA MAHIQUES, J., "De la historia de Oliva y del Rebollet", dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978, pàg. 156.

⁴ BLAY NAVARRO, J., *Documentos y datos para la historia de la Ciudad de Oliva*, València, ECIR, 1960, pàg. 28.

La conversió forçada dels musulmans al cristianisme, primer durant la guerra de les Germanies, i després per decret de l'emperador Carles V en 1525, canvià l'ordenament jurídic del Raval. En 1534, l'antiga mesquita fou transformada en parròquia de Sant Roc, independent de la de Santa Maria. En l'àmbit civil, l'antiga moreria es convertí, per decret imperial de 1536, en una entitat que, encara que compartia amb la Vila els càrrecs de Batle i Justícia, tenia els seus propis jurats i edil, i funcionava *de facto* com un municipi independent,⁵ la qual cosa fou motiu de freqüents conflictes entre ambdues entitats administratives, que no arribaren a fusionar-se fins que tingué lloc la remodelació dels municipis posterior al Decret de Nova Planta.⁶

F. Pons Moncho, 1978. *Iniciación Historia de Oliva*, pàg. 24 (bis)

⁵ PONS MONCHO, F., "La Parroquia de San Roque de Oliva", dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978, pàg. 342. I, també, PONS FUSTER, F., *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, València, 1981, pàgs. 12-13.

⁶ CAMARENA MAHIQUES, J., "De la historia de Oliva y del Rebollet", dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978, pàg. 224.

Però els moriscos, a pesar de la seua conversió nominal, seguiren majoritàriament fidels a la seua fe, llengua i costums. El 28 de setembre de 1609, en compliment del Decret d'Expulsió, isqueren d'Oliva camí del port de Dénia, des d'on embarcaren cap a Orà. Representaven més de la meitat de la població total d'Oliva: entre el 55 i el 60%.⁷ El barri que deixaren desert no es repoblà de seguida; segons Pons Fuster:

*“en contra de lo que pensaba la Corona, los pueblos no se repoblaron rápidamente con emigrantes foráneos. Sólo algunos pocos emigrantes de los lugares circunvecinos arribaron a Oliva y poblaron las casas abandonadas por los moriscos. La repoblación de Oliva fue un proceso tan lento que se necesitó más de un siglo para recuperar los niveles de población anteriores a la expulsión.”*⁸

Aquesta causà l'enfonsament del conreu de la canyamel, i la ruïna de l'endeutat duc de Gandia i comte d'Oliva, els acreedors del qual denunciaren algunes autoritats locals per haver-se quedat il·legalment amb les millors cases i terres dels moriscos.

Ja superada la crisi demogràfica, el Raval coneixeria una notable expansió pels voltants de l'actual plaça de Ganguis durant el segle XVIII.

Quant a la Vila, la seua muralla primitiva seguia, a l'est, la línia de l'antiga via romana que unia Xàtiva amb Dénia, la qual discorria pels actuals carrers de Sant Vicent, Barranc, Les Tendes, Casa d'Alonso, Moreres, Major, per empalmar amb la carretera i el Camí Vell de Dénia. La Vila s'expandí en el segle XVI amb la construcció d'una nova muralla, que en la seua part oriental vorejava el Camí Reial de Gandia a Dénia (actual carretera València-Alacant).

Amb el temps, els dos grans barris s'eixamplaren més encara: el Raval, per la part anomenada El Pinet; la Vila sofrí la demolició de les seues muralles per ordre de Felip V, com a càstig per la participació d'Oliva en el ban austracista durant la Guerra de Successió, i s'expandí a principis del segle XX cap al Sud (barri de les Ermites i actual parròquia de Sant Francesc) i cap a l'Est, en les proximitats de l'antiga estació ferroviària i en direcció a la mar.

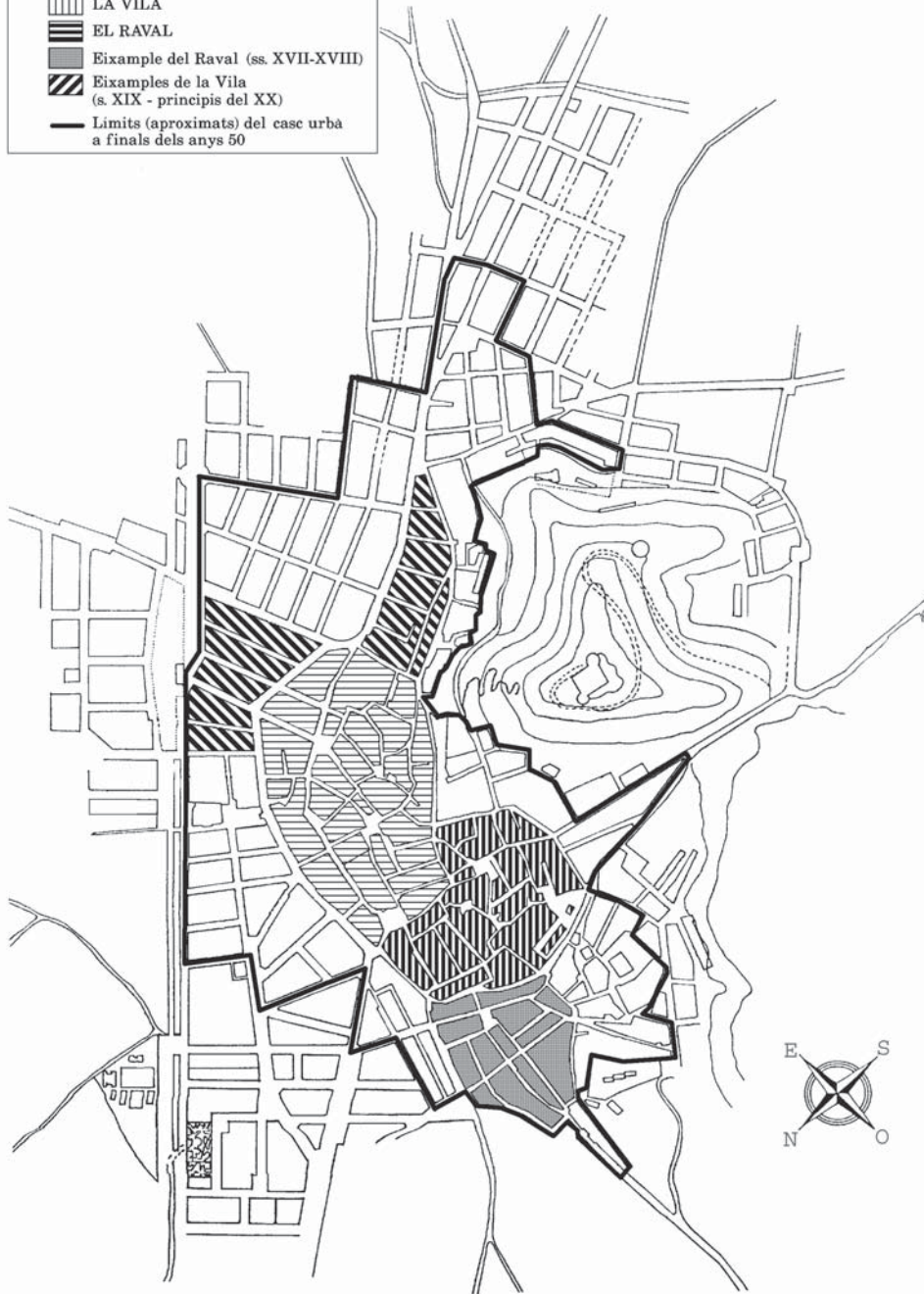
A finals dels anys 50 i principis dels 60, el casc urbà registrà un creixement rapidíssim, degut a la millora de les condicions de vida, la prosperitat deguda al conreu i comerç de la taronja, el començament del turisme... La immigració i el trasllat de part de la població autòctona als barris nous canvià la composició demogràfica i fins i tot lingüística de la població: molts veïns, sobretot del Raval, es traslladen a l'eixample, mentre una part del Raval acull en l'actualitat la immigració castellanoparlant, així com l'ètnia gitana.

⁷ CAMARENA MAHIQUES, J., “De la historia de Oliva y del Rebollet”, dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978, pàg. 201.

⁸ PONS FUSTER, F., “Las consecuencias de la expulsión de los moriscos de Oliva”, dins *Programa de Fira i Festes*, Oliva, 1985.

CREIXEMENT URBA D'OLIVA

- LA VILA
- EL RAVAL
- Eixample del Raval (ss. XVII-XVIII)
- Eixamples de la Vila (s. XIX - principis del XX)
- Límits (aproximatats) del casc urba a finals dels anys 50

2. ELS NOMS TRADICIONALS

A l'igual que en qualsevol població, també a Oliva es donen diferències entre el nom oficial i el popular de molts carrers. Així, el carrer *Cervantes* és més conegut com a *Carrer l'Estació*, o el carrer *del Mar* com a *Capavallà*⁹ *del Moll*. De vegades, un nom tradicional ha estat recuperat i convertit en oficial: és el cas del carrer *Les Tendes* (*General Primo de Rivera* en la postguerra), o de la *Plaça de Ganguis* (abans *Plaza de Cristo Rey*). En alguns casos, el nom oficial, sovint castellanitzat, ha reflectit sempre el popular: carrers *de la Creu* (“*Calle de la Cruz*”), *del Pou d'Alzina* (“*Pozo de Alcina*”), *del Barranc* (“*Barranco*”), *de la Cantereria*...

En alguna ocasió, un nom imposat com a oficial s'ha popularitzat i ha sobreviscut a posteriors canvis. Així, un nom com *C/ Gobernador Alvarez Rodríguez* (anterior a 1931) es convertí per al veïnat en el *Carrer Governador*, nom que s'ha sobreposat als noms oficials que el seguiren (*Emilio Castelar* durant la República, *Calvo Sotelo* durant el franquisme), i ara figura, recuperat, en les plaques actuals, com a *Carrer Governador*.

⁹ Al *Nomenclátor Urbano* (pàg. 445) figuren les formes *capavallà* i *davallà*, que fan referència a la inclinació d'aquest carrer, un dels més empinats d'Oliva. Hem sentit també la forma *cavallà*, explicable per síncope de *capavallà*, i reforçada per un possible creuament amb *davallà*.

Alguns carrers han tingut més d'un nom popular, de manera simultània o successiva: l'actual *Plaça d'Espanya* ha estat coneguda com a *Plaça de l'Església*, *Plaça Enrajolada* o *Plaça de Dalt*; la *Plaça de Sant Doménec*, com a *Placeta de Mossén Oliver* o *de Fora*; el carrer *Santa Teresita*, com a *Carrer de l'Aturador*, *de la Muralla* o *de l'Hort de Palau*. Un mateix nom oficial pot designar en l'actualitat dos o més carrers que abans eren coneguts amb noms diferents: l'actual carrer *Verge del Carme* comprén els antics carrers *de Miró* (o *del Forn de la Plaça Enrajolada*) i *de Mossén Osta*, nom que ara designa un carrer de l'eixample (*Obispo Juan Osta*). A la inversa, un carrer conegut amb un sol nom popular ha estat dividit en trams als quals s'ha donat diferents noms oficials: per *Carrer de l'Estació* es coneix tant l'actual *C/ de la Constitució* com la seua prolongació, el *C/ Cervantes*.

En el present apartat ens ocuparem dels noms tradicionals, que com és d'esperar, es localitzen majoritàriament al casc antic d'Oliva (Raval i Vila) i als eixamples més antics. Tindrem també en compte alguns elements generadors de topònims que abans estaven situats a l'exterior del casc urbà, i han estat engolits per l'expansió d'aquest, donant lloc a noms de carrers o places: *Raconada de les Ermites*, *Riuets dels Frares*, *Fonteta de Sòria*, etc.

Sancho i Morant,¹⁰ opinen que “els noms populars de carrer es caracteritzen per la seua motivació, pel nexa que s'estableix entre la denominació i allò que es denomina”. És a dir, que a diferència dels noms oficials, que solen referir-se a personatges, objectes o fets que no tenen cap relació física ni humana amb el carrer, els noms populars al·ludeixen a elements o característiques que s'hi troben presents, o han existit en algun moment, i serveixen o han servit com a punt de referència: al carrer *Pou d'Alzina* podem veure encara el pou morisc cobert que li donà nom; al carrer *l'Enginy*, queden les arcades de l'antic edifici on s'elaborava el sucre; *Carrer del Molí* evoca una construcció de la qual queden algunes restes a l'interior d'una casa. En canvi, al carrer *de la Creu* només queda la memòria del monument que abans assenyalava la fi del casc urbà, en la confluència dels camins de Pego i de Dénia, i que els majors encara recorden. També el nom o cognom d'algun veí famós que habitava al carrer ha servit per anomenar-lo: *Plaça de Camacho*, *Plaça de Ganguis*, *Carrer Abram* (act. *Sant Bernat*).

2.1. CLASSIFICACIÓ DELS NOMS TRADICIONALS

La classificació establerta per Moreu-Rey per als topònims urbans¹¹ ens ha resultat de gran utilitat per als noms populars dels carrers d'Oliva, els quals podem agrupar en diverses categories semàntiques. Val a dir que un mateix topònim pot formar part de més d'una d'aquestes categories alhora.

¹⁰ SANCHO, P. i MORANT, R., “Noms de carrer van, noms de carrer vénen”, dins *Alba, Revista d'Estudis Comarcals d'Ontinyent i la Vall d'Albaida*, nº 5-6 (1990-91). Excm. Ajuntament d'Ontinyent, Servei de Publicacions, 1991, pàg. 240.

¹¹ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974, pàg. 72.

2.1.1. Topònims geogràfics (o naturals)

2.1.1.1 Relleu

El component genèric del nom de diversos carrers ja ens informa sobre el relleu muntanyós on s'assentà la població: *Pujada del Calvari*, *Pujada al Palau* (act. *C/ de l'Aula*), *Costera del Corralet*, *Capavallà del Moll* (act. *C/ del Mar*), *Tossalet del Pi* (act. *C/ San Isidro*). En altres, la informació ens ve donada per la denominació específica: *Plaça del Penyot*, *Camí del Collado* (entre les muntanyes de Santa Anna i de la Creu).

Els desnivells del casc antic queden reflectits en la contraposició *dalt / baix*: *Plaça de Baix* (act. *de l'Ajuntament*), *Plaça de Dalt* (anomenada també *de l'Església*, i oficialment *d'Espanya*). Noms oficials de carrers nous, com *Calle Alta* i *Calle Honda*, fan també referència a característiques del terreny.

2.1.1.2. Hidrografia

El Carrer *del Barranc* ocupa el lloc de l'antic Barranc dels Trapigs, que discorre entre les muntanyes de Santa Anna i de la Creu, i que marcà fins al segle XVII el límit septentrional del Raval. El Carrer de la *Goleta* (act. *Sant Cristòfol*), potser deuria el seu nom al fet de recollir part dels corrents d'aigua de pluja procedents dels carrers de més amunt, i que davallarien per ell. Altres hidrònims han esdevingut noms de carrers en data molt recent (a partir dels anys 60), amb l'eixamplament de la població: el *Riu dels Frares*, ara subterrani, passa sota la plaça del seu nom; la *Fonteta de Sòria*, antic ullal on naixia una séquia, coberta per l'actual carrer; el *Riu Alfadalí* (popularment *del Fadri*), que marca el límit sud del casc urbà.

2.1.1.3. Vegetació

Fan referència a aquest camp semàntic els topònims *Tossalet del Pi* (act. *C/ San Isidro*), *C/ Les Moreres*, i uns altres més recents, situats a la perifèria, que indiquen direcció cap a partides del terme: *Camí de la Carrasca*, *Avinguda del Morer*. D'aquest últim topònim i del de *Les Moreres* tornarem a parlar en l'apartat 2.3, referent a activitats agrícoles.

2.1.2. Topònims urbans pròpiament dits

2.1.2.1. Estructura i distribució urbanes

Les mateixes denominacions de *Vila* i *Raval* (o *Vila Nova*) marcaven l'oposició entre dos barris ben diferenciats, tant en l'aspecte urbanístic (intramurs / extramurs), com sociològic (cristians vells / moriscos o cristians nous), i en l'actualitat marquen sensibles diferències de composició demogràfica, de nivell de renda, culturals, ocupacionals, etc.

També hem vist abans l'oposició entre *Plaça de Dalt* i *de Baix*, que fan referència als desnivells del terreny. L'oposició entre *dins* i *fora* queda testimoniada pel nom *Plaça de Fora* amb que es coneixia en el segle XVII la plaça de *Sant Doméneç*; no podem assegurar amb certesa quina seria la *Plaça de Dins* (potser la de l'Església o *Plaça de Dalt*?). I topònims molt recents ens indiquen la seua ubicació perifèrica (*Ronda del Rebollet*) o la seua orientació (*C/ de Ponent*).

El caràcter emmurallat de la Vila ens és recordat per noms com *Carrer de la Muralla* (act. *de l'Abadia*; també s'aplicà el mateix nom al *C/ Santa Teresita*), *C/ de les Torres*, *C/ del Portal del Raval* o *de la Vila-Nova* (act. *Raconada de la Casa d'Alonso*), i *Portalet de la Verge Maria*. Aquest últim no és cap nom de carrer, però és també un topònim urbà, i a més, designa l'única porta de la primitiva muralla de la Vila que encara queda en peu.

Alguns noms ens indiquen aspectes formals, és a dir, *com és* (o era) el carrer: *Carrer Nou* (act. *Santa Bàrbara*), de l'*Empedrat* (act. *de l'Aurora*), de l'*Entaulellat* (act. *Tomàs V. Tosca*), *Plaça Enrajolada* (la de l'Església), *Plaça Empedrada* (act. *de l'Ajuntament*). Noms recents, com *Calle Estrecha* i *Calle Corta*, fan també referència a l'aspecte del carrer. El carrer de l'*Entaulellat* (of. *Tomás V. Tosca*), s'anomenava abans oficialment *del Peligro*, potser degut a la seua pendent i al perill de caure, baixant, en el desnivell del carrer Les Moreres, on desemboca.

Un parell de topònims ens descriuen un tipus d'espai recollit i semiobert: les raconades (“*Rinconadas*”) *de les Ermites* i *de la Casa d'Alonso*. D'altres ens parlen del grau d'importància del carrer dins del conjunt de la població: *Carrer Major*.

2.1.2.2. Trama dels serveis

a) Subministre d'aigua

Els pous que abans abastien d'aigua a la població, la majoria dels quals foren després transformats en fonts públiques, han donat nom a diversos carrers i places, totes elles al Raval: *Placeta del Pou* (act. *de Sant Roc*), *Carrer del Pou* (act. *Sant Llorenç*). Aquests dos carrers han perdut tant el nom antic com l'objecte físic que el sustentava; en canvi, al *C/ Pou d'Alzina* podem trobar ambdós elements. *Les Fonts* i la *Fonteta de Sòria* han donat nom a carrers perifèrics en data més recent. La *Plaça de la Bassa* i la seua prolongació, el *Carrer de la Bassa* (ara *Gómez Ferrer*) ens recorden el lloc on, al segle XVII, s'eixamplava la Séquia Mare, i des d'on es

subministrava aigua i força motriu al molí i a l'enginy del sucre, els quals han donat nom a dos carrers veïns situats a un nivell més baix. Al carrer de *l'Aturador* (act. *Santa Teresita*), una comporta desviaria, probablement, un braç de la Séquia Mare per a regar l'Hort de Palau, o les avingudes pluvials procedents de la muntanya.¹² El C/ *Sant Vicent* s'anomenava en el segle XVII de *l'Abeurador*, dels quals n'hi havia dos a les entrades de la ciutat, seguint l'antiga calçada Xàtiva-Dènia: un al lloc indicat i l'altre (que no ha deixat cap topònim) a la Porta de la Mar (al final del C/ Major, en el creuament amb el C/ del Mar). Ambdós són citats per Gregori Mayans.¹³

b) Comunicacions

La xarxa de comunicacions d'Oliva amb els seus voltants queda reflectida en diversos topònims urbans que indiquen **direcció**: el carrer *del Pi* (act. *Sant Antoni*) es prolongava pel camí del mateix nom (act. *Camí del Collado*), que conduïa al tossal on és l'ermita de Santa Maria del Pi (ara de Sant Antoni). El carrer *del Mar* i les seues prolongacions, el *Camí de la Mar* (oficialment *Avinguda de Loygorri*) i l'actual passeig-carretera *d'Oliva al Mar*, ens indiquen de forma evident el seu lloc de destí; igual ocorre amb altres camins i carreteres que ara formen part del nomenclàtor urbà: *Camí de la Carrasca* (partida del terme), *carreteres de Dènia, de Pego, de Gandia*; *avingudes de la Font d'En Carròs, de València, del Port*.

Hem vist com algunes d'aquestes vies interurbanes o extraurbanes, una vegada convertides en carrers del plànol, han conservat el nom de *carretera* o *camí*; igual ha succeït amb la *Senda dels Lladres* (antiga via pecuària).

2.1.2.3. Agricultura i ramaderia

Fan referència a l'activitat agrícola els topònims *Hort de Palau* (act. *C/ Santa Teresita*), *Eres de Santa Anna* (act. *C/ Antonio Maura*), *Carrer de la Mallolada*¹⁴ (act. *Sant Joan*), *Carrer de les Moreres*. Aquest últim topònim, així com *El Morer* (nom d'una partida i d'una recent avinguda), ens remetent al cultiu que substituï el de la canyamel al segle XVIII, i que fou la base de la florent indústria de la seda. Segons Pons Moncho,¹⁵ la Séquia Mare, que travessa la ciutat sota terra, tenia al segle XVIII almenys dos trams descoberts, a la vora dels quals creixien les moreres: un a l'entrada pel carrer Sant Vicent o *de l'Abeurador*, anomenat també *Carrer de*

¹² PONS MONCHO, F., "Callejero olivense", dins *Programa de Fira i Festes*, Oliva, 1983.

¹³ MAYANS, G., *Epistolario (V)*, *Escritos Económicos*, pàg. 318.

¹⁴ El DCVB defineix mallol (cast. majuelo) com a "plançó de cep; cep jove, el primer any que és plantat". En una segona accepció, com a "vinya jove, el primer any que és plantada".

¹⁵ DOMÍNGUEZ TORMO, J. M. i PONS MONCHO, F., *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*, Oliva, 1989, pàg. 605.

les *Moreres en lo arraval*, i l'altre al carrer *de les Moreres dins los murs de la Vila*, act. *C/ de les Moreres*.

Els topònims al·lusius a la ramaderia són més escassos: el ja citat *Carrer de l'Abeurador*, i la *Costera del Corralet*.

2.1.2.4. Comerç

Pel carrer *de les Tendes*, situat en plena via romana Xàtiva-Dénia, s'accedia a la Vila pel desaparegut Portal del Raval. En el segle XVII fou un important centre comercial, i en una època no molt llunyana, residència de famílies benestants, a jutjar per les balconades i façanes de les seues cases. El carrer *del Mercat* és del segle actual, situat a l'eixample i al costat del Mercat Municipal.

2.1.2.5. Activitats laborals

a) Artesania i oficis tradicionals

Al Raval es troba el carrer *de l'Estora*, i al seu eixample, els de la *Cantereria*, *Caldereria* (o *Gerreria*), *dels Cistellers* (act. *San Leonardo*), que responen al costum

que tenien els antics gremis d'agrupar-se per carrers. A la Vila no s'han conservat topònims que indiquen activitats artesanals, però sí altres oficis tradicionals: el *C/ de la Comare* i la *Plaça de l'Apotecari*, nom amb què era coneguda en el segle XVII la *Plaça de la Bassa*.

b) Edificis corresponents a activitats artesanals o industrials:

La desapareguda indústria del sucre queda testimoniada pels topònims *Carrer de l'Enginy* i *Carrer del Trapig*¹⁶ (com fou conegut també el *Carrer de les Tendes*, un extrem del qual acabava en l'antic *Barranc dels Trapigs*). D'altres llocs d'activitats industrials són recordats amb els noms *Carrer del Molí*, *de l'Almàssera* (act. *Sant Joaquim*), *del Cup* (act. *Rafael Pascual*), *del Forn de les Fateres* (act. *Sant Pasqual*), i ja a l'eixample, el *Carrer del Matadero*, l'edifici del qual fou enderrocat a finals dels anys 50, en l'actual *Avinguda del Port*.

¹⁶ En l'antiga indústria del sucre, el trapig era mogut per la força animal, mentre que l'enginy, de maquinària més complexa, funcionava amb l'ajut de la força hidràulica. Uns taulellets de Manises recorden el seu funcionament.

2.1.2.6. *Altres activitats*

a) Estudi: Al *Carrer de l'Aula* i a l'ombra de l'antic palau comtal, fou fundada per Gregori Mayans l'Aula de Llatinitat o de Gramàtica en el segle XVIII.

b) Religió

—Noms de sants: molt abundants a Oliva, ens ocuparem d'ells en un apartat especial.

—Edificis o construccions de caràcter religiós: *Plaça de l'Església*, *Carretera del Convent*, *C/ de l'Abadia* (act. *de l'Església*), *de la Creu*, *de l'Ermita*, *Raconada de les Ermites*,¹⁷ *Pujada del Calvari*.

—Ordres, institucions i càrrecs religiosos: *C/ de les Monges Clarisses*, *Carrer Retor* (act. *de l'Abadia*),¹⁸ *Pl/ Riuet dels Frares* (o dels *Flares*, segons la pronúncia popular).

—Altres: *C/ Divina Gràcia*, *C/ del Santíssim*.¹⁹

c) Beneficència i higiene: *C/ de l'Hospital*.

d) Oci, esbargiment: *Carrers del Trinquet*, *del Teatre*, i els diversos *Passejos* situats a la perifèria.

2.1.2.7. *Edificis i objectes singulars*

a) Segons el contingut:

Alguns d'ells han estat ja anomenats: *C/ del Pou* (act. *Sant Llorenç*), *de l'Hospital*, *de la Creu*, *de l'Església*, *de l'Abeurador*, *Barranc dels Trapigs*, *Plaça de la Bassa...* Cal no confondre l'antic carrer *del Palau* (act. *Duc d'Osuna*), amb l'actual carrer del mateix nom, obert a principis d'aquest segle per l'interior del pati de l'antic palau dels Centelles, després enderrocat.

b) Segons la direcció:

Carreró que puja al Palau (act. *C/ de l'Aula*), *C/ de l'Estació*²⁰ (act. *Cervantes*), *Pujada del Calvari*, *C/ del Castell de Santa Anna*, *Costera del Corralet*.

2.1.3. **Topònims històrics**

Moreu-Rey²¹ distingeix en aquest apartat dos tipus de topònims: els referits

¹⁷ Fa referència a les ermites, hui desaparegudes, de Sant Cristòfol i de la Verge dels Desemparats, que estaven situades prop de l'actual església de Sant Francesc, i han donat nom a aquell barri (Vidal, 1933).

¹⁸ Cal no confondre aquesta denominació amb l'antic nom del carrer l'Església.

¹⁹ El nom complet seria del *Santíssim Sagrament*. En aquest carrer de l'eixample, uns taulellets recorden el lloc on, segons la tradició, un llaurador trobà amb la punta del forcat unes Formes consagrades que havien estat soterrades per evitar que foren profanades pels sarraïns.

²⁰ L'estació, hui desapareguda, pertanyia a la línia de via estreta Carcaixent-Dènia, suprimida en els anys 70.

²¹ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974.

a fets i els referits a persones. Com que del primer grup (entre els tradicionals) no n'hem trobat cap en el cas d'Oliva, ens ocuparem només del segon.

2.1.3.1 Antropònims individuals

a) Fundadors, propietaris o residents

Molts carrers són (o han sigut) coneguts popularment amb el nom, cognom o malnom d'un veí o d'una família que hi residia: *Abram*²² (pop. *Bram*, oficialment *Sant Bernat*), *La Hoç* (del cognom *Lahoz*,²³ pronunciat */la os/*; també ha estat conegut per “La Fos” o “La Vos”); *C/ del Pou d'Alzina*,²⁴ *Plaça de Camacho*,²⁵ *Plaça de Ganguis*.²⁶ Tots els anteriors es localitzen al Raval i al seu eixample; a la Vila es troben el carrer *Tamarit*²⁷ (amb les seues conegudes cases del segle XVII), *Casa d'Alonso*,²⁸ i altres carrers que foren designats amb noms de persona al segle XVII o XVIII, i han caigut en desús: *C/ de Fraso* o *de Bosca* (act. *C/ Verge del Pilar*), *de Miró* (tram de l'actual carrer *Verge del Carme*), *Placeta de Mossén Oliver* (o *de Fora*, act. de *Sant Doménec*). A la perifèria, el carrer *Fonteta de Sòria*.

b) Relació imposada (sants, polítics, hòmens de cultura, etc.). Ens ocuparem d'ells en apartats posteriors.

2.1.3.2 Antropònims col·lectius

Són més escassos, i d'ells podem citar-ne alguns que tenen com a base un cognom: *C/ de les Sòries* (act. *Teniente Sancho*), *dels Carpis* o *dels Ferrandos* (també de *l'Entaulellat*, act. *Tomàs V. Tosca*), *dels Marcos* (act. de *l'Hospital*), *Fateres*.²⁹ D'altres tipus de noms col·lectius, només es troben la *Senda dels Lladres* (situada en una revolta del camí del *Collado*), i un gentilici: *C/ dels Serrans*, nom que es

²² Cognom d'un morisc convers. Pons Moncho (1989, 606) cita, entre altres passatges trets dels *Quinke* *Libri de Sant Roc*, “Anna Chumet, viuda de Lloís Abram”.

²³ Pons Moncho (1989, 609) cita diversos membres d'aquesta família, afincada a Oliva ja en el segle XVIII.

²⁴ El cognom Alzina es troba registrat als llibres parroquials sota diverses formes: Alcina, Alsina, Olcina. (Pons Moncho, 1989, 608)

²⁵ Camacho: Família conversa, posseïdora d'alguns terrenys en la zona on ara es troba la plaça. A més d'aquesta, també fou conegut com a Carrer de Camacho o de l'Empedrat l'actual carrer de l'Aurora. (Pons Moncho, 1989, 607).

²⁶ Segons Pons Moncho (1989, 608) el cognom Ganguis adopta, a més, les formes Ganguix, Anguix, Guengueix, i sembla de procedència morisca. La gent d'Oliva sol referir-se a aquesta plaça com a Placeta d'Anguis.

²⁷ Família que detentà el senyoriu de Guardamar (la Safor) fins poc després de l'expulsió dels moriscos. A Oliva residiren diversos membres d'aquesta família durant els segles XVI i XVII: els capellans Gaspar i Miquel Jeroni, i el notari Pere Monge i Tamarit (Pons Moncho, 1985).

²⁸ Casa natalícia de l'almirall Gabriel Císcar (1760-1829), hui desapareguda.

²⁹ Fatera: Cognom d'una família morisca, existent també al Real de Gandia, on eren coneguts com a “llenters”, o elaboradors del “llent”, una de les fases del procés d'elaboració del sucre (Pons Moncho, 1989, 607). Ens convenç molt més aquesta explicació que la donada per Blay (1960, 677), que arriba a identificar “fateres” amb “prostitutes” a partir d'una etimologia molt discutible (el verb llatí *fateor* “confessar”).

A més del carrer Fateres, també era conegut com a Forn de les Fateres el carrer que hi fa cantó, i que ara s'anomena Sant Pasqual.

donava antigament als originaris de les comarques valencianes interiors, de parla castellana.³⁰

2.1.4. Topònims afectius

a) **Satírics** o festius (deguts a la ironia descriptiva del poble). Entra dins d'aquesta categoria el *C/ de la Mitja Galta* (ofic. *Virgen de Aguas Vivas*). Aquest nom popular és degut al fet d'existir cases només a un costat del carrer.³¹ Fora del casc urbà, al barri marítim, un dels primers carrers oberts fou el de *Pau Pi*, conegut popularment com a *Carrer la Bufa*. Segons les explicacions d'un veí, el malnom al·ludia a la presumpció d'alguns dels primers habitants del carrer, de classe social acomodada.³²

b) **Laudatoris**: segons Moreu-Rey,³³ “la majoria d'aquestes denominacions són relativament recents, i corresponen a anexions de zones extraurbanes”. Aquest és el cas del carrer *Vista Hermosa*, situat a la part més alta de la població, des de la qual es divisa una àmplia panoràmica que justifica la denominació.

³⁰ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974, pàg. 63.

³¹ També s'anomena Carrer de la Mitja Galta un dels més antics del barri marítim (act. Alfons el Magnànim), per la mateixa raó.

³² Entre les accepcions del mot bufa, el DCVB registra la de 'vanitat, aparença vana'.

³³ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974, pàg. 65.

2.2. SOBRE ELS NOMS DE SANTS

Ens crida l'atenció, al primer colp d'ull, l'extens repertori de noms amb contingut hagiogràfic que existeixen a Oliva. En l'actualitat, 54 carrers de la població porten el nom d'un sant o beat, d'una advocació de la Mare de Déu o d'algun apel·latiu referent a Jesucrist. Els hagiònims vénen a ocupar més d'una quinta part del nomenclàtor actual, sense comptar el barri marítim; si ens limitàssem només al casc antic (Raval i Vila), la proporció resultaria molt major.

Més de la meitat dels noms de sants es concentren al Raval i als seus eixamples, tal volta degut a l'intens esforç de cristianització de l'antic barri

morisc. En canvi, només una desena escassa a la Vila, i la resta als altres eixamples, en proporció decreixent segons ens acostem a l'època actual.

Dels 54 noms de carrers al·ludits, 5 es refereixen a Jesucrist (*Ecce Homo*, *Natzaré*, *Niño*, *Salvador* i *Santísimo Cristo*), 8 a la Mare de Déu (*[Divina] Aurora*, *Puríssima*, *Verge del Carme*, *Portalet de la Verge Maria*, *Verge del Pilar*, *Verge del Rebollet*, *Virgen de Aguas Vivas*, *Virgen de los Angeles*), i un dedicat a la *Sagrada Família*.³⁴

La resta (38 carrers) pertany a un extens i variat santoral que no reproduïm ací sencer per raons de brevetat. Només un comentari de tipus lingüístic: no tots els noms de sants han arrelat entre la població en el mateix idioma. Malgrat el nom oficial que fins fa poc tenien en castellà, la gent d'Oliva ha utilitzat sempre el valencià en referir-se als carrers de *Sant Antoni*, *Sant Blai*, *Sant Bernat*, *Sant Cristòfol*, *Sant Francesc*, *Sant Joan*, *Sant Jordi*, *Sant Josep*, *Sant Llorenç*, *Sant Lluís*, *Sant Pere*, *Sant Miquel*, *Sant Rafel*, *Sant Roc*, *Sant Vicent*, *Santa Llúcia*... Potser perquè aquests sants han estat objecte de devoció, en major o menor grau, des d'antic, i els seus noms han format part del repertori onomàstic dels habitants d'Oliva (amb la notable excepció de Sant Roc, titular d'una de les parròquies: és rar trobar un veí d'Oliva que li diguen Roc). D'altres noms es troben castellanitzats des d'antic, com és el cas de *Domingo*,³⁵ *Carlos* i *Fernando*. I per últim, han arrelat

³⁴ D'altres noms amb significat religiós, com Divina Gràcia i Santíssim (referent al sagrament de l'Eucaristia), ja hem parlat en l'apartat 2.1.2.6 Altres activitats.

³⁵ El nom actual de Sant Doménec que figura a les plaques, és una traducció molt recent. Tradicionalment ha sigut anomenat Sant Domingo (sic).

en castellà els noms de sants corresponents a *Leonardo, Ignacio, Isidro, Jacinto, Pancracio, Felipe, Joaquín*, i alguns altres d'ús o de devoció poc freqüents a la localitat. Un fenomen similar ha tingut lloc en moltes altres poblacions valencianes.

3. LES NOVES DENOMINACIONS

3.1. CANVIS DE NOM

El creixement d'una població porta, per necessitat, a la creació de nous noms de carrers. Però també moltes vies urbanes ja existents han vist alterada la seua denominació: “...*Els noms tradicionals de carrers i places es veuen constantment substituïts per designacions oficials amb poc o cap nexa amb els indrets on són implantades*”.³⁶

En molts casos, la població tarda a assimilar el nom oficial que figura a les plaques, imposat de manera més o menys arbitrària. I de vegades no arriba mai a assimilar-lo. A Oliva, fins i tot les generacions més joves es mostren refractàries a anomenar el *Camí de la Mar*, el *Carrer l'Estació*³⁷ o el *Carrer la Comare* pels seus noms oficials (*Avinguda de Loygorri, Cervantes* i *Vicente Albert*,³⁸ respectivament). Aquesta resistència sol ser passiva i fruit de la inèrcia, però no falten casos de resistència activa i conscient, per part de persones i col·lectius que s'oposen públicament a canvis de nom que consideren desafortunats. Quan aquests es produeixen “*en detriment de topònims naturals ja existents, esdevenen l'objecte de crítiques justificades per part del món científic -especialment de Congressos Internacionals de Geografia i d'Onomàstica-, i de repulsa contínua per part de qualsevol persona amb un mínim de cultura i de sensibilitat*”.³⁹

Així, al setmanari local *Patria Chica* de 17-6-1933, una veu clamava contra la substitució del nom tradicional del Carrer de *l'Enginy* pel de *Libertad*:

“Una de las cosas en que se procede con más ligereza en nuestras Corporaciones municipales es en el cambio de nombres de las calles, que sin previo estudio y sin tener en cuenta las “razones históricas” que puedan abonar a tal proceder, se consuma el hecho con una precipitación reprobable.

La calle del Ingenio (antiguo “carrer del Engiñy” [sic]) se llamaba así precisamente por estar emplazado en sus inmediaciones el molino de azúcar,

³⁶ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974, pàg. 67.

³⁷ Una mostra del poc arrelament del nom Cervantes per al carrer de l'Estació, la tenim en un article de Salvador Soler, “Adeu a la Fira” (*Patria Chica*, 29-10-1932), on escriu: “Aquelles diades de joia, aquells jorns de bullici: lo carrer de l'Estació -perdonam, Mestre Cervantes, pero'l poble hu vol així- pletóric de gentada.”

³⁸ En el ple de l'Ajuntament del 29-11-1978, s'aprovà una moció de l'alcalde Salvador Cardona per tal de restituir el nom popular de Carrer de la Comare (i que per motius inexplicables, fins ara no s'ha portat a la pràctica). Sobre el nom oficial de Vicente Albert, la moció especificava que “en la informació testimonial que se ha podido practicar, ha dado como resultado que nadie ha sabido dar razón de quién fuera dicha persona y de su vinculación con Oliva”. Posteriorment, s'ha pogut aclarir que es tractava d'un metge que va morir a principis de segle.

³⁹ MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974, pàg. 67.

-llamado “Engiñy” y por corruptela “Ingenio”-, que a falta de otros conocimientos nos recordaba su nombre que Oliva en otro tiempo tuvo una fábrica de azúcar y que el rendimiento mayor de nuestro término fue la producción azucarera.

Pero hubo un Concejo que creyó conveniente rotular la citada calle con un nombre que no expresaba nada para nosotros, y en sesión del 17 de septiembre de 1927 fue dedicada al Doctor Vila Belda. La revancha no se ha hecho esperar, y el primer Ayuntamiento de la República la ha rotulado con el de la Libertad.

*Dedíquense en buena hora calles nuevas a nuevas personalidades políticas e “ideas” -razón que tampoco compartimos, cuando hay tantos sabios hijos de Oliva lamentablemente olvidados,- pero por Dios, respétese la nomenclatura de los de nuestras gestas pasadas y que nos hablan de nuestra historia”.*⁴⁰

Ara bé, la imposició de noms oficials no sempre actua en contra dels populars, sinó que de vegades els recupera i els legitima. El mateix nom de *l'Enginy* fou recuperat en la postguerra, encara que en castellà (*Ingenio*), i noms com *les Moreres*, *l'Hospital* o *les Tendes* foren recuperats a partir dels anys 60. Altres, com *la Goleta*, *Abram* o *Cistellers*, figuren en una placa annexa a la del nom oficial actual, precedits de la indicació “*Antic carrer de ...*”. Però, fent un balanç global, són molts més els noms populars perduts que els conservats o recuperats. Molts noms amb què eren conegut els carrers durant els segles XVI o XVII han estat relegats a l'oblit. La major

⁴⁰ El text reproduït apareix en la nota final nº 6 de l'article “Cosas de antaño: Riqueza desaparecida”, sobre el tema del conreu del sucre a Oliva, i amb cites de Mayans. El seu firmant, J. V., es tracta probablement de José Mª Vidal, capellà, cronista i gran estudiós de la història local, que publicà nombrosos articles sobre el tema en aquest setmanari, vinculat ideològicament a la Dreta Regional Valenciana i a la C.E.D.A.

part dels olivans no recorden quin era el carrer *de l'Aturador* o el *de la Mallolada*; només els interessats per la història local en coneixen la ubicació exacta.

A Oliva, com pertot arreu, els canvis històrico-polítics han quedat reflectits en els noms oficials dels carrers. En el cas de noms de persones i institucions, els canvis han obeït a la ideologia dels qui han detestat en cada moment el poder, tant local com estatal. Sobretot “*si els noms antics tenen connotacions indesitjables o si hom pretén simplement imprimir als antics llocs nous noms que reflecteixen l'esperit i els símbols dels nous governants*” (Sancho & Morant, 1991, 243).⁴¹

Hem vist abans l'exemple del carrer *l'Enginy*, i podríem citar uns quants exemples de carrers que han conegut tres, quatre o més denominacions en el segle actual: la *Carretera del Convent* es convertí amb l'adveniment de la República en *Pablo Iglesias*, que cedí en la postguerra el seu lloc al *General Aranda*, i ara torna a ser allò que ha estat sempre per al poble, la *Carretera del Convent*. El *Paseo*, a seques, fou dedicat als protagonistes de la sublevació de Jaca, *Galán y García Hernández*, que en acabar la guerra foren defenestrats per *José Antonio*, nom que designà el passeig que ara s'anomena *Joan Carles I*. Però la palma se l'emporta el carrer de les Tendes: a principis de segle es deia *Antonio Calabuig*; cap als anys 20, *General Primo de Rivera*; de 1931 a 1937, *Alcalá Zamora*; de 1937 fins a l'acabament de la guerra, *Carlos Marx*, i després li fou restituit el nom de *General Primo de Rivera* fins 1971, en què recuperà el nom popular de *Carrer de les Tendes*. Ens referirem amb més detall a aquests i a altres canvis quan tractem cada època per separat.

També ha succeït el cas contrari: un mateix nom ha estat traslladat de lloc i ha servit per designar més d'un carrer en distintes èpoques. *Blasco Ibáñez*, que durant la República donà nom a l'actual carrer *Poeta Querol*, fou substituït després de la guerra per *General Mola*, i ara designa un carrer de l'eixample, obert pels anys 60. El nom del més cèlebre fill d'Oliva, l'il·lustrat *Gregori Mayans*, també ha patit aquest pelegrinatge pels carrers de la ciutat en busca d'un emplaçament definitiu: abans de la guerra, donà nom a l'actual *C/ San Fernando*; en 1939, a l'actual *C/ San Ignacio de Loyola*, fins 1961, en què passà a designar un tram del passeig de *José Antonio*.

⁴¹ SANCHO, P. i MORANT, R., “Noms de carrer van, noms de carrer vénen”, dins *Alba, Revista d'Estudis Comarcals d'Ontinyent i la Vall d'Albaida*, n° 5-6 (1990-91). Excm. Ajuntament d'Ontinyent, Servei de Publicacions, 1991, pàg. 243.

Analitzarem a continuació els canvis per etapes, tenint en compte que els més coneguts, per la seua proximitat a la nostra època, són els esdevinguts amb la proclamació de la Segona República, la implantació del règim franquista i la transició a la democràcia.

3.2. ELS CANVIS MÉS ANTICS

Amb tota probabilitat, els primers noms imposats com a oficials, enfront dels noms populars, foren els noms de sants. Durant els segles XVII i XVIII es registren nombrosos exemples: *Verge del Carme* (pop. *de Miró* o *de la Plaça Enrajolada*), *Sant Bernat* (pop. *Abram* o *Bram*), *l'Aurora* (pop. *de Camacho* o *de l'Empedrat*), *Sant Jordi*, *Santa Anna...*; d'altres, no es pot precisar la data: *Sant Antoni* (pop. *del Pi*), *Santa Bàrbara* (pop. *Carrer Nou*), *Sant Cristòfol* (pop. *de la Goleta*), *San Isidro* (pop. *Tossalet del Pi*), *Sant Joan* (pop. *de la Mallolada*), *San Leonardo* (pop. *dels Cistellers*), *Sant Llorenç* (pop. *del Pou*), *Sant Pasqual* (pop. *del Forn de les Fateres*), *Sant Roc* (pop. *Placeta del Pou*), *Verge del Pilar* (pop. *de Fraso o de Bosca*), etc. En el segle actual, llevat del lapsus de la Segona República, i fins ben entrats els anys 60, continuaren retolant-se carrers, antics i nous, amb noms de caràcter religiós.

Quant als noms de personalitats laiques, recordades per la seua significació local, política, cultural o de qualsevol altra índole, ja n'existien bastants en les primeres dècades del segle XX, sense que puguem precisar en la majoria dels casos la data de retolació dels respectius carrers (recordem que els arxius municipals foren cremats durant la Guerra Civil).

Abans de 1931, algunes plaques recordaven fills il·lustres de la ciutat o persones vinculades amb ella, als quals es dedicaren carrers ja existents o en designaren de nous:

- Intel·lectuals destacats: *Gregori Mayans*.
- Metges: *Alejandro Cardona*, *Vicente Albert*.
- Ensenyants: *Salvador Mestre Parra*, *Manuel Salmerón*.
- Eclesiàstics: *García Ordóñez*, *Beato Nicolás Factor*, *Fray Eugenio de Oliva*, *Juan Bautista Escrivá*.
- Antics alcaldes: *Doctor Borrás*, *Francisco Gisbert*.
- Militars: *Teniente Sancho*,⁴² *Ramon Avargues*, *Loygorri*,⁴³ i l'almirall i regent d'Espanya *Gabriel Ciscar* (1760-1829).
- Personalitats diverses: *Sanchis Mayans*, *Condesa de Mayans*.

Uns altres noms es referien a figures destacades de la història, política o cultura espanyoles: *Antonio Maura*, *Aviador Franco*, *Cánovas del Castillo*, *Cervantes*, *Colón*, *General Primo de Rivera*, *Isabel la Catòlica*, *Pelayo*, *Sagasta*, *Zorrilla*, *Gómez Ferrer*, *Mecánico Rada*..

⁴² Es tracta de Juan Sancho Coloma, que intervingué en la guerra d'Àfrica i va morir en l'assetjament de Cúdia Tahar per Abd-el-Krim, tres dies abans del desembarc d'Alhucemas.

⁴³ Federico Loygorri de la Torre (1849-1915): Contraalmirall de l'Armada, Governador Civil de Granada i Senador vitalici. Nascut a Màlaga, la seua vinculació a Oliva fou per matrimoni, a més d'aconseguir per a ella el títol de Ciutat i fer les gestions per a la construcció d'un port marítim que no arribà mai a fer-se realitat. (de *Datos biográficos*, separata publicada amb la 2ª edició de *Iniciación a la Historia de Oliva*, pàg. 486).

3.3. CANVIS DURANT LA SEGONA REPÚBLICA

Al setmanari local *Patria Chica* (nº 91, 28-10-1933, pàg. 2), un avís recordava la necessitat de consultar les llistes electorals, davant la proximitat de les eleccions del 19 de novembre, que donarien el triomf a la CEDA:

“Con el fin de facilitar en lo posible la consulta de las listas electorales insertamos una relación de calles a las que se ha cambiado el nombre, y su correspondencia con el antiguo.

<i>Nombre de las calles</i>	<i>Nombre con que son conocidas</i>
ANTONIO MAURA	Eras de Santa Ana
ALCALA ZAMORA	Tiendas
BLASCO IBAÑEZ	Carretera (Marqués de Sotelo)
CANOVAS DEL CASTILLO	Ecce-Homo (traste 1º)
COLON	Travesía desde Císcar a Nazareno
EDUARDO DATO	1ª travesía de Ecce-Homo
EMILIO CASTELAR	Gobernador
ESPAÑA (Plaza de)	Plaza de la Iglesia
FRANCISCO GISBERT	Travesía de las Tiendas
GALAN Y GARCIA HERNANDEZ	Paseo
GREGORIO MAYANS Y CISCAR	San Fernando
ISABEL LA CATOLICA	Travesía de San Jorge a Santa Ana
ISABEL NAKENS	2ª travesía del Niño a Santa Isabel
JACA	Domingo Mascarós
JOAQUIN COSTA	4ª travesía de Loygorri a Gobernador ⁴⁴
LIBERTAD	Ingenio
MANUEL SALMERON ⁴⁵	Travesía desde San Carlos al Mercado
PABLO IGLESIAS	Convento
PELAYO	Travesía desde Císcar al Salvador
PI Y MARGALL	1ª travesía del Niño a Santa Isabel ⁴⁶
RAFAEL PASCUAL	San Benjamín
REPUBLICA (Plaza de la)	Reig y Casanova (Ganguis)
SAGASTA	Micha-Galta
VALENCIA	Moreras
14 DE ABRIL	Hospital
VICENTE ALBERT	Comadre
PUERTO	Matadero

⁴⁴ Anomenada *Bermúdez de Castro* en el plànol de 1930 (act. C/ Navarra).

⁴⁵ Probablement, el seu nom complet era *Maestro Manuel Salmerón*, segons es desprèn d'un document de 1940 (Arxiu Municipal, caixa 470, carp. cod. 2.5.3) que fa referència a unes obres en "la calle del Maestro Salmerón, nº 1", tocant amb l'actual Mercat Municipal. La persona a qui fou dedicat el carrer era un mestre procedent de Requena, que exercí la docència a Oliva a finals del segle XIX, i que gaudia d'un gran prestigi.

⁴⁶ Aquest carrer tenia nom oficial conegut (*Santa Rosa*), nom que recuperà en la sessió del 20-9-1939, en què per error s'identificava, no amb *Pi i Margall*, sinó amb el carrer paral·lel, *Isabel Nakens* (V. nota 53).

Sobre aquesta llista, cal que fem alguns aclariments:

a) Algunes de les denominacions considerades “noves” en l’avís electoral, ja havien estat adoptades abans del 14 d’abril de 1931: *Antonio Maura, Cánovas del Castillo, Colón, Eduardo Dato, Francisco Gisbert, Gregorio Mayans, Isabel la Católica, Pelayo, Puerto (Av.), Sagasta, Vicente Albert*, i probablement, *Manuel Salmerón*. Però sembla que una part important de la ciutadania encara no havia assimilat aquests noms, d’ací la necessitat d’assenyalar el “*nombre con que son conocidas*”, ja es tractara de l’antic nom oficial, del nom popular, o d’alguna travessera.

b) De la llista publicada podem afirmar, amb tota seguretat, que s’implantaren després del 14 d’abril de 1931 els noms d’*Alcalá Zamora, Blasco Ibáñez, Emilio Castelar, España (Pl.), Galán y García Hernández, Isabel Nakens, Jaca, Joaquín Costa, Libertad, Pablo Iglesias, Pi y Margall, Rafael Pascual, República (Pl.), Valencia i 14 de Abril*.

c) Per altra banda, en la llista no figuren altres noms de carrers que foren introduïts en l’època republicana, ja que segurament són posteriors a la data de l’esmentada publicació, i alguns d’ells ja començada la Guerra Civil. Així, *Guillermoti* designava un carrer nou (act. *Pintor Segrelles*), i *Doctor Boadella* una antiga travessera (act. *Reis Catòlics*). En els altres casos es tractava de canvis de nom, que es produïren durant la Guerra Civil):

Nom antic	Nom canviat
<i>Iglesia (C/)</i>	<i>Madrid (27-7-1937)</i>
<i>San Luis</i>	<i>6 de octubre (27-7-1937)</i>
<i>Av. de Loygorri</i>	<i>Buenaventura Durruti (1937)</i>
<i>Sant Vicent</i>	<i>Euzkadi (27-7-1937)</i>
<i>Aviador Franco</i>	<i>Konsomol (1937)⁴⁷</i>
<i>Purísima</i>	<i>Lenin (1937)</i>
<i>Nazareno</i>	<i>Noruega (1938)⁴⁸</i>
<i>Sto. Domingo</i>	<i>Socorro Rojo (1938)</i>

3) En algun cas, un nom que havia estat canviat a principis del període republicà, conegué un altre canvi ja començada la guerra: en 1937, *Alcalá Zamora* (act. *Les Tendes*) fou substituït per *Carlos Marx*. En els noms canviats durant el període bèl·lic queda palesa la radicalització ideològica dels representants municipals: els canvis de *Purísima* per *Lenin* i de *Santo Domingo* per *Socorro Rojo* en són exemples colpidors.

En total, podríem elaborar una llista de 25 carrers que adquiriren o canviaren el

⁴⁷*Konsomol*: vaixell soviètic de subministres, afonat per l’Armada franquista en 1936 (Thomas, 1976, 620).

⁴⁸ La raó d’aquest nom era l’agraïment de les autoritats republicanes a l’ajuda econòmica i humanitària procedent de Noruega (Informació oral de S. Cardona).

Fons fotogràfic d'Eva Koch. Fotografia facilitada per Joan Ramon Morell, per gentilesa de Xavier Cortés i Amanda Gascó, de Visual Producciones (Alcoi). Aquesta foto fou publicada al diari noruec Arbeiderbladet en febrer de 1938. L'antic nom de "Nazareno" fou substituït per "Noruega" com a agràïment del poble d'Oliva a l'ajut dels cooperants noruecs en les colònies infantils establertes a Oliva

seu nom en el període comprés entre el 14-4-1931 i el 30-3-1939 (llista segurament incompleta, ja que desconexim altres canvis ocorreguts abans del ple municipal del 17-2-1937, el primer de què tenim constància). D'aquests 25 carrers, 3 foren batejats per primera vegada, bé per ser de recent traçat, o bé per tractar-se de travesseres que abans no tenien nom propi: *Dr. Boadella, Guillermoti, Isabel Nakens*.

Els altres 22 carrers sofriren, almenys una vegada, canvis de nom. Podem classificar els noms antics que foren eliminats, de la següent manera:

— Noms de sants o amb significat religiós: 10.

(*San Benjamín, Santo Domingo, San Luis, San Vicente, Convento, Iglesia (Pl.), Iglesia (C/), Nazareno, Purísima*).

— Noms de persones: 10.

(*Aviador Franco, Bermúdez de Castro, Domingo Mascarós, Dr. Vila Belda (Enginy), General Primo de Rivera,⁴⁹ Gobernador Alvarez Rodríguez, Loygorri (Av.), Marqués de Gonzales,⁵⁰ Marqués de Sotelo, Reig y Casanova*).

— Diversos: 2.

(*Hospital, Paseo*).

⁴⁹Nom oficial del Carrer de les Tendes abans de 1931, i recuperat en la postguerra.

⁴⁸Nom oficial del Carrer les Moreres en els anys immediatament anteriors a la República (segons el plànol de 1930).

Quant als noms eliminats, podem observar que:

1) Quasi la meitat (45'5%) ve constituït pels noms amb contingut religiós, la qual cosa ens fa pensar a primera vista en una actitud anticlerical, o almenys laïcitzant,

per part de les autoritats republicanes. Ara bé: tinguem en compte que 6 dels 10 noms substituïts ho foren ja començada la guerra, amb la radicalització esquerrana que comportà a la zona republicana. Per altra banda, romangué intacta la resta del nomenclàtor religiós de la localitat: només canviaren 10 dels més de 50 carrers amb noms d'aquest tipus, és a dir, menys del 20%. Podem trobar una explicació en el fet que la majoria de carrers que sofriren (i sofreixen sovint) canvis de nom, són carrers d'especial importància en el conjunt de la població, bé per la seua situació (Pl. de l'Església), o bé pel fet de ser molt transitats (Carretera del Convent, Sant Vicent, Natzaré, Passeig, Enginy, Hospital, etc.). A banda d'aquests factors, cal tenir en compte que els carrers de creació més recent han estat en cada època més propensos a rebre noms d'acord amb l'orientació ideològica del moment; si el règim polític canvia, els noms d'aquests carrers solen canviar amb més facilitat que els dels carrers antics. Així va ocórrer en plena guerra amb carrers de l'exemple com Puríssima i Sant Lluís.

2) Un altre grup igual de nombrós (45'5%), correspon a noms de persones. Ací sí que podem apreciar clarament el mòbil polític en la seua substitució, ja que, en general, es tracta de noms de persones d'orientació monàrquica o conservadora: el dictador de recent memòria, diversos títols nobiliaris, un alt càrrec eclesiàstic (Reig i Casanova), polítics de dreta (Domingo Mascarós), militars, etc. El nom de Ramón Franco, heroi del Plus Ultra i fervent partidari de la República en els primers temps, caigué en desgràcia en començar la guerra civil, ja que l'aviador es decantà pel bàndol acabdillat pel seu germà.

Quant als noms implantats durant la República, (26 en total, tenint en compte que el carrer de Les Tendes fou rebatejat dues vegades) podem fer la següent classificació:

a) Noms de persones: 14 (53'8%).

a.1) El grup més nombrós (9, 34'6%) pertany als polítics, destacant els de clara significació republicana: *Alcalà Zamora, Blasco Ibáñez, Emilio Castelar, Galán y García Hernández, Pablo Iglesias, Pi i Margall*. Durant la guerra civil, els noms que s'incorporen reflecteixen el clima revolucionari que s'hi vivia: *Carlos Marx, Lenin, Buenaventura Durruti*.

a.2) Els altres noms de persona (5, 19'2%) pertanyen a personatges amb significació local, com el metge *Guillermoti, Rafael Pascual* (qui donà la casa per a l'asil d'ancians), o són recordats per motius diversos (*Isabel Nakens, Joaquín Costa, Dr. Boadella*).

b) Dates, símbols o institucions pròpies del règim (9, 34'6%): *14 de Abril, Jaca, Libertad, República*. Durant la guerra, *6 de Octubre, Konsomol, Socorro Rojo*. També es poden incloure en aquest apartat, i en aquesta última època, noms geogràfics com *Euzkadi* i *Madrid*, presumiblement com a símbols de resistència enfront dels atacs de les tropes franquistes.

c) Altres (3, 11'5%): *España (Pl.), Valencia, Noruega*.

El nom de *Plaza de la Constitución* (act. *Plaça de l'Ajuntament*) existia ja en 1930, i al·ludia a la Constitució monàrquica del 1876. Les autoritats republicanes no trobaren necessari canviar-lo, ja que, pel seu caràcter genèric, podia també referir-se a la Constitució del 1931.

3.4. ELS CANVIS DE NOMS DE LA POSTGUERRA

Després de la derrota de la República per les tropes del General Franco, els primers plens municipals celebrats a Oliva emprerengueren una forta depuració del nomenclàtor, per tal d'acomodar-lo a les premisses ideològiques del nou règim.⁵¹ Els noms de personatges, símbols i institucions republicanes (i també alguns de l'època anterior) foren arrancats de les parets i substituïts pels dels vencedors. Heus ací una llista dels canvis de què tenim notícia:

Nom anterior	Nom implantat en la postguerra
<i>14 de Abril</i>	<i>Virgen de los Desamparados</i>
<i>6 de Octubre</i>	<i>San Luis</i> (restitució)
<i>Carlos Marx</i>	<i>General Primo de Rivera</i> (restitució)

⁵¹ En el ple municipal del 22-5-1939 s'acorda "que se cambien los nombres de todas [sic] las calles, poniendo los mismos de antes o de personas que han contribuido y más se han distinguido al triunfo del *Glorioso Movimiento Nacional Sindicalista*. En el mateix ple, s'autoritzen unes obres en "*calle de las Tiendas*", : es fa ús del nm popular per tal d'evitar el nom republicà (*Carlos Marx*) que encara no havia estat canviat de forma oficial. Els primers canvis no s'adoptaren de manera explícita fins la sessió del 20-9-1939, però és de suposar que molts carrers ja havien recuperat, en la pràctica i de forma espontània, el nom antic.

<i>Blasco Ibáñez</i>	<i>General Mola</i>
<i>Buenaventura Durruti</i>	<i>Loygorri, Av. (restitució)</i>
<i>Canalejas</i>	<i>Gregorio Mayans</i>
<i>Constitución</i>	<i>Mártires, Pl.</i> ⁵²
<i>Dr. Boadella</i>	<i>Reyes Católicos</i>
<i>Eduardo Dato</i>	<i>Calixto III</i>
<i>Emilio Castelar</i>	<i>Calvo Sotelo</i>
<i>Euzkadi</i>	<i>San Vicente (restitució)</i>
<i>Galán y García Hernández</i>	<i>José Antonio</i>
<i>Gregorio Mayans</i>	<i>San Fernando (restitució)</i>
<i>Guillermoti</i>	<i>Martínez Anido</i>
<i>Isabel Nakens</i> ⁵³	<i>General Goded</i>
<i>Jaca, Av</i>	<i>18 de Julio</i>
<i>Joaquín Costa</i>	<i>Navarra</i>
<i>Komsomol</i>	<i>Aviador Franco (restitució)</i>
<i>Lenin</i>	<i>Purísima (restitució)</i>
<i>Libertad</i>	<i>Ingenio (restitució)</i>
<i>Madrid</i>	<i>Iglesia, C/ (restitució)</i>
<i>Noruega</i>	<i>Nazareno (restitució)</i>
<i>Pablo Iglesias</i>	<i>General Aranda</i>
<i>Pi y Margall</i>	<i>Santa Rosa (restitució)</i>
<i>Rafael Vives</i>	<i>Capitán Cortés</i>
<i>República, Pl.</i>	<i>Cristo Rey, Pl.</i>
<i>Sagasta</i>	<i>Virgen de Aguas Vivas</i>
<i>Salmerón</i>	<i>Ruiz de Alda</i>
<i>Socorro Rojo</i>	<i>Santo Domingo (restitució)</i>

A més, un tram del carrer *Cervantes* (pop. *de l'Estació*) es convertí en *Calle del Caudillo* (act. *C/ de la Constitución*). Observem que el nom de *Gregorio Mayans* passà a designar un carrer distint. Altres carrers, de nova creació o batejats per primera vegada, s'incorporaren al nomenclàtor urbà durant els anys 40 i 50: *Arzobispo Reig*, *Cura Plebán Campos Pons*, *Mercado*, *Monjas Clarisas*, *Paseo de Oliva al Mar*, *San Ramón*, *Santa Cecilia*, *Santísimo*...

⁵² En homenatge a les víctimes de la guerra, tant en el front com en la pròpia localitat.

⁵³ En l'acta municipal del 20-9-1939 es produí una confusió: "*la calle de Nakens queda en su antigua denominación de Sta. Rosa; la de Pi y Margall por General Goded*", quan en realitat *Santa Rosa* (1ª trav. del C/ Niño a Santa Isabel) corresponia a *Pi i Margall*, mentre que la 2ª travessera, *Isabel Nakens* (V. *Patria Chica*, n° 91, 28-10-1933, pàg. 2) era el nom del carrer que després s'anomenà *General Goded*, act. *Alvaro Marzal*; l'error és advertit en el *Nomenclàtor Urbano, Iniciación a la Historia de Oliva*, pàg. 450.

En l'anterior llista de substitucions, degudes al canvi de règim, ens criden l'atenció els següents fets:

1) De 12 noms restituïts, 6 són de sants: *San Luis, San Fernando, Nazareno, Purísima, Santo Domingo* i *San Vicente*. Si unim a aquests els noms nous de *Virgen de los Desamparados, Cristo Rey* y *Virgen de Aguas Vivas*, a més d'altres implantats posteriorment, com *San Ramón, Santa Cecilia* o *Santísimo*, resulta evident el nacional-catolicisme que impregnava el nou règim, en contrast amb el caràcter laicitzant de la República.

2) Són restituïts també altres noms de persona que són ben vists per les noves autoritats, tals com *General Primo de Rivera* i *Aviador Franco*, així com *Loygorri*, militar vinculat a la vida local.

3) Noms diversos, com *Iglesia (C/)* i *Ingenio* són també restituïts. Pensem que aquest últim, no tant pel desig de recuperar un nom popular amb motivació física (l'enginy del sucre), com per esborrar el nom de *Libertad* que ostentà durant l'època republicana.

4) El nou nomenclàtor s'ompli de noms emblemàtics per al règim franquista, ja es tracte de noms de persones (*Caudillo, José Antonio, General Mola, Calvo Sotelo, Martínez Anido, General Goded, General Aranda, Capitán Cortés, Ruiz de Alda*) o dates commemoratives (*18 de Julio*).

Ens trobem, doncs, amb un nomenclàtor polititzat, encara que en menor grau si el comparem amb el de la República: el caràcter laic d'aquella havia substituït o suplert noms del santoral religiós amb noms amb contingut polític; en l'etapa franquista, en canvi, abunden més els noms de sants (recuperats o implantats) que els de figures o símbols del nou règim. La qual cosa no deixava de ser coherent amb els seus postulats: el catolicisme conservador a ultrança era un dels seus fonaments, almenys en una primera etapa, i era lògica una reacció contra l'anticlericalisme amb què s'identificava el desaparegut règim republicà.

3.5. LA RENOVACIÓ TOPONÍMICA DELS ANYS 60

La dècada dels 60 representa per a Oliva una etapa d'expansió urbana sense precedents. L'augment demogràfic i el creixement econòmic degut a les bones

campanyes tarongeres (que provocaren una forta immigració procedent de la Manxa, Andalusia i altres regions), el desenvolupament del turisme i les remeses dels emigrants, fan que el casc urbà s'eixample de manera espectacular, amb l'obertura de nombrosos carrers que en un principi eren designats per números en el plànol. Pren impuls la urbanització del barri marítim, que abans es limitava a uns pocs carrers i edificacions aïllades, enmig de nombrosos horts i solars sense edificar.

Durant el període d'alcaldia de José Girau Sanz (1961-1974), la Corporació Municipal es veu en la necessitat de dotar de noms a les vies urbanes de

nova creació. Al llarg dels anys 60, i sense tindre en compte el barri marítim, vora 90 denominacions noves s'incorporen al nomenclàtor (només en el ple municipal del 29-9-61 ja se n'adopten 51, i 29 en el del 30-7-65). Però els criteris que hi predominen ja no són els mateixos de la postguerra. L'aleshores Tinent d'Alcalde, Salvador Cardona Miralles⁵⁴ -que després ostentaria la màxima autoritat municipal de 1974 a 1979- fou l'artífex d'un projecte coherent d'ordenació de la nomenclatura de carrers i places, en l'anàlisi del qual podem advertir les següents tendències:⁵⁵

— Planificació aliena a la política, coincidint amb una certa liberalització del règim que acompanyava el creixement econòmic de la “Década del Desarrollo”.

— Restitució d'antics noms populars: *Anguix (trav.)*, *La Bassa (pl.)*, *Bosch (trav.)*, *Casa de Alonso (Rinconada)*, *Costera del Corralet*, *Hospital (trav.)*, *Ingenio (trav.)*, *Las Fuentes*, *Les Ermites*, *Les Moreres (C/ i trav.)*, *Portal de Sanchis*, *Portalet de la*

⁵⁴ La moció presentada per Salvador Cardona al ple municipal del 29-9-1961 pretenia, entre altres objectius, “la restauración de antiguos denominaciones sin variación de las actuales, que al lado de éstas satisfagan a los amantes de nuestras históricas realidades, ya desaparecidas algunas”, i substituir “la nomenclatura de calles y plazas con títulos anacrónicos, o lo que es peor, que nada dicen ni simbolizan, cuando hay tantos nombres de personas, lugares y hechos que, con más honor y justicia debieran llenar su titulación”. I en el ple del 30-7-1965, el mateix regidor manifestava que “el dar nombre a una calle es el medio adecuado de honrar la memoria de alguna persona sobresaliente por su valor, viencia, virtud, o afecto a la ciudad o cualquier mérito singular [...] Principalmente se ha tenido en cuenta, por una parte, el continuar fijando la variada toponimia de nuestro término municipal con miras a que ésta se conserve para la posteridad. Y, de otra parte, el honrar a quienes, españoles o extranjeros, han sobresalido en algún aspecto de las artes, ciencias o letras...”.

⁵⁵ Algunes d'aquestes tendències vénen ja comentades en la *Introducció al Nomenclàtor Urbano*, en AADD, introducció a la Historia de Oliva, pàg. 435.

Verge Maria, Les Tendes. En altres casos, no se suprimia el nom oficial vigent, sinó que estava previst afegir una placa amb el nom popular: “*Antic carrer de la Goleta, l’Entaulellat, la Comare*”, etc.⁵⁶

— Noms de personalitats locals: *Alcalde Francisco Llorca, Alcalde Juan Sancho, Antonio Salelles, Francisco Ferrando, Fray Humilde Soria, Fray Miguel Soria, Gregorio Mayans (Paseo), Obispo Juan Osta*.

— Noms de valencians il·lustres: *Alejandro VI, Azorín, Ausiàs March, Blasco Ibáñez, Botánico Cavanilles, Calixto III, Eduard Escalante, Gabriel Miró, Guillem de Castro, Joanot Martorell, Hermanos Benlliure, Joaquín Rodrigo, Pintor Sorolla, Poeta Llorente, Tomás V. Tosca*, o vinculats a la nostra història, com *Jaume I*.

— Noms vinculats a la cultura espanyola: *Andrés Manjón, Francisco Goya, Isaac Albéniz, Juan Ramón Jiménez, Manuel de Falla, Menéndez y Pelayo*, i fins i tot un personatge literari com *Platero*.

— Noms de personalitats estrangeres, de ressò internacional: *Alejandro Fleming, Pío XII, Sabin y Salk*,⁵⁷ *Walt Disney*.

— Topònims locals (partides del terme, muntanyes, rius, camins, llocs d’interés, etc.): *Algar, Almuixic, Bascoms, Cantera, Capurri, Carrasca, Castillo de Santa Ana, Cavall Bernat, Collado, Covatelles, Montaner, Morerals, Ramblar, Río Alfadalí, Riuet dels Frares, Senda dels Lladres, Tossal Gros, Xiricull*.

— Noms amb contingut religiós: *Reyes Magos, Sagrada Familia, San Felipe, San Ignacio de Loyola, San Pancraccio, Santo Domingo* (plaça, per segregació del carrer del mateix nom), *Santos Inocentes*.

— Noms que fan referència a característiques del carrer, com el

⁵⁶ Llevat de Moreres i Tendes, que substituïen noms que canviaren d’emplaçament (València i General Primo de Rivera), la resta noms populars recuperats designaven antigues travesseres, segregacions de carrers, racosns típics (Portalet de la Verge Maria), o s’afegien en alguns carrers al costat del nom oficial. No era fàcil en aquella època suprimir un nom oficial (sobretot si tenia algun contingut polític) per restituir-ne un del popular; el mateix Cardona, en la seua moció del 29-9-1961, advertia que la legislació aleshores vigent “limita la libertad municipal de nominar la vías públicars cuando se trata de ciertos cambios de nombre”, de manera que “las rotulaciones en valenciano al lado de la nomenclatura actual de las calles afectadas, no constituyen variación ni cambio alguno, puesto que continúan íntegras, incluso con separación material de ambas”. Malgrat les limitacions inicials d’aquest projecte, hem de valorar-lo com la primera proposta seriosa que s’ha fet a Oliva per tal de recuperar la nostra toponímia tradicional.

⁵⁷ Descobridors de la vacuna contra la poliomièlitis.

seu aspecte (*Calle Alta, Corta, Estrecha, Honda*); orientació (*Poniente*); situació (*Montaña*); elements substituïts (*Fonteta de Sòria*) o qualificatius elogiosos (*Vista Hermosa*). De la motivació d'aquests topònims, encara que recents, ens hem ocupat en l'apartat relatiu als noms tradicionals.

— Noms d'astres: *C/ de la Estrella, de la Luna, del Sol*.

— Noms geogràfics diversos: *Valencia (Av.), Valle del Azafor*.

— Un sol nom personal amb connotacions polítiques: *Angel del Alcázar* (act. *C/ Mestre Chapí*).

No tots aquests noms designaven carrers nous; hi hagué algunes substitucions, encara que poques:

Nom antic	Nom nou
<i>Calixto III</i>	<i>Calle Estrecha</i>
<i>Gregorio Mayans</i>	<i>San Ignacio de Loyola</i>
<i>Mossén Osta</i>	<i>Bascoms</i>
<i>Peligro</i>	<i>Tomás V. Tosca</i>
<i>Valencia</i>	<i>Moreres</i>
<i>Gral. Primo de Rivera</i>	<i>Les Tendes</i>

Cal precisar que, llevat de la substitució de *Peligro* per *Tomás V. Tosca*, en tots els altres casos es tractava de canvis d'emplaçament: *General Primo de Rivera* fou traslladat a una nova avinguda de l'eixample (act. *Sisteron*); *Calixte III*, *Gregori Mayans*, *Bisbe Joan Osta* i *València* designen en l'actualitat carrers, passejos o avingudes de la part nova; en el cas concret de *Gregori Mayans*, els diversos canvis de lloc que ha patit semblen haver obeït al desig de buscar un espai urbà d'acord amb la categoria del personatge i la importància que té per a la seua ciutat natal.⁵⁸

Sobre la llarga llista de noms de carrers incorporats al llarg dels 60, podem fer les següents observacions:

— Els noms de sants o amb contingut religiós es redueixen notablement (només 7 en un total de 87 noves denominacions).

— El grup més nombrós (17) correspon a topònims del terme municipal.

— Quant als noms personals, ocupa el primer lloc el grup de valencians il·lustres (15), seguit del de figures locals (8) i d'àmbit espanyol (8).

— Llevat d'*Angel del Alcázar*, no s'afegeix a la nòmina dels carrers d'Oliva cap altre nom amb càrrega política, però tampoc se'n suprimeix cap dels existents (per raons òbvies).

— En línies generals, es detecta una certa preocupació de les autoritats per la recerca d'una identitat local, inserta en un context històric i cultural valencià (almenys a un nivell simbòlic).

⁵⁸ Així es dona a entendre en la moció presentada el 29-9-1961 per Salvador Cardona: "haciendo un aporte justísimo con el más preclaro de Oliva, el insigne D. Gregorio Mayans, con quien esta Ciudad está en deuda".

Fins ara, el nostre estudi s'ha centrat en el casc urbà pròpiament dit. Quant al barri marítim, hem de dir que, llevat dels carrers *Pau Pi*,⁵⁹ *Virgen del Rebollet* (ara *Virgen del Mar*) i *Virgen de Carmen* (ara *Alfons el Magnànim*), la resta de noms oficials són posteriors a 1960; la majoria d'ells, aprovats en el ple municipal del 29-5-1964. En la retolació dels carrers es van seguir uns criteris específics, però coherents amb la política aplicada al casc urbà principal:

- Noms d'illes: *Cabrera, Cerdeña, Chipre, Formentera, Columbretes, Córcega, Creta, Ibiza, Malta, Mallorca, Menorca, Sicília, Alborán.*
- Noms d'almiralls: *Jorge Juan, Roger de Lauria, Berenguer de Entenza.*
- Noms de reis de la Corona d'Aragó: *Alfonso V el Magnànim, Jaime II, Pedro III el Grande.*
- Pobles costers veïns: *Daimuz, Guardamar, Bellreguard, Miramar, Piles.*
- Tema mariner: *Delfín, Mar Mediterráneo.*
- Topònims del terme municipal: *Camí de les Canyaes (sic), Clot de la Torre, Vall de Burguera, Vall de les Fonts, Vall de l'Ullal.*

3.6. LA TRANSICIÓ A LA DEMOCRÀCIA

En 1975 mor el general Franco; en 1977 tenen lloc les primeres eleccions generals lliures, i en 1978 s'aprova la nova Constitució. Els ajuntaments es renoven després de les eleccions municipals del 3 d'abril del 1979.⁶⁰ Es produeix en la majoria dels municipis un allau de canvis de noms de carrers i places, de manera anàloga a com havia succeït en 1931 i 1939. Els símbols del franquisme desapareixen, però almenys en el cas d'Oliva, el nou consistori, presidit pel socialista Vicente Llopis, no pren una actitud de revenja en el sentit de restaurar els noms existents abans de la Guerra Civil. Els criteris emprats per a la substitució són molt distints:

Nom de l'època franquista	Nom actual
<i>18 de Julio</i>	<i>Lluís Vives (Passeig)</i>
<i>Angel de Alcázar</i>	<i>Mestre Chapí</i>
<i>Calvo Sotelo</i>	<i>Governador</i>
<i>Caudillo</i>	<i>Constitució</i>
<i>General Aranda</i>	<i>Convent (Carretera)</i>
<i>General Goded</i>	<i>Alvaro Marzal</i>
<i>General Mola</i>	<i>Poeta Querol</i>

⁵⁹ Cal rectificar la data d'adopció del nom *C/ de Pau Pi* que dona el *Nomenclátor Urbano* citat anteriorment (pàg. 454): no és anterior a 1931, sinó que fou aprovada en el ple municipal de 18-1-1933 (*Patria Chica*, 21-1-1933, pàg. 4).

⁶⁰ Entre les eleccions generals del 1977 i les municipals del 1979, essent alcalde Salvador Cardona, s'aproven alguns canvis significatius, com el de Plaza de Cristo Rey pel tradicional Plaça de Ganguis (30-12-1977).

<i>General Primo de Rivera</i>	<i>Sisteron</i>
<i>José Antonio</i>	<i>Joan Carles I (Passeig)</i>
<i>Martínez Anido</i>	<i>Pintor Josep Segrelles</i>
<i>Mártires</i>	<i>Ajuntament (Pl.)</i>
<i>Virgen de los Desamparados</i>	<i>Hospital</i>

És a dir, que una sèrie de noms amb càrrega política identificada amb el règim anterior, si n'exceptuem un de caràcter religiós (*Virgen de los Desamparados*), són substituïts per altres noms, als quals se n'afegeixen uns altres de nous, atenent als criteris següents:

— Recuperació de noms populars: *Governador, Carretera del Convent, Hospital.*

— Personatges locals: *Alvaro Marzal* (organista i compositor), *Beatriu Centelles, Joan Bta. Anyes, Mare Maria Gallart, Historiador Bernardino Llorca.*

— Personatges valencians: *Lluís Vives, Mestre Chapí, Poeta Querol, Pintor Josep Segrelles, Isabel de Villena, Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Joan Fuster (Passeig), Vicent Andrés Estellés.* I com a homenatge a l'obra més important de la nostra literatura, un carrer dedicat al *Tirant lo Blanc.*

— Referència a l'edifici o a la institució: *Plaça de l'Ajuntament.*

— Una ciutat provençal agermanada amb Oliva: *Sisteron.* I a més, una *Avinguda de l'Agermanament.*

— Noms amb contingut polític: *Constitució, Joan Carles I, 9 d'Octubre.*

— Topònims rurals: *Morer, Rafalatar, Rausell, Rebollet* (Ronda).

1) Observem que continua, en línies generals, la pràctica iniciada en els anys 60, incrementant l'assignació de noms que responguen a la realitat local i valenciana.

2) Els noms amb contingut polític es redueixen a aquells que es consideren patrimoni de tots els ciutadans o assumibles per una immensa majoria, sense distinció d'ideologies. En l'actualitat, el nomenclàtor es troba més despolititzat que mai.

3) Els noms vinculats a la religió es troben absents entre els últims adoptats, com correspon a una societat laica i aconfessional. Si se n'ha incorporat algun, ha estat pel fet de tractar-se d'una figura local (p.e., *Mare Maria Gallart*).

3.7. ELS ESFORÇOS DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

Quant a l'ús oficial del valencià en els noms de carrers, ja hem vist alguns precedents en el procés de renovació toponímica iniciat en els anys 60: la recuperació de noms populars com *Carrer les Moreres, Costera del Corralet* o *Portalet de la Verge Maria*, portava implícit el respecte a la llengua en què figurava el topònim, almenys com a vestigi del passat, ja que les circumstàncies polítiques de l'època -entre elles

l'oficialitat exclusiva del castellà- no afavorien l'ús de la nostra llengua per a noms de carrers de nova creació (a no ser que es tractara de topònims ja existents, com els del terme municipal: *Tossal Gros*, *Cavall Bernat*, *Riuet dels Frares*, *Senda dels Lladres*, *Morerals*, etc.).

Els últims ajuntaments democràtics han intensificat la utilització del valencià en els topònims urbans, com a part integrant d'un projecte de normalització més ampli, que abasta l'administració, l'activitat cultural, les festes i altres aspectes de la vida ciutadana. Quant als noms de carrers, la tendència és a retolar en valencià els de nova implantació, i s'ha dut a terme en molts casos la recuperació de noms ja existents com a populars, així com la traducció en alguns casos a partir del castellà. És clar que hi ha topònims en aquesta llengua, com noms personals i cognoms, la traducció dels quals resultaria improcedent, o que han arrelat profundament entre els habitants d'Oliva (com és el cas del carrer del *Niño*, per citar-ne un exemple). És de preveure que en alguns casos, com els dels recentment traduïts *Carrer del Natzaré* o de *Sant Doménec*, la gent del poble tardarà algun temps en assimilar aquests noms, que li semblaran estranys, en la seua pròpia llengua, ja que durant generacions han estat per a ells el *Carrer del Nazareno* o el *Carrer de Sant(o) Domingo*.

Aquestes dificultats d'assimilació evidencien un problema sociolingüístic: la llengua oficial i de cultura, des de fa quasi tres segles, ha estat el castellà, i el nostre poble -el poble valencià en general- pateix una situació de diglòssia, en què l'ús de la pròpia llengua ha quedat relegat durant molt de temps als àmbits familiars, folklòrics i informals. I en allò tocant als noms de carrers, el seu ús no sol anar més enllà dels noms tradicionals. Les generacions majors, escolaritzades només en castellà, troben normal dir *Carrer de les Tendes* o de *l'Enginy*, però els costarà més acostumar-se a dir *Carrer Sant Carles*, *Sant Ferran* o *Pius XII*.

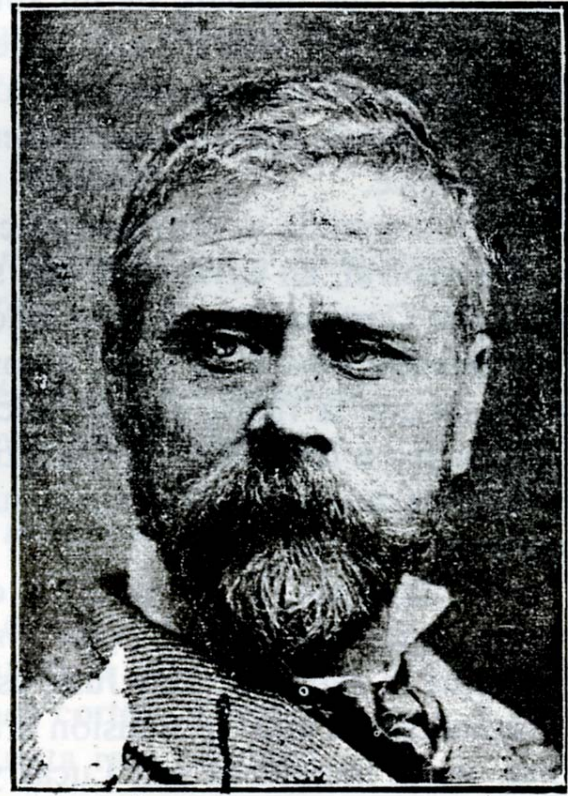
La recuperació de l'autonomia valenciana i de la cooficialitat de la nostra llengua, unida al seu ensenyament en escoles i instituts, van fent que les joves generacions prenguen consciència de la dignitat, utilitat i importància del valencià com a vehicle de comunicació i de cultura. Per a elles, la retolació dels noms dels carrers en el seu idioma serà un fet normal, ja es tracte de noms tradicionals o de nova implantació. D'ací la responsabilitat dels poders públics -municipals en aquest cas- en la normalització lingüística en tots els àmbits de la vida social i cultural, incloent-hi un aspecte tan concret i simbòlic -però important- com és el de la nomenclatura urbana. I els esforços, grans o xicotets, que s'han fet en aquest sentit comencen a donar els seus fruits.

4. BIBLIOGRAFIA

- “Apéndice documental IV: Nomenclátor Urbano”, dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978.
- BLAY NAVARRO, J., *Documentos y datos para la historia de la Ciudad de Oliva*, València, ECIR, 1960.
- CAMARENA MAHIQUES, J., “De la historia de Oliva y del Rebollet”, dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978.
- DOMÍNGUEZ TORMO, J. M. i PONS MONCHO, F., *Sant Roc d’Oliva. Apuntes históricos*, Oliva, 1989.
- [J.V.] VIDAL, J.M.: “Cosas de antaño. Riqueza desaparecida”, dins *Patria Chica*, Oliva, 17-6-1933, p. 2.
- MAYANS, G.: *Epistolario (V), Escritos Económicos*. Estudio preliminar de Ernest Lluch. Selección, transcripción y notas de Antonio Mestre. Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, València, 1976.
- MOREU-REY, E., *Toponímia urbana i onomàstica vària*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1974.
- PONS FUSTER, F., *Aspectos económico-sociales del Condado de Oliva (1500-1750)*, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, València, 1981.
- PONS FUSTER, F., “Las consecuencias de la expulsión de los moriscos de Oliva”, dins *Programa de Fira i Festes*, Oliva, 1985.
- PONS MONCHO, F., “La Parroquia de San Roque de Oliva”, dins *Iniciación a la Historia de Oliva*, Publicacions Aj. Oliva, València, 1978.
- PONS MONCHO, F., “Callejero olivense”, I, III i IV, dins *Programa de Fira i Festes*, Oliva, anys: 1982, 1983 i 1985.
- SANCHO, P. i MORANT, R., “Noms de carrer van, noms de carrer vénen”, dins *Alba, Revista d’Estudis Comarcals d’Ontinyent i la Vall d’Albaida*, nº 5-6 (1990-91). Excm. Ajuntament d’Ontinyent, Servei de Publicacions, 1991.
- THOMAS, H., *La Guerra Civil Española*. 2 vol. Barcelona, Ed. Grijalbo, 1976.

VIDAL, J. M., “Las ermitas de nuestro término municipal (III)”, dins *Patria Chica*,
Oliva, 30-9-1933.

Les actes consultades dels plens de l'Ajuntament d'Oliva, a les quals es fa referència, es troben en l'Arxiu Municipal d'Oliva.

ANTONIO CORTINA,
PINTOR DELS EVANGELISTES
DEL TEMPLE PARROQUIAL DE SANT ROC

CONSUELO LLOPIS BAUSET

Introducció, notes biogràfiques i traducció:
JOSEP SENDRA I MOLIÓ

1. INTRODUCCIÓ

1.1. ANTONIO CORTINA FARINÓS

1.2. CONSUELO LLOPIS BAUSET

2. ELS EVANGELISTES DE SANT ROC D'OLIVA.
PINTURES AL FRESC

2.1. Sant Joan, evangelista

2.2. Sant Lluc, evangelista

2.3. Sant Marc, evangelista

2.4. Sant Mateu, evangelista

1. INTRODUCCIÓ

El 30 de novembre del 2004, al Fossar de l'església de Sant Roc, tingué lloc la presentació del llibre *Antonio Cortina Farinós, pintor (1841-1890)*, a càrrec de la seua autora i editora, la professora Consuelo Llopis Bauset. L'acte havia estat organitzat per l'Associació Centelles-Riusech, en col·laboració amb el rector de la Parròquia, D. Rafael Sala.

L'obra tan diversa i variada d'aquest pintor natural d'Almàspera (Horta Nord), que comprén des de la pintura religiosa i profana fins a la caricatura en publicacions satíriques i esbossos de falles, passant pel retrat i el gravat, té el seu reflex a Oliva en la realització dels frescos dels quatre Evangelistes que decoren les petxines de la cúpula del temple parroquial de Sant Roc, pintats en 1883.

Ja en el llibre *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics* (1989), de Francisco Pons Moncho, ex-rector de la parròquia (amb qui Consuelo Llopis es posà en contacte quan realitzà el seu estudi), es fa referència al pintor Cortina i als seus frescos, així com la quantitat pagada pel seu treball (5.500 "reales" o quinzets de l'època). I un dels annexos documentals (el IX) conté dades biogràfiques del pintor i de la seua obra. Per cert, en una nota al peu de la pàg. 215, Francisco Pons rectifica l'error comés en els apunts de l'antic rector José Mª Domínguez, que anomena *Ramón* al pintor, en lloc d'*Antonio*.

1.1. ANTONIO CORTINA FARINÓS

Antonio Cortina va nàixer en una família humil de llauradors de l'Horta, i de menut acompanyava son pare amb el burro a recollir fem a València, per a adobar el camp. S'entretenia dibuixant, amb un carbó, en les parets i voreres, amb una habilitat tal, que cridava l'atenció dels transeünts. L'escultor Antonio Marzo es feu càrrec de l'educació artística d'aquell xiquet, que la seua família no podia costejar-li, i que completaria en l'Escola de Belles Arts de Sant Carles.

En la fecunda carrera artística de Cortina, cal destacar la seua participació en l'Exposició Regional Valenciana de 1864, on va presentar el quadre *La conquista de Valencia por el rey D. Jaime*, que li valgué la medalla de plata;

en l'Exposició Regional de 1879, on obtingué la medalla d'or amb *San Juan y la Virgen*, i altres mostres de la seua producció artística tant religiosa com profana: *La tempestad*, *La Inmaculada Concepción*, *Apoteosis de la conquista de Valencia por el rey Don Jaime*, els frescos de la Beneficència, etc., així com nombrosos retrats (entre ells el del rei Alfons XII). També al seu poble natal, Almàssera, deixà mostres de la seua obra, com els quatre Evangelistes i la Santíssima Trinitat del temple parroquial. A partir de 1885, exercí la docència com a ajudant de Dibuix Lineal en l'Escola de Belles Arts de València. I no hem oblidar la seua aportació abundantíssima en forma d'esbossos, il·lustracions i caricatures, a les falles i altres activitats festives, així com a les publicacions de l'època. Mort a Madrid en 1890, les seues restes foren traslladades al cementeri municipal de València en 1897.

1.2. CONSUELO LLOPIS BAUSET

Consuelo Llopis és natural d'Almàssera (com el pintor), llicenciada en Belles Arts i, a més de la seua activitat artística amb nombrosos premis i reconeixements, ha exercit la docència durant 33 anys en l'Escola d'Arts Plàstiques i Disseny de València, i ha tingut un destacat paper en la recuperació i restauració d'importants obres d'art.

El seu llibre sobre Antonio Cortina, basat en la seua tesina realitzada en la Universidad Complutense, presenta una detallada anàlisi de la biografia i de l'obra del pintor, acompanyada de documents i de nombroses làmines que reproduïxen mostres de la seua variadíssima obra.

Les pàgines 70-73 d'aquest llibre mostren les reproduccions dels frescos dels quatre Evangelistes de Sant Roc d'Oliva, precedides d'un breu comentari (pp. 71-72). Però l'autora disposava d'un estudi més detallat sobre aquestes pintures, que ha tingut la gentilesa de facilitar-nos i que reproduïm a continuació. Esperem que puguen servir per ampliar els nostres coneixements sobre el riquíssim patrimoni artístic, històric i cultural que posseïm a la nostra ciutat, que moltes vegades no sabem apreciar, i que fins i tot ignorem.

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

2. ELS EVANGELISTES DE SANT ROC D'OLIVA. PINTURES AL FRESC

3.1. Sant Joan, evangelista

Sant Joan, deixeble del Baptista, va ser dels primers apòstols que van entrar en contacte amb Jesús. Mesos més tard, també va ser dels primers cridats a seguir-lo com a deixeble, mereixent del Mestre especials mostres de confiança, essent ell qui va revelar als fidels la gloriosa assumpció de Maria als cels.

Sant Joan, en morir Sant Pau, es va retirar a Efes per fer-se càrrec de les esglésies de l'Àsia proconsular. Desterrat per Domicià a l'illa de Patmos, va poder tornar poc després a Efes, on va morir ja molt ancià passat l'any 98. A ell es deu el llibre de l'Apocalipsi. El símbol que el representa és l'àguila.

Antonio Cortina pinta en aquest fresc l'evangelista muntat sobre una àguila, símbol, com ja hem vist, del citat apòstol.

Veiem en la pintura que els genolls de la imatge sostenen el llibre del seu evangeli, amb una inscripció en llatí que diu "ET VERBUM CARO FACTUM EST", que significa: "I el Verb es va fer carn". A més de tindre'l recolzat sobre els genolls, l'evangelista agafa el llibre amb la mà esquerra, i en la mà dreta, alçant el braç, sosté una ploma. El pintor dibuixa en aquest braç un

bell escorç de traçat perfecte. Cortina presenta les faccions de la cara de l'apòstol com les d'un jove, quasi adolescent, però de rostre molt bell. No puc deixar de comentar la representació del peu esquerre de la figura, ja que el dret, el pintor el cobreix amb les vestidures. Aquest peu esquerre és un escorç poc estructurat, però l'artista supleix aquesta deficiència col·locant-li sàviament la llum en el lloc perfecte.

Les vestidures que cobreixen l'apòstol són presentades per l'artista amb uns traços molt solts, realitzats i dibuixats de tal forma que, pel seu moviment, sembla que

l'evangelista està suspès en l'aire, o més aviat, que l'àguila està volant, portant el sant damunt d'ella.

Si ens parem a observar el colorit d'aquesta obra, podem veure que aquest és harmoniós i net; no hi ha cap color en la composició que siga estrident, per la qual cosa el resultat d'aquest tractament colorista fa que tot el treball i cadascun dels elements que componen l'obra siguin igualment importants. El clarobscur que Cortina presenta en aquesta pintura està molt estudiat, faceta de la qual té molta cura l'artista en totes les seues representacions artístiques. Cortina va ser un estudiós de les vestidures, per això quan veiem les teles d'aquest treball no podem sorprendre'ns de la presentació que el pintor realitza en els plecs, ja que aquests estan ben construïts

i dibuixats amb soltesa.

L'artista presenta el fons d'aquest fresc amb dos

tons de color,

el blau i el blanc

que aplica en aquests

núvols que apareixen

horitzontalment, i creuant

la composició com moguts

pel vent. Cortina, amb la seua

habilitat pictòrica, aconsegueix en

aquest tractament del fons que ressalti

molt més la figura, que està pintada amb colors càlids i també és el tema principal de l'obra.

D'aquesta pintura d'Antonio Cortina cal destacar els escorços que hi presenta, a l'igual que el moviment de les teles. Quant als escorços, jo diria que apareixen més aviat un poc exagerats, però també és veritat que, si els veiem en tot el seu conjunt, no fereixen la sensibilitat de l'espectador, i tampoc perd valor artístic l'obra, que bé podem catalogar com molt bona, tant en la seua composició com en color i tecnologia.

3.2. Sant Lluc, evangelista

Un antiquíssim pròleg als Evangelis escriu: "Lluc, de nació siro-antioquena, de professió metge, deixeble dels apòstols, i que després va seguir a Pau".

És a dir, que l'evangelista Sant Lluc pertanyia a la primera generació de fidels antioquens, conquerits aquests per Bernabeu. Sant Pau, durant la seua primera presó romana, esmenta dues vegades Sant Lluc, anomenant-lo com el seu col·laborador i metge estimat. Lluc no havia vist el Senyor, i per tal de conèixer la seua obra i la seua doctrina va haver d'apel·lar a informacions alienes.

És impressionant veure la representació que Cortina realitza de Sant Lluc, ja que en aquesta obra no hi ha res que pugua resultar fora de lloc. Tot en aquesta pintura és serenitat, apareixent alhora la força, sobretot en el cap, amb el gest que el pintor va posar al Sant, que dóna una certa serenitat al personatge, acompanyant el mateix d'una alta concentració. En aquest cap es veu com Cortina es preocupa de realitzar un bon estudi, ja que el veiem ben dibuixat, amb un traçat quasi perfecte, realitzat amb afecte i destresa. També aquest evangelista és presentat pel pintor amb la seua aurèola, símbol que han de dur tots els sants, però que en aquesta composició té la missió de donar més realç al cap del personatge.

Al igual que els seus companys, Sant Lluc presenta el llibre dels seus evangelis, la inscripció dels quals diu així "AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM", que traduït diu "Déu et salve, plena de gràcia, el Senyor és amb tu".

En aquest quadre cal fer notar que en Sant Lluc el llibre no es recolza damunt la seua persona com en la resta dels seus companys, ja que descansa sobre uns núvols, però sí que està subjectat per la mà esquerra de l'evangelista.

El braç dret del Sant, el presenta l'artista estirat,

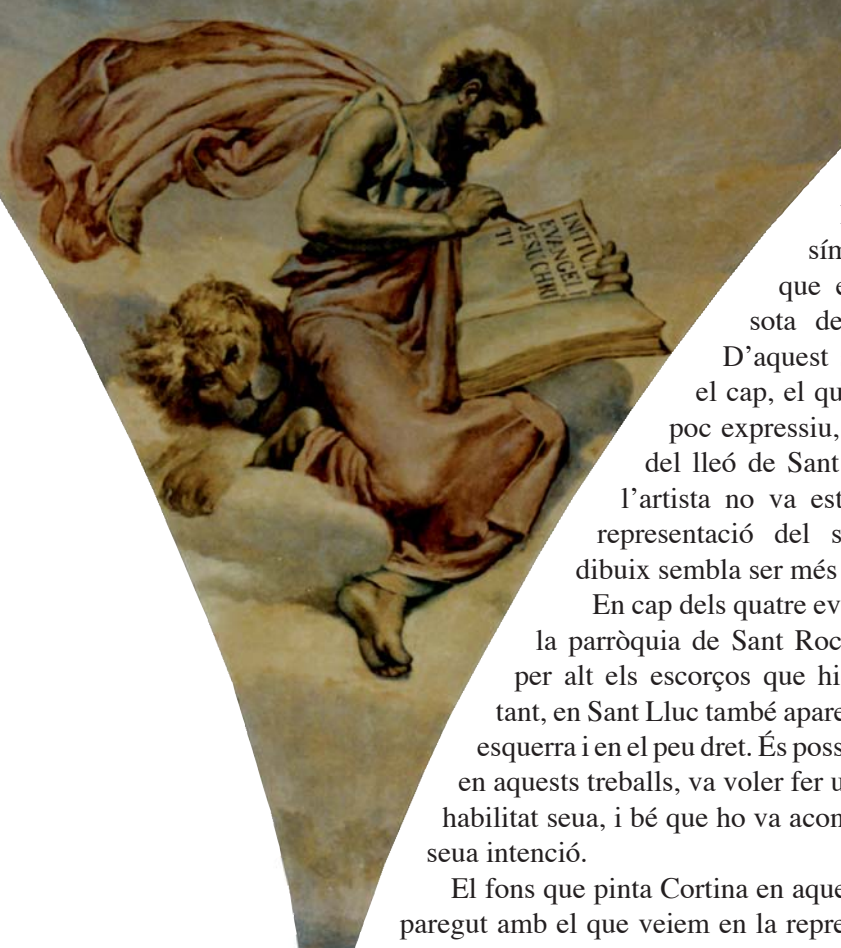
tot el contrari que la resta dels evangelistes que va pintar per a aquesta parròquia, llevat de Sant Joan, que també el té en alt. Pensant en les raons per les quals Cortina va poder pintar així aquest braç, cal arribar a la conclusió que és indubtable que l'artista va buscar la posició que més s'ajustara a la composició del treball que estava realitzant, però és d'admirar com va aprofitar el pintor aquesta ocasió per poder representar un bon estudi anatòmic, en aquesta posició oberta i estirada del braç; quan ho veiem tenim la sensació

que se n'ix del personatge al qual pertany. La mà dreta de l'evangelista és d'un dibuix solt i perfecte; la seua posició no és forçada, sostenint la ploma i mostrant el poc pes de la mateixa.

Les vestidures que duu Sant Lluc, és obvi dir que estan ben estudiades, ja que Cortina tenia, bé ho sabem, gran preocupació per la representació de les teles que pintava; per això les analitzava a fons, estudiant els seus plecs i textures amb molta pulcritud.

El colorit del mantell i de la túnica que duu l'evangelista és, com en la resta dels seus companys, sobri i elegant, però d'una lluminositat i netedat envejables, acompanyat sempre d'un clarobscur perfecte.

A Sant Lluç, també l'acompanya el seu símbol, que és el bou, i que el veiem aparèixer per sota del braç dret del Sant.

D'aquest símbol podem destacar el cap, el qual apareix mans, trist, i poc expressiu, és a dir, tot el contrari del lleó de Sant Marc. Sembla que ací l'artista no va estar molt encertat en la representació del símbol, ja que aquest dibuix sembla ser més aviat un poc fluix.

En cap dels quatre evangelistes que veiem en la parròquia de Sant Roc d'Oliva podem passar per alt els escorços que hi va pintar Cortina; per tant, en Sant Lluç també apareixen aquests en la cama esquerra i en el peu dret. És possible pensar que l'artista, en aquests treballs, va voler fer una ostentació d'aquesta habilitat seua, i bé que ho va aconseguir, si aquesta era la seua intenció.

El fons que pinta Cortina en aquesta obra guarda bastant paregut amb el que veiem en la representació de Sant Marc, ja que és un fons amb un color neutre i seré que ajuda molt a realçar la figura de l'evangelista, fet que per descomptat pretenia el pintor.

3.3. Sant Marc, evangelista

Joan, de cognom Marc, era designat més generalment per aquest cognom romà. Era cosí de Bernabeu, i sa mare es deia Maria. Marc va acompanyar, amb Bernabeu, a Pau en la seua primera missió, i sobre ell escriuria Pau, durant la seua segona presó romana, a Timoteu. Segons la tradició, Marc va ser qui, enviat per Pere, va fundar l'Església d'Alexandria. La mateixa tradició l'anomena "intèrpret de Pere". El seu símbol és el lleó.

Cortina representa Sant Marc assegut sobre el lleó, símbol de l'evangelista, recolzant els peus en uns núvols. A l'igual que els altres evangelistes, Marc presenta el llibre del seu evangeli. Aquest llibre descansa sobre els seus genolls, subjectant-lo amb la seua mà esquerra. Si realitzem un estudi d'aquesta mà, ens adonarem que la seua posició està un poc forçada, i més aviat és irreal, ja que no poden aparèixer els cinc dits en una posició com la que el pintor ens presenta. També la mà dreta del Sant, en la qual duu la ploma que mostra l'acció d'estar escrivint, apareix en una posició per a mi un poc dubtosa, ja que la ploma sembla que està agafada amb tots els dits, i difícilment es pot escriure així. Per tot el que

observem de les mans d'aquest evangelista, bé podem dir que Cortina no va estar ací molt afortunat en la representació i realització del seu dibuix.

En les pàgines del llibre que l'evangelista recolza, concretament sobre la seua cama esquerra, veiem la següent inscripció en llatí "INITIUM EVANGELI JESUCHRISTI", que si ho traduïm significa "Principi de l'Evangelí de Jesucrist".

El cap del sant està representat per Cortina amb les faccions d'un home madur, amb un front pensatiu, o més aviat concentrat i molt posat en el treball que està realitzant. Sobre el fons del quadre, com en els altres evangelistes, es deixa veure amb molta claredat l'aurèola que envolta el cap de la imatge.

Quan veiem aquesta pintura, poden cridar-nos molt l'atenció les vestidures o les teles que apareixen per l'esquena de la figura presentada. Aquestes tenen un moviment tal, que més bé semblen estar mogudes per un fort vent, causant el traçat d'aquest mantell un gran contrast amb la resta de la composició, ja que la resta de les robes que duu el personatge estan quietes. Podríem pensar que el pintor busca, amb aquestes teles, l'equilibri en la seua composició, manifestant en el traçat de les mateixes la seua característica de repentista.¹

Com ja hem vist, l'evangelista apareix recolzat o assegut sobre el seu símbol, el lleó. El cap i les potes davanteres d'aquest animal es deixen veure amb claredat per la part darrera de la imatge. Però, sorprenentment, no està ocupant el segon terme de la composició. Podem destacar en aquest estudi que realitza Cortina del felí, un gest ben aconseguit quan dibuixa el cap del lleó. La mirada d'aquest és penetrant i agressiva, però la seua posició és de repòs. També cal destacar com el pintor va encertar plenament en el seu colorit, donant les textures precises al cap presentat.

Podem dir que Cortina, en aquest evangelista, amb les imperfeccions ja citades, també ajusta bastant el dibuix, i així l'espectador pot apreciar bé el seu bon fer en el traçat ràpid i repentista, dos fets que caracteritzen la majoria de les obres d'Antonio Cortina. Tampoc en aquest treball el pintor deixa passar l'ocasió de representar uns bons escorços, dibuixats amb mestria i destresa. Dels escorços que ací presenta destacarem els peus, principalment l'esquerre, que veiem quasi en primer terme.

El colorit en aquesta pintura és suau, harmoniós i més aviat càlid. Cortina pinta amb tanta destresa el fons, donant-li al mateix un colorit neutre, però net, que aconsegueix d'aquesta forma que la figura presentada destaque, ocupant tota ella

¹ Com aclareix l'autora més endavant, en parlar de Sant Mateu, el "repentisme" en pintura es caracteritza per la soltesa i rapidesa del traçat. En altres arts s'aplica el mateix terme a la facilitat d'improvisar o d'actuar moguts per la inspiració. N. del T.

en el seu conjunt l'atenció de l'espectador. El clarobscur, com sempre fa el pintor, apareix molt ben estudiat i ocupant el lloc precís que li correspon, per a complir la missió que té de donar el major realç possible a l'obra.

3.4. Sant Mateu, evangelista

A més del seu doble nom de Mateu i Leví, hi ha dues dades que interessin especialment en Sant Mateu, que són el seu apostolat i el seu anterior ofici de publicà. D'ací el doble segell personal que aquest evangelista va imprimir en la seua obra. Mentre els apòstols havien estat homes de xàrcies i d'hams, Sant Mateu havia estat home de ploma, i l'exercici del seu treball en una oficina de duanes havia creat en ell l'esperit d'ordre, claredat i precisió esquemàtica.

En la representació que realitza Cortina de Sant Mateu, apareix un segon personatge, un àngel, però cal dir que aquest és el símbol de l'evangelista, per tant no és una intrusió que va fer el pintor al representar-lo. Hem de pensar que Cortina va estudiar bé els Evangelis o el Nou Testament, per a poder, d'aquesta manera, representar després millor els quatre homes que els van escriure, descobrint pels seus escrits els caràcters, edats, etc...

dels mateixos. En canvi, essent Sant Joan el que va arribar a més avançada edat, és Sant Mateu a qui Cortina representa com l'evangelista més ancià, en aquest quartet que realitza per a Oliva. És indubtable que el pintor tindria les seues raons per a fer-ho així, i que ara nosaltres no anem a entrar en la polèmica de censurar.

És admirable la composició d'aquesta obra que presenta el pintor, la qual està realitzada de tal forma que, en observar-la, sembla que s'impregna d'una tendresa quasi candorosa. La posició en què presenta Cortina a l'evangelista, no hi ha dubte que és una posició de recolliment i atenció a allò que l'àngel sembla estar dient-li; els trets de la cara no els podem veure amb precisió, ja que l'artista els realitza entre ombres, i el

cap apareix totalment de perfil, però sí que podem veure la tessitura dels seus cabells tractats amb un mestria i delicadesa exquisida.

A l'igual que els seus companys, Sant Mateu també presenta el llibre dels evangelis, el qual està recolzat sobre el genoll esquerre de l'àngel que l'evangelista té davant, recolzant-se també aquest llibre sobre la cama dreta de la imatge. Aquest llibre també duu una inscripció en llatí, la qual no es pot llegir amb molta claredat, però diu així: "RESURREXIT SICUT DIXIT" que traduït vol dir "Va ressuscitar tal com va dir".

El dibuix que realitza Cortina en la representació de Sant Mateu, cap pensar que és el més perfecte i ajustat dels evangelistes que va pintar per a la població d'Oliva, ja que en ell no veiem res fora de lloc. Les mans del sant estan en perfecta posició, afavorint amb la seua expressió que prestem més atenció a la imatge. En la seua mà dreta, l'apòstol porta la ploma i el seu braç descansa sobre el llibre, cosa que no veiem en la resta dels evangelistes.

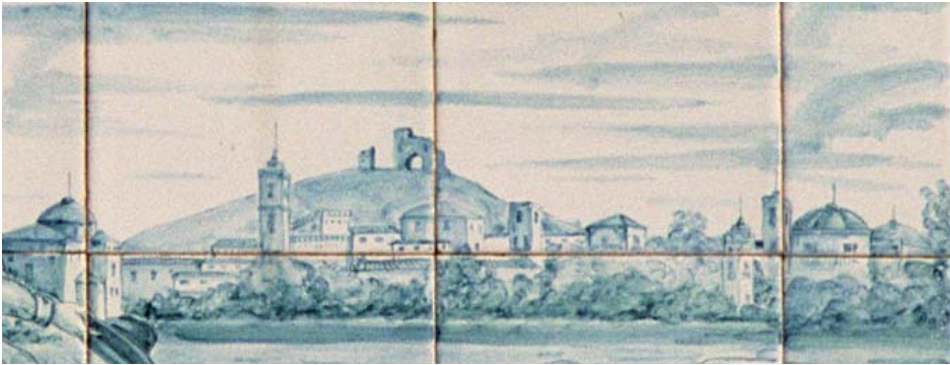
Les vestidures apareixen molt abundants, especialment en el mantell, però no hi ha res en ells que no estiga en el seu lloc. Els plecs de totes les teles cauen ben solts, com és costum en les obres de Cortina. No podem oblidar que aquest pintor va destacar per la soltesa i rapidesa del seu traçat; d'ací li ve el qualificatiu de "repentista". Només a l'esquena de la imatge veiem unes teles de mantell que al meu entendre tenen poc sentit, encara que també podem pensar que amb això l'artista buscava la compensació en la composició. Aquesta "fallada," si es pot dir així, és eclipsada per l'harmonia compositiva que veiem en tota l'obra. Dels escorços que presenta Cortina, en braços i peus, n'hi ha prou amb veure'ls per concloure que aquests estan molt ben estudiats, amb una bona precisió en el seu dibuix.

El colorit fred amb què està pintat l'evangelista fa que realce més l'àngel, tractat aquest amb un color més càlid i lluminós. Cortina pintava bé els àngels, apareixent aquests en moltes de les seues obres, situant-los sempre en el punt precís, i millorant així les seues composicions. En aquesta pintura, l'àngel que ací representa té un aspecte candorós i bell. Les seues faccions són suaus i belles, i fan ressaltar més la viril representació que fa de Sant Mateu. En el colorit de l'obra podem destacar el blanc que aplica l'artista en les ales de l'àngel, que serveix per a donar més lluminositat al quadre i més brillantor a la resta dels colors, que són nets i transparents.

Cortina presenta Sant Mateu assegut sobre un núvol, i recolzant els peus en un altre. Aquests núvols estan pintats amb tant d'encert, que semblen no tenir pes específic. El fons d'aquesta pintura és més bé de color neutre, apareixent algun traç blau que vol representar el cel. També pareix que tota l'escena que formen l'evangelista i el seu símbol està embolcallada amb núvols, creant d'aquesta manera una atmosfera molt agradable a la vista de l'espectador.

CONSUELO LLOPIS BAUSET

PLAFONS CERÀMICS I IMATGES DEVOCIONALS A OLIVA

FERNANDO SENDRA BAÑULS

INTRODUCCIÓ

1. CARACTERÍSTIQUES DE LA POBLACIÓ
2. INVENTARI DELS PLAFONS (PER ORDRE CRONOLÒGIC)
 - 2.1. Segle XVIII (finals)
 - 2.2. 1801-1850
 - 2.3. 1851-1900
 - 2.4. 1901-1936
 - 2.5. 1939-2006
 - 2.6. Altres ceràmiques interessants
 - 2.7. Desapareguts
3. INVENTARI D'IMATGES A L'EXTERIOR
4. LES FORNÍCULES I LA SEUA ORNAMENTACIÓ
5. BREU BIBLIOGRAFIA

INTRODUCCIÓ

L'objecte d'aquest article és donar a conèixer un patrimoni cultural modest i, per damunt de tot, popular. O millor encara, un patrimoni cultural produït al poble i per al poble per mans d'artesans.

Pels primers anys noranta del passat segle hi hagué una esperançadora aportació d'estudis al voltant d'aquesta temàtica, en especial amb la mirada posada en la seua protecció. Però malgrat la inicial proliferació de treballs (veure la bibliografia al final) i que la direcció general del patrimoni de la Conselleria de Cultura encarregara la catalogació dels plafons d'algunes comarques del país, no s'ha avançat gens ni mica en la declaració de béns per a conservar, ni que fóra a nivell local o municipal.

Així doncs, aprofitant la invitació feta pel consell de redacció de la revista Cabdells, presentem aquesta xicoteta mostra en forma de catàleg d'un conjunt de plafons ceràmics bastant interessant, tant des de l'aspecte estètic i cronològic, com del numèric, que és el que presenta el poble saforenc d'Oliva al llarg de la relativament curta història dels plafons de carrer, que comença cap a la segona meitat del segle XVIII.

L'objectiu implícit i explícit del present catàleg no és altre que renovar l'interés i la curiositat per aquest patrimoni menor i provocar-ne l'efectiva protecció, si és possible en el lloc on s'ubica "des de sempre" i no únicament en museus; però sense menysprear la valuosa tasca de recuperació i de restauració de molts conjunts ceràmics feta als museus d'Alcoi, l'Alcora, Onda, Dénia, González Martí de València, parroquial de Bocairent, etc., que d'una altra manera s'hagueren perdut irremeiablement, així com el treball de recuperació realitzat des d'algunes col·leccions particulars en les quals hem gaudit de la contemplació i de l'estudi d'una xicoteta mostra de valuosos exemplars.

Hem d'assenyalar, per un sentit històric i de reconeixement, que aquesta manifestació cultural religiosa és genuïna, en el seus orígens, del País Valencià.

Per altra banda, destaquem el fet que hi ha pobles que, encara que a penes disposen de patrimoni arquitectònic, tant civil, com religiós o tecnològic, sí, en canvi, solen tenir algun plafó o conserven el via crucis amb les seues capelletes o fornícules, la qual cosa indica l'existència d'alguna iniciativa cívica per a dur a terme la construcció d'aquestes.

La tradició dels plafons ceràmics per a la celebració del sant titular del carrer, del patró dels gremis, el record d'algun esdeveniment notable..., és una manifestació religiosa-popular cada vegada menys practicada, però que ens permet recuperar antigues devocions, patronatges i festes oblidades.

Des de l'origen dels plafons devocionals al País Valencià, aproximadament al voltant de l'any 1750, la producció de taulells per a la composició de plafons ha sigut principalment de peces individualitzades de 20 x 20 cm., la qual cosa no exclou que des dels anys trenta del passat segle s'hagen fabricat peces de 15 x 15

cm., al mateix temps que es continuen elaborant les anteriors. Així doncs, abunden més els taulells de 20 x 20 cm. que els formats i mesures de les altres varietats. En especial, els quadres que contenen 12 taulells amb la distribució 3 x 4; és a dir, el format rectangular vertical és el que més es repeteix, encara que per a les capelletes de calvaris el format que més a sovint s'utilitza és el quadrat de 2 x 2 peces de 20 x 20 cm.

Les sanefes i orles són els elements decoratius que es col·loquen als extrems dels conjunts ceràmics per a emmarcar i resaltar el motiu principal. Dels plafons analitzats, dues tercers parts duen sanefes i sols deu no presenten cap tipus d'ornat.

Les sanefes que més abunden són les *lineals*, es a dir, les formades per filets i/o franges a imitació del marc d'un quadre i que alguna volta incorporen franges jaspiades i motius d'espigues o fulles d'olivera i, en els conjunts del s. XVIII, la bellíssima rocalla barroca amb motius florals. En totes les èpoques tenim les sanefes de filet taronja o marró damunt de franges de color groc. Els filets de color blau són quasi exclusius del període actual (1939-2007). En altres casos les sanefes s'afegeixen al plafó per a separar aquest de la paret on està ubicat, complint d'aquesta forma la missió de ressaltar el motiu ceràmic.

Els models dels plafons solen ser les col·leccions de xilografies de l'escola de Sant Carles de València del s. XVIII, les quals donaren lloc a les més populars estampes religioses. I, també, còpies d'escultures o pintures conegudes d'alguns artistes com ho són Joan de Joanes, Murillo, Vergara..., sempre amb l'aportació personal del pintor o del taller on treballa.

Oliva està situada al límit de la comarca de la Safor amb la Marina Alta, al peu del mont Santa Anna on s'ubiquen els restes del castell d'Oliva i de l'antiga ermita de la mateixa santa, a 22 m d'altitud. És una ciutat que ha experimentat un gran desenvolupament demogràfic.

Advertiment: Com aquest recull de camp s'ha dut a terme durant alguns anys sense pressa i sense pausa, s'adonaran que alguns d'ells ja no estan on reflecteix el catàleg i, pot ser també, que hagen desaparegut definitivament; però d'aquestes vicisituds no hi som responsables.

1. CARACTERÍSTIQUES DE LA POBLACIÓ

Demografia històrica

5.427 habitants (1794)

5.615 habitants (1845)

7.111 habitants (1860)

7.956 habitants (1900)

9.619 habitants (1910)
8.573 habitants (1922)
11.830 habitants (1931)
12.231 habitants (1941)
20.123 habitants (1981)
20.289 habitants (1991)
20.274 habitants (1992)
21.001 habitants (2001)
25.318 habitants (2005)

Parròquies: Santa Maria (s. XIII, plebania des de l'any 1549), Sant Roc (1534) i Sant Francesc d'Assís (1953)

Patrons: Santíssim Crist de Sant Roc (1583) i Mare de Déu del Rebollet (s. XVI), patrona canònica en 1922. Antic patró: Sant Francesc d'Assís.

Esglésies: Santa Maria (1787), Sant Roc (1886), Mare de Déu del Rebollet (s. XVII), de les Carmelites- antic convent dels franciscans, 1448, Santa Maria del Pi-, monestir de la Visitació de les Clarisses (1943 actual- fundació 1290), Sant Francesc d'Assís (1957-71) i N^a S^a de Carme (platja, 1965).

Ermites: Sant Pere (1648), Sant Vicent (1726), Sants Antonis (1710, rest. 1886), Santa Anna, Sant Josep (s.XIX), antiga capella dels Ancians Desemparats -Asil- (s. XVI-XVII), Sant Antoni Abat, oratori la Puríssima Concepció (1794), oratori Sant Tomàs de Vilanova i oratori Sagrada Família (1818).

Confraria del Santíssim Sagrament (1559), de la Mare de Déu del Rosari (1651), Adoració Nocturna (1896)

Festes: Santíssim Crist de Sant Roc, final d'abril- inici maig (3 de maig des de 1638, culte al Crist de Sant Roc des de 1526 amb el nom de Sant Crucifix i a partir de 1583 com a Crist de Sant Roc); final de juny-juliol fira i moros i cristians (18-21 juliol); al setembre (8) a la Mare de Déu del Rebollet, junt als veïns de la Font d'en Carròs, romeria al castell del Rebollet. Processons de Setmana Santa i falles de Sant Josep. Festes al carrer Sant Vicent i a Sant Blai.

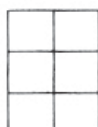
Aurores al Santíssim Crist de Sant Roc i a la Mare de Déu del Rebollet

Ordes religiosos: Monges Clarisses, Carmelites Vedrunes i Germanetes d'Ancians Desemparats.

ESQUEMA DELS PLAFONS MÉS CARACTERÍSTICS

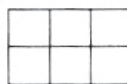
1/2 1 1/2 x 3

2 x 3

3 x 4

3 x 2

2. INVENTARI DE PLAFONS (per ordre cronològic)

A continuació oferim un breu catàleg dels plafons d'Oliva, amb una demografia històrica corresponent a les èpoques més significatives: final del s. XVIII; 1800-1850; 1851-1900; 1901-1936; 1939-2006.

Presentem l'advocació, la situació física, la datació, el format i les dimensions dels taulells que constitueixen el plafó. A partir del s. XX sol figurar també el nom del taller i la signatura del pintor del plafó.

2.1. Segle XVIII (finals)

1) Mare de Déu amb infant

Datació: 1770

Ubicació original: C/ Verge del Pilar, 3 interior. *Ubicació actual:* Casa platja interior. Propietat família Ferrando Llorca.

Característiques: 3 x 3 1/2 peces. Mides taulell: 22 x 22 cm. Orla 11,5 x 11,5 cm.

Taller/autor: Xilografia Baltasar Talamante

2) Mare de Déu (de la campana)

Datació: 1780

Ubicació: C/ Major, 37 interior

Característiques: 1/2 1 1/2 x 3 peces

Mides taulell: 22,5 x 22,5 cm.

Sanefa groga i roja

3) 3ª Estació calvari urbà

Datació: Final s. XVIII

Ubicació: C/ Rafel Pasqual, 9

Característiques: 2 x 2 peces.

Mides taulell: 20,5 x 20,5 cm.

- 4) Restes de Sants Abdó i Senén de l'antic convent del Rebollet
Datació: Final s. XVIII
Ubicació: Col·lecció particular
Característiques: Mides taulell: 20,7 x 20,7 cm.

- 5) Sant Josep - *Datació:* Final s. XVIII
Ubicació: Col·lecció particular
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20,7 x 20,7 cm.
Sanefa groga i roja

- 6) Sant Judes Tadeu i Sant Rafel
Datació: Final s. XVIII
Ubicació: Col·lecció particular
Característiques: 4 x 5 peces.
Mides taulell: 20,7 x 20,7 cm.
Sanefa groga i roja

- 7) Sant Josep - *Datació:* Final s. XVIII
Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25
Característiques: 3x4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa roja i groga

- 8) Mare de Déu del Rosari, sant Domenec i sant Francesc
Datació: Final s. XVIII
Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25
Característiques: 2 ½ x 4 peces.
Mides taulell: 22 x 22 cm. Filet blau

- 9) Sant Antoni Abat
Datació: Final del s. XVIII
Ubicació: Casa particular
Característiques: 2 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Inclosa sanefa d'espigues

2.2. 1801-1850

10) Mare de Déu dels Desemparats

Datació: 1840

Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25 interior

Característiques: 2 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa roja i groga

11) Sant Pasqual Bailon

Datació: 1860

Ubicació: C/ Hospital, 23 interior

Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla 12 x 20 cm.

2.3. 1851 – 1900

12) La Dolorosa - *Datació:* 1871

Ubicació: C/ Sant Josep, 15

Característiques: 2 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

13) Mare de Déu del Rebollet

Datació: Final s. XIX

Ubicació: Magatzem

Característiques: ½ 3 ½ x 6 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

14) Sant Jaume

Datació: Final s. XIX

Ubicació: Hostal

Característiques: ½ 3 ½ x 6 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

15) Sant Vicent Ferrer

Datació: Final s. XIX

Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25 interior

Característiques: 1 peça.
Mides taulell: 20 x 30 cm.

16) Crist Salvador

Datació: Final s. XIX

Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25 interior

Característiques: 1 peça.

Mides taulell: 23,5 x 31,4 cm.

17) Sant Francesc de Paula

Datació: Final s. XIX

Ubicació original: Antic forn del C/ Entaulellat.

Ubicació actual: Casa de la platja interior

Característiques: 3 x 4 peces.

Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla inclosa

2.4. 1901 - 1936

18) Verge de Montserrat

Datació: 1904

Ubicació: Casa de la platja interior

Característiques: 3 x 4 peces. *Mides taulell:* 20 x 20 cm.

19) Sant Josep - *Datació:* 1911

Ubicació: Motor de reg

Característiques: 2 x 3 peces. *Mides taulell:* 20 x 20 cm.

20) Sant Ferran - *Datació:* 1920

Ubicació: C/ Sant Ferran, 5

Característiques: 3 x 4 peces.

Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla inclosa.

Taller/autor: Azulejos L. Mora Manises

21) Sant Roc - *Datació:* 1920

Ubicació: Interior de la casa abadia de Sant Roc

Característiques: 1 x 2 peces.

Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 22) Sant Domènec - *Datació*: Inici s. XX
Ubicació: C/ Sant Domènec, 8
Característiques: $\frac{1}{2}$ 3 x $\frac{1}{2}$ 4 $\frac{1}{2}$ peces.
Mides taulell: 15x15 cm.
Taller/autor: Fca. E. Domínguez

- 23) Sant Miquel - *Datació*: Inici s. XX
Ubicació: C/ Sant Miquel, 37
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos Mora Chito

- 24) Sant Cristòfol
Datació: Inici s. XX
Ubicació: C/ Sant Cristòfol, 22
Característiques: $\frac{1}{2}$ 4 $\frac{1}{2}$ x 8 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 25) Sant Blai - *Datació*: 1920
Ubicació: C/ Sant Blai, 42
Característiques: $\frac{1}{2}$ 4 x 2 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 26) Sant Pere Apòstol
Datació: Inici s. XX
Ubicació: C/ Sant Pere, 13
Característiques: 4 x 6 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 27) Sagrada Família - *Datació*: 1927
Ubicació: C/ Dr Borràs, 4 interior
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa 10 x 20 cm.
Taller/autor: A. Bosch 24-4-27. E. Domínguez (Valencia)

- 28) Santíssim Crist de Sant Roc
Datació: 1929
Ubicació: C/ Crist de Sant Roc, 23
Característiques: 3x4 20x20 cm

29) Sant Vicent Ferrer - *Datació:* 1930
Ubicació: Avinguda del Port, 17 interior
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos L. Mora. Manises

30) Sant Pasqual Bailón - *Datació:* 1931
Ubicació: Casa de camp a la partida Santa Anna
Característiques: 4 x 5 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm. Inclosa orla i sanefa blava
Taller/autor: Fca. José María Martínez - S. Barbeta

31) El Salvador - *Datació:* 1932
Ubicació: C/ El Salvador, 18
Característiques: 3 x ½ 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa blava
Taller/autor: V. Abad

32) Sant Joan Baptista - *Datació:* 1932
Ubicació: C/ Sant Joan, 9
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

33) Sant Josep - *Datació:* 1934
Ubicació: Casa de camp (Casals)
Característiques: 2 x 3 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

34) Sant Antoni Abat - *Datació:* 1936
Ubicació: Casa de Camp-Tossal
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Industrias Cerámicas Julián Vilar Manises. F A

- 35) Sant Antoni de Pàdua
Datació: 1936
Ubicació: Casa de Camp-Tossal
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Industrias Cerámicas Julián Vilar Manises. F A

- 36) Maria Auxiliadora - *Datació:* 1936
Ubicació: Casa camp
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla F. Miralles

2.5. 1939 - 2006

- 37) Sant Lluís Gonçaga
Datació: 1939
Ubicació: C/ Sant Lluís, 19
Característiques: ½ 5 ½ x 6 peces.
Mides taulell: 15 x 15cm. Sanefa
Taller/autor: Fabrica Eloy Domínguez

- 38) Sant Pere, papa - *Datació:* 1940
Ubicació: Casa de camp
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 39) Verge de la Salut - *Datació:* 1940
Ubicació: C/ Major, 41
Característiques: 4 x 4 ½ peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: V. Abad

- 40) Sant Isidre - *Datació:* 1940
Ubicació: C/ Sant Isidre, 34
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

41) Mare de Déu del Rebollet - *Datació:* 1940 (orla del s. XVIII)
Ubicació: C/ Rebollet, 10
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Gimeno Ramírez

42) Mare de Déu del Pilar
Datació: 1940
Ubicació: C/ Verge del Pilar, 6-8
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

43) Sant Josep - *Datació:* 1940
Ubicació: Casa de camp
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Substitueix a un plafó anterior

44) Sant Josep - *Datació:* 1940
Ubicació: Casa camp
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Rodapeu

45) Mare de Déu dels Desemparats
Datació: 1940
Ubicació: C/ Verge dels Desemparats, 12
Característiques: 3 x 5 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm

46) Sant Josep - *Datació:* 1940
Ubicació: Casa de camp
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces

47) Natzaré - *Datació:* 1941
Ubicació: C/ Natzaré, 50
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Chito Azulejos L. Mora Manises

- 48) Sant Jaume - *Datació:* 1941
Ubicació: Platja
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos Vilar y Portero L^{da} V. Gimeno Ramírez

- 49) Mare de Déu dels Àngels
Datació: 1942
Ubicació: C/ Àngels, 6
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Industrias Cerámicas Julián Vilar Manises

- 50) Sant Josep - *Datació:* 1942
Ubicació: C/ Sant Josep, 7
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Vte Gimeno Azulejos Luis Vilar e hijos

- 51) Sant Llorenç - *Datació:* 1942
Ubicació: C/ Sant Llorenç, 35
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
V. Abad Azulejos Ant^o Sanchis VCia

- 52) M. D. del Carme - *Datació:* 1942
Ubicació: C/ Verge del Carme, 24
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa blava

- 53) Sant Vicent Ferrer - *Datació:* 1942
Ubicació: C/ Sant Vicent, 38
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm.

- 54) Santa Anna - *Datació:* 1943
Ubicació: C/ Santa Anna, 33
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Azulejos L. Mora Manises

55) Mare de Déu del Rebollet -

Datació: 1943

Ubicació: C. Abadia Sta. Maria, int.

Característiques: 5 x ½ 5 ½ peces.

Mides taulell: 20 x 20 cm.

Taller/autor: Azulejos José Vilar
David Manises Orla. Litografia del
XVIII Larrosa hijos gº

56) Mare de Déu dels Desemparats.

Datació: 1943

Ubicació: Av. del Mediterrani
(platja)

Característiques: 1 x 2 peces. Mides
taulell: 20 x 20 cm.

57) Immaculada - *Datació:* 1945

Ubicació: Portalet de la Verge

Característiques: 7 x 12 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.

58) Sant Francesc de Paula

Datació: 1945

Ubicació: Portalet de la Verge

Característiques: 6 x 8 peces. Mides
taulell: 20 x 20 cm.

Taller/autor: R. Gimeno Ramírez
Hijo de Justo Vilar José Vilar
David

59) Santa Rosa - *Datació:* 1945

Ubicació: C/ Santa Rosa, 12

Característiques: 4 x 5 peces. Mides
taulell: 20 x 20 cm. Inclosa sanefa

60) Verge del Perpetu Socors -

Datació: 1947

Ubicació: C/ Teatre, 4

Característiques: 3 x 4 peces. Mides
taulell: 20 x 20 cm.

61) Sant Joaquim - *Datació:* 1948

Ubicació: C/ Sant Joaquim, 22

Característiques: 5 x 7 peces. Mides
taulell: 20 x 20 cm.

- 62) Mare de Déu dels Desemparats
Datació: 1949
Ubicació: Casa partida Collado
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 15 x 15cm.
Taller/autor: V. Chordà.

- 63) Divina Aurora - *Datació:* 1950
Ubicació: C/ Divina Aurora, 10
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa blava i orla.
Taller/autor: R. Casanova Valencia

- 64) M. D. del Carme - *Datació:* 1950
Ubicació: Platja
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 65) M. D. del Carme
Datació: 1950
Ubicació: Platja
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. A. Rico

- 66) Sant Pancraci - *Datació:* 1950
Ubicació: Platja
Característiques: 1 x 3 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 67) M. D. Aigües Vives
Datació: 1951
Ubicació: Platja
Característiques: 5 x 7 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Azulejos Belenguer Valencia. V Aguilera

- 68) M. D. del Carme - *Datació:* 1951
Ubicació: Platja
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: A. Sanchis Colon 62 J. Bondía

69) Divina Gràcia - *Datació:* 1953
Ubicació: C/ Divina Gràcia
Característiques: 3 x ½ 3 ½ peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos Belenguer A V

70) Sant Jordi - *Datació:* 1953
Ubicació: C/ Sant Jordi, 10
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos L. Mora Manises

71) Verge del Perpetu Socors
Datació: 1953
Ubicació: C/ Morera, 2 interior
Característiques: ½ 1 ½ x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Sanefa, orla i rodapeu
Taller/autor: Azulejos L. Mora Manises

72) Sant Doméneç - *Datació:* 1954
Ubicació: Plaça Sant Doméneç, 35
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: C. Diago Onda

73) Verge del Rebollet - *Datació:* 1954
Ubicació: Casa particular
Característiques: 5 x 7 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Amb sanefa rocalla barroca
Taller/autor: J. Gimeno (pare)

74) Sant Pasqual - *Datació:* 1955
Ubicació: C/ Sant Pasqual, 11
Característiques: 4 x 5 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Azulejos R. Castelló V. Aguilera Vidal

- 75) Sant Sebastià - *Datació:* 1955
Ubicació: C/ Sant Sebastià, 11
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: Fca de Azulejos La Giralda Onda V. Aguilera Vidal

- 76) Sant Jaume - *Datació:* 1955
Ubicació: C/ Abadia, 34
Característiques: 4 x 7 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: J. Cotanda Alcora

- 77) Sant Antoni de Pàdua
Datació: 1955
Ubicació: C/ Sant Antoni, 7
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Azulejos Julián Vilar.

- 78) La Puríssima - *Datació:* 1956
Ubicació: C/ La Puríssima, 3
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm. Orla 15 x 5 cm.

- 79) Ecce Homo - *Datació:* 1956
Ubicació: C/ Ecce Homo, 1
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla inclosa
Taller/autor: Azulejos L. Mora Manises

- 80) Santa Llúcia - *Datació:* 1958
Ubicació: C/ Santa Llúcia, 13
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.

81) Jesuset de Praga - *Datació*: 1958
Ubicació: C/ Del Niño, 16
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Azulejos Ramón Castelló Valencia Rinconada F García Sanchis nº 4 Valencia

82) Santa Isabel - *Datació*: 1959
Ubicació: C/ Santa Isabel, 9
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

83) Sant Jordi - *Datació*: 1959
Ubicació: Platja
Característiques: 4 x 5 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Fca. Azulejos Salvador Ballester El Bólide Onda A. Benedito

84) Santa Rosa - *Datació*: 1960
Ubicació: Hort de Santa Rosa
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm.

85) Sant Francesc d'Assís
Datació: 1960
Ubicació: C/ Sant Francesc, 5
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla inclosa

86) Santa Teresita - *Datació*: 1970
Ubicació: C/ Santa Teresita, 16
Característiques: 3 x 4 peces.
Mides taulell: 15 x 15 cm.

87) Santa Anna - *Datació*: 1971
Ubicació: C/ Collado, 11
Característiques: 1/2 x 1 1/2 x 3 peces.
Mides taulell: 20 x 20 cm. Orla inclosa
Taller/autor: S. Aguilera Vidal

- 88) Sant Vicent - *Datació:* 1972
Ubicació: C/ Alejandro Cardona, 25, interior
Característiques: 3 x 4 peces.
 Mides taulell: 22 x 22 cm. Sanefa groga i roja
Taller/autor: Gimeno Martínez pare

- 89) Sant Carles - *Datació:* 1982
Ubicació: C/ Convent, 15
Característiques: 3 x 4 peces.
 Mides taulell: 20x20 cm. (sanefa)
Taller/autor: C. Alqueria

- 90) Davallament de la Creu
Datació: 1982
Ubicació: Casa de camp
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
Taller/autor: V. Martín Alicante, 37 Manises

- 91) Sant Pere Apòstol - *Datació:* 1985
Ubicació: Ermita Sant Pere
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.

- 92) Santa Clara - *Datació:* 1985
Ubicació: Casa de camp, partida Santa Anna
Característiques: 5 x 6 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm.
Taller/autor: Azulejos Belenguer Valencia V. Aguilera Vidal

- 93) Santa Anna i la Verge
Datació: 1990
Ubicació: Casa de camp
Característiques: 4 x 6 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Rocalla
Taller/autor: S. Mollà SL

- 94) Santa Cecília - *Datació:* 1990
Ubicació: C/ Santa Cecília, 16
Característiques: 7 x 10 peces.
Mides taulell: 10 x 10 cm.
Taller/autor: Art Esmalt Sanz
- 95) Sant Miquel - *Datació:* 1994
Ubicació: Casa de camp
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm. Inclosa sanefa
- 96) San Alejo - *Datació:* 1996
Ubicació: C/ Verge del Pilar, 1 interior
Característiques: 3 x 4 peces. Mides taulell: 20 x 20 cm.
- 97) Mare de Déu dels Desemparats -
Datació: 1997
Ubicació: C/ Tinent Sancho, 7
Característiques: 1 peça. Mides taulell: 20 x 30 cm.
- 98) Sant Antoni, Abat - *Datació:* 1997
Ubicació: Casa de camp
Característiques: 3 x 6 peces. Mides taulell: 15 x 15 cm. Inclosa sanefa
Taller/autor: Art Esmalt
- 99) Sant Josep - *Datació:* 2005
Ubicació: Motor de reg
Característiques: 1 peça. Mides taulell: 20 x 30 cm. Inclosa sanefa

2.6. Altres ceràmiques interessants

- Dos calvaris urbans de les parròquies de Sant Roc i de Santa Maria (1940)
Taller: R. Gimeno Ramírez. Fàbrica José Vilar David Manises
- Calvari (restes) a les capelletes periurbanes (final s. XIX)
2x2 20x20 cm
- Sòcol de tres capelles laterals de l'església del Rebollet (s. XVII)
L'altra capella lateral de l'església del Rebollet (s. XIX)
- Sòcol de la capella de N^a S^a del Roser a l'interior de l'església de Santa Maria (s. XVII)
- Escala d'accés al púlpit de l'església de Santa Maria (s. XVIII)

2.7. Desapareguts

- Santíssima Trinitat desapareguda en la guerra de 1936-39, resta la fornícula al
C/ Aula, 8
- Santa Clara d'Assís, de l'antiga venta
- Santa Clara (Molinell), de final s. XIX 2x3 20x20 cm.
- Verge del Rebollet, de l'antic llavador del C/ Barranc, de 1942

3. INVENTARI D'IMATGES A L'EXTERIOR

- 1) Sant Rafel. C/ Sant Rafel, 23
- 2) Sant Vicent. Portal de Sant Vicent
- 3) Verge Maria (s. XVII)
Sant Antoni de Pàdua
Sant Francesc d'Assís . Façana de
Santa Maria (tots tres)
- 4) Santa Rosa. C/ Santa Rosa, 3
- 5) Verge del Rebollet. Plaça Joan
Escrivà, 1
- 6) Sant Vicent Ferrer. Casa de camp

4. LES FORNÍCULES I LA SEUA ORNAMENTACIÓ

Les fornícules, capelletes o altarets, són els suports arquitectònics per a la instal·lació de les ceràmiques i dels rajolets. Aquestes donen una major expressivitat i riquesa estètica, a més de proporcionar una millora en la conservació de les peces per la funció de protecció contra els elements meteorològics (tal com la pluja, excessiva insolació, gelades, vents...), malgrat que aqueixos efectes els suporten directament les fornícules. Algunes són filigranes de maçoneria i algeps.

Les fornícules solen tenir alguns elements ornamentals i pràctics peculiars com ho són els ganxos o braços metàl·lics amb xicotetes corrioles per a penjar faroles o llànties, generalment al mig i a la part superior del plafó; marcs amb portallanternes, aplics de llum i, generalment, jardineres o baranetes de metall o fusta per a posar testos i pitxers amb flors damunt del repeu.

Un costum, prou estés, és el de netejar la fornícula i els taulells quan s'acosta la festa del titular del plafó. Posant flors, moltes vegades en forma d'arc o corones votives, encendre els llums o col·locar llanternes d'oli o ciris.

De les fornícules situades a l'exterior o al carrer, les que més es repeteixen són les d'uns buits a la paret rectangulars verticals rodejades per motlures molt elaborades: franges verticals, llandes, mènsules i cornises, etc. Algunes de les quals, especialment les del s. XVIII, afegeixen frontis, columnes i capitells d'aspecte renaixentista, el que fa que la mera contemplació de la fornícula produeix un plaer estètic que a sovint es superposa al del propi plafó.

Els plafons ceràmics situats a l'interior de les cases solen estar muntats en marcs de fusta o metall, encara que també n'hi ha a línia de paret nus, fent-li una xicoteta fornícula o bé envoltats amb una sanefa ceràmica afegida.

5. BREU BIBLIOGRAFIA

- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, M.A. (1992): *Azulejería Cerámica Religiosa de Monforte del Cid segles XVIII-XX*, Ajuntament de Monfort.
- PÉREZ GUILLÉN, I.V. (1991): *La pintura cerámica valenciana del s. XVIII* (Arxius i Documents 7) Edicions Alfons el Magnànim (IVEI), València.
- PÉREZ GUILLÉN, I.V. i altres (1990): *Els panels devocionals a l'Alcúdia*, Ajuntament de l'Alcúdia.
- SEGURA MARTÍ, J.M^a (1990): *Catálogo de paneles cerámicos devocionales de l'Alcoià-El Comtat* (Alacant) Col. Patrimonio 12 Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant.
- SENDRA BAÑULS, F. (1995). *Plafons ceràmics i imatges devocionals a la Marina Alta*. Col. Patrimoni 20, Institut de Cultura Juan Gil-Albert. Alacant.
- SENDRA BAÑULS, F. (1997). *Un art menor als carrers d'Agullent: els plafons ceràmics devocionals* (s. XVIII-XX), *Almaig-Estudis i Documents* (XIII), pp. 184-187. Ontinyent.

**JOSÉ MARÍA VIDAL PASTOR
I EL MÓN ORGANÍSTIC A OLIVA ENTRE 1537-2005**

JOAN FRANCESC PI I APARICI

Separata de Cabdells, núm. 5

**JOSÉ MARÍA VIDAL PASTOR
I EL MÓN ORGANÍSTIC A OLIVA ENTRE 1537-2005**

JOAN FRANCESC PI I APARICI

INTRODUCCIÓ

1. JOSÉ MARIA VIDAL PASTOR

2. PARRÒQUIA DE SANTA MARIA LA MAJOR

- 2.1. Escrivà, Joan
- 2.2. Fortuny i Fortuny, Jaume
- 2.3. Escrivà, Jaume Joan
- 2.4. Marqués, Agustí
- 2.5. Rodrigo
- 2.6. Sanchis, Roch
- 2.7. Lloís
- 2.8. Mompó, Vicent
- 2.9. Sanchis, Francisco
- 2.10. Tur, Florencio
- 2.11. Martínez, Fco.
- 2.12. Benavent Seguí, Vicente
- 2.13. Benavent Benavent, Vicente
- 2.14. Bernabeu
- 2.15. Melis, Mateo
- 2.16. Alandete Llidó, Carlos
- 2.17. Bertomeu, José
- 2.18. Asensi, José
- 2.19. Català, Ramon
- 2.20. Lledó Vidal, Antonio Vicente
- 2.21. Marzal García, Álvaro
- 2.22. Campos Sanz, Francisco
- 2.23. Esteve Nicolau, Rafael

3. PARROQUIA DE SANT ROC

- 3.1. Tur, Blas
- 3.2. Tur, Florencio
- 3.3. González, Francisco
- 3.4. Benavent, Vicente
- 3.5. Colomar Llorca, Salvador
- 3.6. Moll Morató, José

- 3.7. Llidó Roldán, Vte. Miguel
- 3.8. Sempere Soria, Domingo
- 3.9. Tercero Borrás, Vicente
- 3.10. Climent Barber, José
- 3.11. Parra Llorca, Anna

4. PARRÒQUIA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS

- 4.1. Llidó Roldán, Vicente Miguel

5. CONVENT DE NOSTRA SENYORA DEL PI - COL·LEGI DEL REBOLLET

- 5.1. Perelló
- 5.2. Domingo
- 5.3. Mestre, Josep
- 5.4. Sanchis, Roc
- 5.5. Salelles, Roc
- 5.6. Bernabeu
- 5.7. Bertomeu
- 5.8. Pineda Cabó, David
- 5.9. Aguilera, Joaquín
- 5.10. Carmelites Vedrunes
- 5.11. Orquín Roig, Isabel

6. CONVENT DE LA VISITACIÓ -SANTA CLARA

- 6.1. Bernabeu
- 6.2. VII Centenari de Santa Clara en 1993
- 6.3. Ibiza Girau, Cecília

7. RESIDÈNCIA D' ANCIANS DESEMPARATS DE LES GERMANES DE LA CARITAT - ASIL

8. ÍNDEX D'ORGANERS (COMPOSITORS O FACTORS)

9. ÍNDEX ALFABÈTIC D'ORGANISTES

10. TÍTOLS D'OBRES MUSICALS

11. BIBLIOGRAFIA

INTRODUCCIÓ

L'aparició d'aquest treball, fruit de tantes hores d'arxiu, ve a continuar una encomiàstica tradició, pràcticament centenària, de recuperació de tot allò que, durant diversos segles, ha girat entorn de l'orgue en terres valencianes: per un costat la percepció de la sensibilitat dels nostres avantpassats que sempre van procurar la seua presència en els nostres temples i la rica evolució del propi instrument; i, per un altre costat, la figura de l'organista, generalment el mestre de primeres lletres i més tard director de la banda local, un personatge vital en la vida litúrgica i en l'educació de la sensibilitat de la població.

Oliva ha sigut pionera en aquesta tasca, perquè al marge de l'història musical o organística dedicat a alguns dels nostres grans temples, En José Mª Vidal va ser qui va marcar pautes amb gran responsabilitat i visió de futur del camí a seguir en les investigacions d'aquest caire per tots i cada un dels pobles valencians. Ens ha costat algunes dècades entendre-lo, però el seu magisteri i esforç no van ser estèrils.

La nostra història de la música passa ineludiblement pels camins de l'orgue,¹ del seu repertori, de la dinàmica dels organistes, dels *sochantres*, dels mestres de capella, dels cantors i instrumentistes, fins dels modestos "manchadores" i copistes... tot un equip heterogeni però coherent, que durant segles van donar vida musical a través de l'Església en cada un dels nostres pobles.

I són eixes xicotetes històries locals, quasi sempre oblidades, i tan sovint relacionades entre sí, les que, al ser tantes i tan dilatades en el temps i l'espai, en definitiva, representen un preciós conjunt indefugible a l'hora de redactar eixa història comuna, una història viva encara i amb grans esperances de futur, la qual cosa no està renyit amb el coneixement d'un passat musical tan peculiar com el nostre, que en no poques ocasions encara pot oferir-nos algunes vàlides orientacions.

La faena desenvolupada sobretot açò per En José Sanchis Sivera en la catedral de València i continuada per En José Climent, així com en el Col·legi del Patriarca per En Joaquín Pedra, el treball realitzat per múltiples col·laboradors que van donar a conèixer les seues troballes documentals a través de la col·lecció de monografies *Orgues del País Valencià* i la revista trimestral *Cabanilles* entre 1979-1990, a més de nombrosos articles en distintes revistes de musicologia i ponències o comunicacions en congressos, ens ha permés disposar d'una excel·lent i moderna bibliografia organística valenciana, aconseguint millorar sensiblement tot allò que amb la millor voluntat i esforç ens van aportar des de distintes publicacions: Constantí Llombart (1887), Francisco Javier Blasco (1896), José Perpinyà (1896-98), José Ruiz de Lihory (1903), Benito Traver (1918), Francisco Escoín Belenguer (1919), Vicente Ripollés (1935), entre altres.

¹ Agraïm la informació sobre la temàtica dels orgues a terres valencianes al nostre amic Vicent Ros, Catedràtic d'Orgue i Clavecí del Conservatori Superior de Música de València; a la generositat del qual devem bona part d'aquesta introducció.

Precisament, perquè la història segueix viva, el treball encomiàstic d'En José M^a. Vidal calia revisar-lo i ampliar-lo, tasca pacientment realitzada per Joan Francesc Pi i Aparici, doctor en Història, i En José Castell Bomboí, vicari-arxiver de Santa Maria d'Oliva (r.i.p.), el primer des de l'àmbit de la investigació històrica de la doble vessant de Vidal, arxiver municipal i organista de Santa Maria, i el segon, des de la recollida de dades, materialitzades en aquesta obra amb la qual torna Oliva a marcar camins i oferir orientacions valuoses per a diverses poblacions de la nostra Comunitat que encara no han donat a conèixer el seu historial organístic.

Una publicació d'aquestes característiques no pot acontentar-se amb el paper de ser una bona eina de treball per a estudiosos i erudits. També ha de remoure consciències i promoure l'examen de la situació actual respecte al passat, sopesant el nombre d'orgues i organistes de què disposa o hauria de disposar la ciutat, i quina és l'activitat que es genera al seu voltant, que, per tantes raons històriques, culturals i espirituals han girat ineludiblement al voltant de l'instrument rei, arribant a formar part de la nostra idiosincràsia.

Cal esperar que aquest esforç, materialitzat amb el present article, aconseguisca revitalitzar aspectes oblidats que, lluny de ser una cosa només del passat, poden millorar determinades condicions, més coincidents amb els graus d'una societat moderna i solvent, culta i educada. És als més inquietos als que competeix inquietar, i l'afectuosa memòria i agraïment que devem tant a En José M^a. Vidal com a En José Castell, que en pau descansen, com també a l'extensa plèiade d'organistes que van oferir els seus bons serveis a la població d'Oliva durant segles. Potser ens faça pensar cap a on assenyalarien tots ells si desitjaren esmenar alguna deficiència organística actual a Oliva, potser cap al Rebollet? Cap a la restauració de l'orgue modern de Santa Maria? En fi, pensem, i sobretot actuem.

Malgrat que la bibliografia històrica valenciana existent sobre música i músics és diversa i extensa al territori foral i autonòmic, la documentació olivana no és molt antiga. Les primeres dades les coneixem per la Butlla de Plebania de 1549, està manuscrita i, principalment, ens resulta desconeguda per la manca d'un registre catalogràfic professional. Ací radica la importància d'aquesta present obra, primera en la recopilació dels orgues i organistes que va haver-hi a Oliva, mitjançant l'aproximació a la personalitat d'En José María Vidal Pastor, en època històrica i fins a l'actualitat, que inclou fills i filles de la ciutat que han exercit l'ofici fora de la població natal, als quals l'interessat trobarà ressenyats dins de la seua parròquia corresponent, per ser natural de la mateixa; però també, dels organers que els van fabricar i van afinar. Aquestos eren, normalment, de Gandia o de la ciutat de València, però que treballaren arreu de l'antic Regne de València, dada que demostra la integració d'Oliva en un món general i vertebrat de la música foral i després provincial, que s'han identificat gràcies al pagament dels serveis registrats en diversos llibres i documents consultats, dels quals facilitem al lector un índex alfabètic. També, per la mateixa raó, esmentem alguns harmòniums que

apareixen en certes èpoques difícils de la història de les parròquies. Coneixerem les característiques tècniques del grandió orgue que van destruir avalots extremistes l'any 1936 i les de l'actual. Aquest text literari sobre la biografia revisada d'En José María Vidal, en les dues vessants d'arxiver municipal i organista, l'he pogut enriquir amb les dades extretes per En José Castell l'any 1995, que amablement em va facilitar en vida perquè no quedaren en l'oblit d'algun calaix.

El repertori està presentat per parròquies, començant per la de Santa Maria la Major i acabant pels convents religiosos, així el lector no té pèrdua de saber amb certesa cada organista en quina demarcació estava integrat i, al mateix temps, entén en conjunt, l'equip humà que durant segles va enriquir l'acte litúrgic en cada jurisdicció. Mes, per a la seua cerca o indagació de qui és cada organista, a quina parròquia va pertànyer i en quina època va viure, es trobarà al final de l'obra un índex alfabètic dels mateixos, que agilitza la lectura.

1. JOSÉ MARÍA VIDAL PASTOR

És el segon beneficiat organista que va destacar en la ciutat i fóra d'ella, a més d'En Álvaro Marzal. Pel fet que, com es veurà més endavant, l'autor tenia una relació amb aquest prevere, historiador i organista, durant anys va estar recopilant informació sobre el seu perfil, perquè, al ramat, com l'autor d'aquest article, també era arxiver municipal i, fou del parroquial de Santa Maria. La biografia més actualitzada fins ara mateix era la publicada per mossén Felipe Ferrer Serer, l'any 1987 i editat per l'Ajuntament de Palma de Gandia, municipi natalici d'En José María. Tanmateix, tots els aspectes que va conrear el sacerdot, més les relacions familiars, que augmentaven les dades de la vida d'aquest personatge senyer en l'àmbit cultural de l'Oliva del

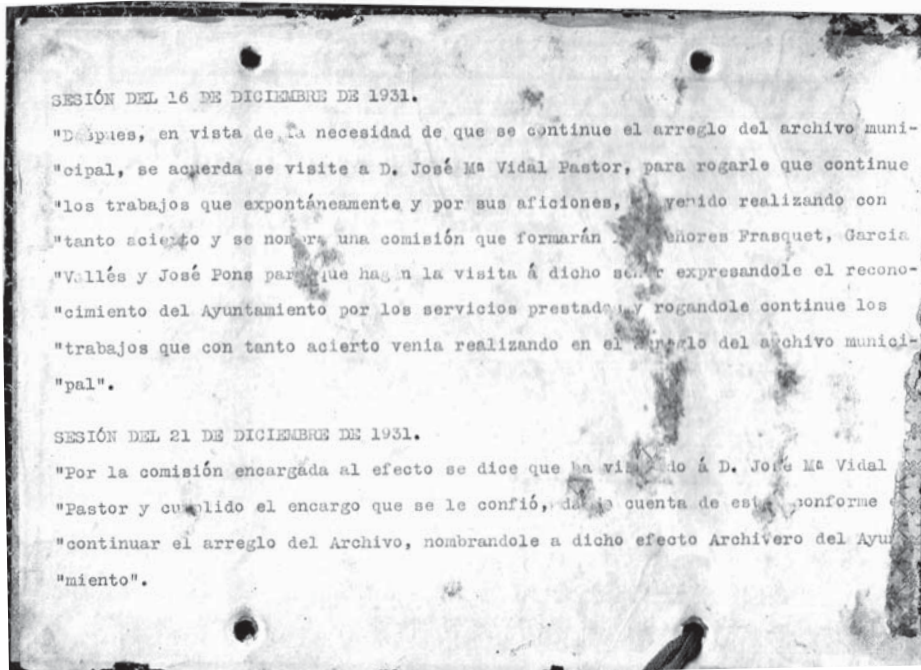
primer terç del segle XX, van obligar a l'autor a refer la biografia de Vidal i, per ende, acostar-se als seus col·legues organistes i al món on desenvolupava la seua tasca musical, conforme anaven apareixent en la documentació consultada i, enriquida per les dades facilitades per En José Castell, a l'assabentar-se d'aquest

treball que possibilitava que les informacions aïllades registrades per ell sobre orgues, organistes i organers (l'any 1995) pogueren veure la llum.

Va nèixer a Palma de Gandia el 10 d'abril de 1900, fou fill de Bernardino Vidal Alemany i Romualda Pastor Pons, aquesta d'Oliva, parent dels Pons del carrer de l'Església, per tant, família de l'últim Plebà sota la mecànica de la butla papal, En Salvador Campos Pons. Va ser batejat el sendemà pel capellà ecònom En Félix Altur Boronat (1894-1903). La confirmació la va rebre a Palma, de mans de l'Arquebisbe de València, En Victorià Guisasola, el 4 de juny de 1907.

Des de molt xiquet va començar a manifestar senyals de vocació sacerdotal, ingressant en el Seminari de València, on va cursar els seus estudis amb gran brillantor. Va ser ordenat de subdiaca, pel Dr. Arquebisbe En Prudencio Melo y Alcalde, el 5 d'abril de 1924, i va celebrar la seua primera missa el dia de la Nit de Maitins del mateix any en Santa Maria, segons diu la seua estampa recordatori:

"Don José María Vidal Pastor, presbítero, Colegial del Seminario C.C. de Valencia. Ofrecerá solemnemente, por primera vez el Santo Sacrificio de la misa en la parroquial Iglesia de Santa María de esta Ciudad, en la noche de Navidad de 1.924. Apadrinandole D. Salvador Soler Llidó i Dª María Soler Pastor, de Soler (tíos del celebrante). El nuevo Presbítero, sus padres y padrinos se complacen en invitar a V. a tan solemne acto, rogándole eleve sus preces al altísimo para que el nuevo ungido permanezca fiel al su sagrado ministerio. Invitación i Recuerdo. Oliva y diciembre de 1924".

Després de la seua Primera missa va ser destinat a Catamarruch com a capellà ecònom, en 1925, i després a Planes. Va ser nomenat beneficiat organista de Santa Maria pel Sr. Arquebisbe el 16 de desembre de 1927. Li va donar la possessió el Plebà Dr. En Salvador Campos Pons, el 31 de desembre del mateix any, davant d'En Laureano Ampudia, notari d'Oliva. El 9 de març de 1933 va ser nomenat coadjutor de Santa Maria, vacant per trasllat d'En Carmelo Sastre a capellà ecònom de Piles.

Va tindre, sempre, especial afició per la música i per la investigació històrica. Sempre traient a la llum nombroses i importants dades de la història local d'Oliva. L'Ajuntament el va nomenar arxiver municipal:

“Sesión del 21 de diciembre de 1.931.

Por la comisión encargada al efecto se dice que ha visitado á D. José Mª Vidal Pastor y cumplido el encargo que se le confió, da[nd]o cuenta de esta [c] onforme continuar el arreglo del Archivo, nombrándole a dicho efecto Archivero del Ayuntamiento.”

Aquest nomenament és conseqüència de la relació que ja tenia uns mesos abans amb l'Ajuntament d'una manera irregular i esporàdica, perquè en la sessió del 16 de desembre del mateix any es reconeix la necessitat “d'arreglar” l'arxiu municipal i s'acorda la visita a En José María per demanar-li que continuara els treballs d'ordenació:

“Sesión del 16 de diciembre de 1.931.

D[e]spués, en vista de la necesidad de que se continúe el arreglo del archivo municipal, se acuerda se visite a D. José María Vidal Pastor, para rogarle que continúe los trabajos que espontáneamente y por aficiones, [ha] venido realizando con tanto acie[r]to y se no[m]bra una comisión que formarán [los] [s]eñores Frasset, García Vallés y José Pons par[a] que hag[a]n la visita á dicho se[ñ]or r expresándole el reconocimiento del Ayuntamiento por los servicios prestados y rogándole continúe los trabajos que con tanto acierto venia (sic) realizando en el [ar]r[e]glo del archivo municipal”

En José María va ser director corresposal del Centre de Cultura Valenciana a Oliva. Aquesta era una associació intel·lectual de marcat accent renaixentista valencià, molt amant de la història i la llengua dels valencians. En 28 de juny de 1933 a proposta del canonge Sanchis Sivera,² Teodoro Llorente³ i Salvador Carreres,⁴ la Junta General li va atorgar dit càrrec. Mossén Vidal té moltíssims articles publicats en la premsa:

² Oncle del famós lingüista Manuel Sanchis Guarnier.

³ Fill de l'insigne poeta del mateix nom.

⁴ Cronista provincial de València.

Redacción y Administración
Calle de CERVANTES, núm 14
AÑO II NUM. 94

OLIVA-SABADO 25 DE NOVIEMBRE DE 1933

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN
En Oliva 5 pesetas un año
Fuera de Oliva 6 " " "
NUMERO SUJETO 30 CENTIMOS

Gran triunfo de las derechas en Oliva UNION DE DERECHAS obtiene sobre ALIANZA REPUBLICANA una mayoría de 1.480 votos

La jornada electoral del domingo

Las derechas españolas han triunfado en toda la línea. El resultado de los votos emitidos el domingo es evidente para quien no tenga en cuenta la conciencia.

España se ha pronunciado contra el espíritu de la revolución y contra los hombres de la revolución.

No ha sido que éste o aquel partido político haya visto disminuido en mayores o menores proporciones el número de sus diputados. Ha sido una repulsa total y unánime de los principios que han inspirado esta nefasta etapa y de los métodos que han imperado en ella, cayendo en revuelto montón, avasallados por la opinión popular, los hombres que llevaron a la vida pública española el reflejo de sus estrechos sectarismos, y mezquinas pasiones y los que no supieron oponerle a ellos, los que predicaron desde un principio las doctrinas demolidoras que han triturado a España, y los que colaboraron en la trituración predicando lo contrario.

En frente de unos y otros ha ido lenta y paulatinamente plasmando el verdadero sentir nacional impuesto el domingo de modo concluyente.

Y por lo que a nuestra ciudad se refiere, el cuerpo electoral votó en las urnas su voluntad, dando una victoria aplastante a la Unión de Derechas.

La mujer olivense ha aportado todo su entusiasmo al triunfo de la causa derechista. Ha votado firme, consciente, demostrando su civismo de una manera consoladora y su influencia en las urnas, decisiva, y en verdad también que llenó su misión cumplidamente en la intervención de las mesas.

Por eso aparte merecen nuestro Alcalde don Vicente García Vallés y el digno Comandante Jefe del puesto de la Guardia Civil, Gascón, a sus acertadas disposiciones, el orden íntegro durante toda la jornada, no registrándose el más mínimo incidente. Para ambos nuestro sincero aplauso y la gratitud de Oliva entera.

Impresión electoral

He visto de cerca, por vez primera, unas elecciones y la impresión no ha sido muy grata. Aparte de algunas pequeñas arbitrariedades y de deficiencias presenciadas por mí—y de las que no protesté, porque, ignorante de la importancia del cargo que se me había designado, no estuve presente en el acto de la constitución de la mesa electoral—durante las doce horas largas que permanecí en el Colegio, sonaron constante en mis oídos frases como éstas:

«Hara venen les del Cordó» «Estos son les del Campanaret» «Estos son els del bombo» «Eixes papeletes, son de les de missa primera» «Eixe qui està «Cap-delerro»; ¡que no li veus la canya!» «Moshan (aquí una frase irreplicable) les dones tindrem que llevarlos el vot»... todo esto, repetido una vez y otra, hasta la saciedad. Y yo, que soy reflexiva por naturaleza, pensaba para mis aden-

tros al correr de las horas: «Si no tuviera criterio propio y hubiera de decidir mi orientación política, ingresaría definitivamente en las derechas. Este ejemplo vivo que tengo ante mis ojos, me conviene de una manera absoluta, de que, la prudencia, el lenguaje comedido y la constancia en los principios fundamentales, cara de esta parte; mientras la ordinariet del lenguaje, la no muy fiel interpretación de la ley electoral y la traición a los ideales de ayer, son patrimonio exclusivo de las izquierdas». Porque, los que así zaherían nuestros sentimientos religiosos y menospreciaban el voto femenino—implantado por ellos mismos—eran desertores de la Monarquía republicana «del 14 de Abril» que cambiaron de casaca política, en espera sin duda, de un buen enehufe.

LUISA VIVES

RESULTADO de las ELECCIONES

Distrito 1.º Casa Capitular	Un. de Der.	Al. Rep.	F. Izq.
Sección 1.ª Casa Brices	132	146	81
» 2.ª Casa Moragues	229	149	81
» 3.ª Casa «Taudors»	277	146	43
» 4.ª Escuelas Palau	179	136	44
» 5.ª Esc. c. S. Domingo	274	99	48
» 6.ª Esc. c. Hospital	247	99	23
» 7.ª Casa A. Vives	501	114	36
Distrito 2.º Santa María			
Sección 1.ª Betán	266	57	44
» 2.ª Aula	204	95	102
» 3.ª Asilo	260	100	47
Distrito 3.º San Roque			
Sección 1.ª 1.ª Esc. Santa Ana	143	64	164
» 2.ª 2.ª Esc. Santa Ana	127	85	106
» 3.ª 1.ª Esc. Hermita	135	73	53
» 4.ª 2.ª Esc. Hermita	141	72	41
	2015	1435	913

D. O. M.

La Misa - Aniversario que tendrá lugar D. m. el próximo viernes, día 1 de Diciembre, en la parroquial Iglesia de Santa María la Mayor de esta ciudad, será en sufragio del alma de

Amparito Llorca Bono

que falleció cristianamente en Oliva el 30 de Noviembre de 1932

R. I. P.

Sus afligidos padres don Pedro Llorca Blay y doña Elvira Bono Gandía y hermana Elvira, suplican una oración en sufragio de la finada y la asistencia a dicho acto religioso.

Oliva y Noviembre de 1933

-*Oliva* 1930-1933, en la secció “Cosas de antaño”.

-*La Verdad*. 1931 “Retazos de nuestra historia”.

-*Revista de Gandía* 1932-1936 (III època).

-*Patria Chica* 1932-1934. “Galería de Olivenses ilustres”. Només aquesta darrera revista conté més de quaranta articles firmats per ell, com: *Los Mayans*. *Los Ciscar*. *Los condes de Oliva*. *Fray Eugenio de Oliva*. *Juan Osta y Pascual, obispo de Orihuela e hijo de Oliva*. *Llibre de Consell*. *El Palacio Condal*. *San Vicente Ferrer*. *L'andana*. *Retratos de Gregorio Mayans y Gabriel Ciscar*. *Virgen del Rebollet*. *Feria de Oliva*. *El descanso dominical*. *La corporación municipal foral*. *Fiesta de la Inmaculada*. *Pleito de las aguas entre Oliva y la Font*. *El templo de Santa María*. *Procesión de Semana Santa*. *La caña de azúcar*. *Los quintos*. *Las ermitas*. *Procesiones a la Virgen del Rebollet para pedir la lluvia*, etcètera.

-*El Semanario, defensor de los intereses de la localidad*.

En la primera revista esmentada, *Oliva*, any I, número IX, de 18 d'octubre de 1930 en la secció de Coses d'antuvi, escriu per exemple:

En la Sala Capitular a 1 de abril de 1746. Los niños iban distraídos por las calles y huertas por falta de maestro... En 4 de abril se acuerda en el Ayuntamiento:

1º Que el maestro tenga en la escuela a los niños tres horas por la mañana y tres por la tarde.

2º Que dispense la escuela desde el Miércoles Santo hasta la tercera feria de Pascua y desde St. Tomás hasta cabo de año.

3º Los jueves escuela y por la tarde paseo.

4º El maestro percibirá de los niños que escriben tres dineros y de los demás ocho y por mesada de los que escriben doce y de los demás ocho y sea de los que lo pueden pagar a conocimiento del Ayuntamiento.

5º Que haya de llevar a los niños a Misa todos los días de fiesta a la Iglesia y al que no acuda, estando decentemente vestido se castigue como por la mayor falta.

Firmado Francisco Sancho. Secretario. Archivero Municipal. Libro de Acuerdos y Ordenanzas 1744-1747. José María Vidal. Presbítero.

En 1931 En José María va dictar a les alumnes del Col·legi de Rebollet, el següent article:

“En el altar mayor de la iglesia del Rebollet se venera una imagen de Ntra. Sra. del Rebollet, la más antigua de la diócesis, es pequeña, de madera pintada y representa la madre de Dios, dando el pecho al Niño, siendo enorme la desproporción entre la cabeza y el cuerpo de la Señora. Su factura se puede remontar muy bien al siglo V o VI de nuestra era, atribuyéndosela entonces culto por la primitiva cristiandad; al irrumpir en nuestro suelo los agarenos, los cristianos la escondieron bajo tierra, para evitar que fuera profanada hasta que después de la Reconquista, y por hecho milagroso, según nos refiere la tradición, fue encontrada por un pastor.

Se la dió culto en la iglesia del antiguo poblado del Rebollet, hasta que destruido este por los terremotos de 1598 fue trasladada a Fuente Encarroz y disputada por Oliva la posesión. Fue traída a ésta el 29 de julio de 1601, donde en la actualidad se venera con especial devoción. Ya se tiene noticia exacta del culto a la Imagen, desde el año 1270”.

En 1933 en el periòdic *Las Provincias* del mes d'agost publicà l'interessant article *Órganos y organistas de Santa María*, dedicat al seu mestre En Eduardo L. Chavarri: *Órganos de Santa María, ya consta de un órgano en Santa María en el primer tercio del siglo XVI*. I continuava dient que a partir de 1643 se succeïxen, sense interrupció, les notícies dels orgues de Santa Maria com en 1652, 1664, 1672, 1674, 1680, 1705, 1787... I refereix que l'orgue del seu temps,

consta de 68 registros, con 34 juegos completos de 49 notas, más uno de pedales de ocho notas agrupadas en tres familias y distribuidas en triple sección con dos teclados manuales (gran órgano y recitativo) y ocho contras que hacen de teclado pedal. Tiene en total 2.849 tubos y su fachada mide 28 palmos.

Continuà citant els beneficiats organistes:

“El 4 de agosto de 1537, según Quinque-Libri, folio 11, ya consta Mosén Juan Escrivá, sonador de órgano, hasta al 27 de octubre de 1560, este fue el primer organista.

- 2n.- Mosén Jayme Fortuny y Fortuny 10-I-1561 al 31-I-1602*
- 3r.- “ Jayme Joan Escrivà 3-III-1602 a 25-XI-1631*
- 4t.- “ Agustín Marqués 7-VI-1632 al 31-XII-1682*
- 5è.- “ Roque Sanchis 1-II-1683 al 20-XII-1707*
- 6è.- “ Vicente Mompó 18-III-1708 al 13-X-1710*
- 7è.- Doctor Francisco Sanchis 18-XII-1710 al 27-IV-1771*
- 8è.- Mosén Francisco Martínez 25-VI-1771 al 3-IX-1802*
- 9è.- “ Vicente Benavent Seguí 21-XII-1803 al 20-VIII-1825*
- 10è.- “ Vicente Benavent Benavent 24-VI-1826 al 4-V-1846*
- 11è.- El señor Mateo Melis 1-X-1853 al 8-II-1858*
- 12è.- Mosén Carlos Alandete 24-I-1861 al 2-I-1886*
- 13è.- El señor Vicente Lledó Vidal 29-XII-1887 al 12-VI-1899*
- 14è.- El señor Álvaro Marzal García 4-X-1899 al 12-III-1912*
- 15è.- El señor Francisco Campos Sanz 2-IV-1912 al 1924*
- 16è.- El señor José María Vidal Pastor 16-XII-1927.⁵*

A més de la llista d'organistes fet per En José María, En José Castell va trobar⁶ altres no inclosos en la seua llista com:

- 1664, mossén Rodrigo
- 1707, 20 desembre, mossén Llois
- 1767, 16 octubre, mossén Florencio Tur
- 1853, 19 d'agost, Bernabeu, organista seglar, va morir el 8-II-1878
- 1880, 5 maig, José Asensi, diaca
- 1885, 15 abril, En Ramón Catalá, ecònom.

⁵ Fins l'agost de 1936, que va ser assassinat per extremistes esquerrans.

⁶ Estan trets dels llibres de «Racional», «Dobles i aniversaris», «misses i sepultures» i «Racionals d'ànimes» de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Oliva.

Fruit de la seua investigació en l'arxiu de Santa Maria redacta una interessant llista de *Plebanes de Santa María*. El papa Pau III, en 12 d'abril de 1549, fundà la Plebania.

1r	1-XI-1561	El señor Luís Centelles
2n	26-VI-1570	Mosén Pedro Saragosa ⁷
3r	14-X-1584	“ Juan Pascual
4t	4-X-1594	“ Jayme Juan Salelles
5é	7-XII-1598	“ Gaspar Tápia
6é	22-XII-1604	“ José Sempere
7é	18-XI-1621	“ Damián Rodrigo
8é	15-XII-1650	“ Francisco Font
9é	9-X-1677	“ Jacinto Roses
10é	29-VI-1712	Doctor Jerónimo Pascual y Ciscar
11é	31-I-1742	“ Simón Ferrandis de Messa
12é	-II-1779	“ Antonio Ruíz
13é	-VII-1798	“ José Escrivá Castelló
14é	-I-1829	“ Juan Bautista García Savall
15é	-1844	“ Francisco Miñana Torres
16é	I-XI-1861	“ Francisco d'Elías Aparicio
17é	I-XII-1867	“ Onofre Sastre Nadal
18é	-IV-1879	“ Francisco Beltrán y Oltra
19é	13-VI-1905	“ Salvador Campos Pons

La seua vida a Oliva va ser exemplaríssima, verdader cresol on es fonien totes les virtuts cristianes, era volgut per tots, per a tots tenia frases d'afecte, per als pobres almoïna, per a l'afligit i malalt la visita alegre i consoladora. Amagava les almoïnes davall els coixins dels malalts, quedant l'almoïna en secret. En 1934 va ser pelegrí a Roma amb la Joventut d'Acció Catòlica, de la qual era president-consiliari.

Ja hem citat que va ser assassinat al començament de la Guerra Civil de 1936-39. Arribats aquells atziacs dies del triomf electoral del Front Popular, al febrer d'eixe any, per als religiosos i religioses espanyols, va ser empresonat i expulsat de la ciutat, es va refugiar en el seu poble natal, on va romandre durant tot el mes de maig, exercint entre els seus paisans la seua afició per la música, dirigint el cor i assajant cantells per a les *Flors en honor de la Mare de Déu*. D'aquesta activitat conservem dos composicions seues, en les que es posa de manifest el seu estat d'ànim i la seua grandesa d'esperit. Diuen així:

⁷ En veritat el segon plebà fou Francesc Tudela (24-10-1567), primer Quinque-Libri de Santa Maria dels anys 1535 a 1570. Arxiu Patrimonial Pi i Aparici. Sembla que en temps d'En José Maria ja havia desaparegut aquest llibre perquè no l'esmenta.

*1ª «Dios te salve, María, Madre del Redentor,
te pedimos nos envíes tu bendición.
Al decirte adiós, oh Madre, y apartarnos de tu amor,
siente el alma su tristeza, llora sangre el corazón.»*

*No permitas, Virgen Pura, que en las sendas del dolor
nuestras almas sean presa del maligno tentador.»*

*2ª «Flores, flores, Virgen Pura, viene a darte el alma mía.
Flores, flores, oh María, y con las flores su amor.
Oh que gozo, madre mía, siento en mí.
Que gran contento enajena el pensamiento
y entusiasmo el corazón.
Cuando estoy en tu presencia soy tan feliz, Madre mía,
que olvido con alegría de mi destierro el horror.»*

Al començament de juny va tornar a Oliva a instàncies de l'Ajuntament que havia vingut en la seua busca, començant així els seus nombrosos patiments que van culminar amb la seua mort i, que parlen molt alt del seu tremp de màrtir. Tres vegades va ser empresonat i altres tantes posat en llibertat, i és que no s'atreuen a acabar amb En José María, tan volgut per tots. Finalment, va ser empresonat en el convent de les Clarisses, convertit en txeca.⁸ Era el 17 d'agost de 1936. A l'eixir, convençut que l'anaven a matar, es va despedir del seu ancià pare i el va encomanar a les germanes Pi Pons, Matilde i Ramona, veïnes seues del carrer de les Tendes i parents llunyanes; i ell, amb el semblant alegre, va pujar al cotxe.⁹ En eixe moment, el Pare Salvador Climent O.F.M., que estava amagat en una casa d'enfront, li va donar l'absolució. Se li va oferir el perdó i l'absoluta llibertat si pronunciava "muira Crist", a la qual cosa va contestar "mai ho havia fet i que la seua llengua no ho podia dir". I açò consta que va ocórrer quatre o cinc vegades. Va ser assassinat al cridar "Visca Crist Rei!" al pas a nivell del ferrocarril amb la carretera d'Alacant, al terme del Verger i soterrat a Oliva.¹⁰ Així es va unir el bo d'En José María a la llista dels sacerdots màrtirs de la diòcesi de València.¹¹ Vespres del seu martiri va entregar el seu preciós calze a Ramona Pi Pons, i li va dir en llengua vernacle: "Ramona, si em maten, el meu calze per a vosté, i si em salve, per a mi, cure de mon pare". Aquet calze li'l va regalar Ramona, abans de morir en 1971, a En José Castell. En la part inferior del calze hi ha una inscripció que diu: "*1ª misa de D. José María Vidal Pastor. 24 de diciembre de 1924. Regalo de sus tíos D. Salvador Soler Llidó y María Soler Pastor*". L'orfebreria és d'argent amb un bany d'or i tres medallons de plata que representen el Salvador, a la Mare de Déu i a Sant Josep.

⁸ Presó on s'aplicaven mètodes de tortura soviètics.

⁹ Amb l'automòbil ambdós bàndols beligerants donaven el "paseo" a l'oponent, el duien a qualsevol lloc retirat, on era afusellat o tirotejat. De vegades, simplement se li executava en la "cuneta" de la carretera on romanien.

¹⁰ Hi és a la capella nomenada dels "caiguts" al final del Cementeri Municipal.

¹¹ La xifra està al voltant dels tres-cents quaranta-tres.

2. PARRÒQUIA DE SANTA MARIA LA MAJOR

La parròquia de Santa Maria va ser l'Església jeràrquica superior de les que formaven l'Oliva històrica, i va ser important per les seues fundacions ja en el segle XVI, després de l'erecció de la Plebania en 1549 tinguè vint-i-un capitulars. No havia de faltar-li a la parròquia l'instrument litúrgic per excel·lència. Segons la documentació que apareix en el segle XVI, ens consta que en el primer terç d'aquesta centúria posseïa un orgue. Per tal que el lector es faça una idea de la grandesa que presumia la butla de plebania per a Santa Maria d'Oliva, direm que el patronat era del comte d'Oliva, i també era patró dels següents set beneficis:

1r de diaca. La seua obligació era cantar l'Evangelí.

2n de subdiaca. Cantar l'Epístola.

3r de la doma de comtes. Es tractava de cantar els aniversaris.

4t d'organista. Tocava l'orgue.

5é de primer cabiscol. Sustentava el cor.

6é de segon cabiscol. Sustentava el cor.

7é de subsagristà. Cura de la roba litúrgica.

Altres beneficis que existien en Santa Maria van ser el de Sant Joan Baptista, de 1397, el de Sant Bartomeu, de 1407; Sant Joan Baptista i Sant Antoni Confessor, fundat en 1415; el de Santa Anna, de 1422; el de Sant Vicent Màrtir i Sant Antoni Abad, de 1427, el de la Mare de Déu de Betlem, de 1476; el de la Santíssima Trinitat i Assumpció de la Mare de Déu, de 1499, el de la Santíssima Trinitat, de 1562; i el de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, de 1591.

A continuació exposem les breus biografies dels organistes que foren col·legues d'En José María i que tots junts protagonitzaren el món organístic a Oliva, que es registren en els documents històrics dels arxius de les diverses parròquies i convents olivanes, presentats per orde cronològic dins la jurisdicció eclesiàstica a què van pertànyer exercint el seu ofici, i tant de condició eclesiàstica com seglar i laica.

2.1. Escrivà, Joan (Mossén)

És el primer organista de què es té referència documental. Segons el primer *Quinke-Libri*, en el seu foli onze, amb data quatre d'agost de 1537 apareix estesa una partida de baptisme del fill baró d'En Francesc Gilabert de Centelles, III comte d'Oliva, Pere, que després va succeir a son pare en el comtat i estats. En la dita cerimònia es diu que va actuar de *compare* (padrí): *Mossén Joan Escrivà, prevere, sonador d'orgue*.

Aquest organista va fundar el benefici de la Santíssima Trinitat en la capella de Sant Pere Màrtir, en 10 de desembre de 1554. Va cessar d'organista el 27 d'octubre de 1560.*

*Les dates dels beneficis sempre depenen de la documentació existent, i els sosteniments privats sempre han estat difícils.

2.2. Fortuny i Fortuny, Jaume

Va prendre possessió del benefici de sonador d'orgue el 10 de gener de 1561 i va cessar el 31 de gener de 1602.¹²

2.3. Escrivá, Jaume Joan

Beneficiat organista, va prendre possessió el 3 de març de 1602. La possessió va ser davant del notari, el senyor Miquel Camacho, segons la Visita Pastoral de 25 de juliol de 1603, feta pel doctor Tomàs Espinosa, Visitador General. Entre altres ordes de la Visita es diu que:

Manda que en el Sagrario, dentro de un mes, que arda una lámpara delante del Santísimo y la prebean (sic) de aceite y, que alumbre noche y día y, que se aderece y adobe el órgano y, lo mismo la casa abadía.

Va cessar el 25 de novembre de 1631.

2.4. Marqués, Agustí

Fill d'Oliva, organista de Santa Maria, va prendre possessió el 7 de juny de 1632 davant de Jaume Navarro, notari. Va cessar el 31 de desembre de 1682. Després de cinquanta anys d'exercici va morir el diumenge dia 10 de gener de 1683.

En 15 de febrer de 1643 es paguen a Miquel Llop, organer de València, 15 lliures per raó de haver adobat y posat apunt els orguens de la Iglesia Parroquial de la vila de Oliva.

Segons la Visita Pastoral de 1644 va ser responsable de diferents càrrecs econòmics:

- Càrrec. *Fer càrrec als jurats administradors per la renda, des de l'any 1620 a 1643, de 200 lliures corresponents a cada any de 10 lliures.*

- Descàrrec. *S'admeta en descàrrec als jurats administradors 96 lliures i 1 sou, els que van distribuir entre pobres vergonyants i a casar òrfenes. 33 lliures i 19 lliures, que van gastar en l'orgue de l'església parroquial d'Oliva i en subvenció del matrimoni de María Alonso que va contraure amb Joan Labor.*¹³

Des de 1644 a 1647, ambdós inclusivament, va ser col·lector i va recaptar 137 lliures, 16 sous i 5 diners.

* * * * *

En 2 de març de 1652 es paguen a Josep Valldaura, organer de València 43 lliures: *Per haver adobat y perfeccionat l'orgue de l'església de dita present vila d'Oliva.*

¹² Prengué possessió del benifet de "sonador de orgue el 10 de enero de 1561, y cesà de organista el 31 de enero de 1602".

¹³ Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva (APSM) Signatura III-2, pàg. 351 i 353

Coneixem aquest membre de la saga organera dels Llop, ja estudiada,¹⁴ també, pels diversos treballs concrets efectuats en diverses poblacions del nostre país, com Castelló de la Plana,¹⁵ Manises entre 1646-48,¹⁶ Sagunt en 1648,¹⁷ Alzira en 1646 i 1652,¹⁸ Alberic en 1650 i 1659,¹⁹ Albalat de la Ribera en 1655,²⁰ a Nules en 1656,²¹ Ontinyent en 1657,²² Catarroja també en 1657,²³ en la parròquia de les Stes. Justa i Rufina d'Oriola en 1662,²⁴ així com de forasteres, a Chinchilla i diverses poblacions de la veïna regió de Múrcia, tal com veiem en l'estudi citat de D. Francisco Candel Crespo.

La Junta de Fàbrica, Clero i Jurats, a fi de cerciorar-se de la bondat de la recomposició, van cridar un tècnic perquè comprovara l'operació de l'organer, presentant una minuta de despeses hagudes per tal motiu que diu així:

... de orde y a proposta de Francés Fuster, Jaume Yvisa i Juan Savall, jurats de la vila de Oliva, Juan Moñinos, fabriquer de l'església parroquial de la present vila, donarà y pagarà lo següent: Primo, al pare Fray Pau Gramatge, de a la orde de Sant Jeroni, tres lliures y huit sous per dietes y treballs de haver vingut a reconèixer lo orgue si estava conforme el consert o no y, haver-se detengut en reconèixer y haver fet fer y mudar algunes flautes que no estaven bones y haver fet altres deligències dos dies; y mes per dos canterelles de mel, deu sous, que tot són 3 lliures 18 sous: Ítem, a Agostí per una dieta de anar a Sant Jeroni a fer venir dit Frare, huit sous: Ítem, a Berthomeu Vives, síndic por lo gasto de una cavalgadura y un criat, dos lliures, que tot fa la suma de 6 lliures y 6 sous.

Coneixem també altres dades significatives per a acostar-nos a la personalitat de fra Pau Gramatge, probablement monjo de Sant Jeroni de Cotalba, gràcies a un parell de documents. El primer procedeix de la Seu de Xàtiva i està datat el 27 d'abril de 1654. En tal document, el capítol sol·licita els serveis d'aquest monjo

¹⁴ CANDEL CRESPO, Fco., "Els Llop, una estirp d'organers en el Llevant espanyol (1650-1734)", *Rev. Cabanilles*, n° 24, València, 1987, pàgs. 11-33.

¹⁵ OLUCHA MOTINS, F., "D'orgues, organistes i organers a Santa Maria de Castelló", En *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXXXI, Castelló de la Plana, 2005, pàgs. 923-962.

¹⁶ MORENO ROYO, J.M., "L'orgue de l'església de Manises", en *Orgues del País Valencià*, n° XV, València, 1981, pàg. 21.

¹⁷ LLUESMA ESPANYA, J.A. "Els orgues de Santa Maria de Morvedre i el món musical de llurs voltants", *Rev. Cabanilles* 33, València, 1990, pàgs. 12, 17-19, 42

¹⁸ ALONSO CLIMENT, V., "Orgues i organistes d'Alzira", *Rev. Cabanilles* n° 14-16, València, 1985, pàgs. 46, 49-51, 76, 77, 131-134, 136-138.

¹⁹ FERRI, A. de Sales, "Arte y música en la parroquia de St. Llorenç d'Alberic. Siglos XVII y XVIII". València, 1997, pàgs. 41-43.

²⁰ GIMÉNEZ I ÚBEDA, J.R., "Orgues i organistes a Albalat de la Ribera", *Rev. Cabanilles* n° 34-36, València, 1990, pàgs. 9, 59.

²¹ ROS, V., "Noves aportacions a la història dels orgues de Nules (Castelló)", *Rev. Cabanilles* n° 26, València, 1988, pàgs. 8, 9, 16, 17.

²² PÉREZ-JORGE, V., La música en Ontinyent. Vol. II, València, 1979, pàgs. 12, 171

²³ OLMOS I TAMARIT, V.S. y LÓPEZ I QUILES, A., "Orgues i organistes de Catarroja", *Rev. Cabanilles* n° 8, València, 1983, pàgs. 6, 7, 2

²⁴ BERNAL I RIPOLL, M., "Catalogación y estudio de los órganos de la provincia de Alicante", 1985-86.

per a examinar a Gaspar Guinart, pretendent al lloc de mestre de capella d'aquell temple.²⁵ El segon document és de 1669 i procedeix de Gandia, en ell, els jurats reclamen els seus serveis per a “visurar” (junt amb altres especialistes) el treball realitzat en l'orgue de la Seu de la ciutat ducal per l'organer Miquel Sanchis.²⁶

Al maig de 1664 és objecte d'una altra recomposició important, de vint lliures, que es paguen a mossén Francisco Rodríguez, *que havia tengut gran treball*, perquè a pesar de la bona voluntat que es tenia per conservar el primitiu orgue, no es va poder evitar que tinguera un fi desastrós, i és que *en caldera vella...* els ratolins van donar bon compte del mateix. Va ser precís procedir a la construcció d'un orgue nou, que es va acordar en el Consell de quatre d'agost de 1672, model d'ingenuïtat característica dels nostres avantpassats. Diu així:

Fonch proposat pel jurat primer [Juan Moñinos] que l'orgue de la parroquial de la present vila està molt derruït de tal manera que ja molt temps que no toca, la una per estar molt destemplat i la altra perquè les rates han rosegat totes les flaiütes y el Clero està fent quexes que és indecència per al cult diví, que no hi haja da haver orgue essent com és la dita vila de Oliva tant llustrosa de veïns y terra de pasatge a on de continu hi ha molts forasters, y per consiguiant hi ha persona que farà el dit orgue nou ab dosentes y cinquanta lliures pel valor d'aquell, segons capítols que ha fet, els quals es lligen de present davant de Vmds. Y així, determinem si és farà dit orgue nou o si se erremendarà, tots responents unànimes y concordés haver entés los dits capítols que es fera dit orgue nou y que dits capítols y, que es comunique també si el preu que demana és just donar-li com li denem totes les flaiütes velles de dit orgue y que per a dit efecte dit orgue habedor és correnga i subhaste per corredor públich per a veure si es trobara altre mestre que per menos ho faça.

* * * * *

2.5. Rodrigo

Mossén Rodrigo és citat com a organista en els llibres de la sèrie *Llibres Racionals, mises i sepultures* de l'arxiu de Santa Maria. És un dels organistes que En José Castell va trobar fora de la llista que va redactar En José María Vidal. Castell el datà l'any 1664.

2.6. Sanchis, Roch

Organista de Santa Maria. Va prendre possessió del benefici l'1 de febrer de 1683 davant de Pere Joan Climent, notari, i va cessar el 20 de desembre de

²⁵ ALONSO, J. y BOLUDA, A., “La música a Xàtiva (ss. XIV-XIX)”, *Revista Cendres de juny* n° 2, Xàtiva, 1995, pàg. 15.

²⁶ GARCIA-OLIVER, F., *Pedagogia melodiosa. La música antiga a Gandia*, CEIC. Alfons el Vell. Gandia, 2000, pàg. 120.

1707.²⁷ Però era sacerdot de Santa Maria des d'abans, en 1677 ja firmava partides sacramentals.

Segons la Visita Pastoral de 1699 l'organista percebia dels usdefruits primicials 8 lliures a l'any.

2.7. Lloís

Organista descobert per En José Castell en el referit *Llibre de Racionals...* 20 de desembre de 1707.

2.8. Mompó, Vicent

El 18 de març de 1708 va prendre possessió del benefici en l'altar major per la butla de la plebania. Va cessar el 13 d'octubre de 1710.²⁸ En el *Manual de diferents coses*²⁹ està el nomenament que és del tenor següent:

En 18 de mars de l'any 1708 el Dr. Jacinto Roses, Plebà dóna posesió del Benifet instituit i fundat en esta Iglesia, en lo altar major per la Bulla de la Plebania del ofici de organista a Mossén Vicent Mompó, en virtud d'unes lletres despachades per lo molt Ylustre Dr. D. Luis Rocamora, doctor en Drets, canonge Penitenciari de la Metropolitana de València y durant la ausència del Ylm. y Rem. Sr. D. Fray Antoni Folch de Cardona,³⁰ Archebisbe de València, Oficial y Vicari General, en 14 de mars del any 1708, rebé la posesió Roch Salelles, notari, en 18 de dit mes y any. Y per a memòria ho he continuat en dits dies mes y any. El Dr. Luis Navarro. Archiver.

2.9. Sanchis, Francisco (Doctor)

El 20 de desembre de 1710 va prendre possessió del benefici fundat en l'altar major per la butla de la plebania o ofici d'organista. Va cessar el 27 d'abril de 1771. Se li va negar la residència pels següents motius:

10 de març 1711 es proposa que el Dr. Francisco Sanchis, subdiaca, beneficiat del benifet d'orgue esta Iglésia [el que demana] entrar a residir el dit benifet i que el dit Francisco Sanchis no s'havia aplicat a tocar orgue per a complir sa obligació, per lo qual el Plebà demana als capitulars diguen son sentir en si havia d'admitir a les distribucions y residència de la Iglésia o lo que votaren tots nemine discrepante, que se li negara la residència a dit Dr. Sanchis fins tant que sabera tocar l'orgue per a complir son empleo en lo que demana el benifet, volent que

²⁷ Arxiu Parroquial Santa Maria, Racional de l'any 1707: El 20 de desembre 1707 fonch soterrat en la sepultura dels capellans ab assistència del Clero, Rector y Frares, digueren-li tres misses, tres lletanies, vespres, gratis et pro Deo, per germandat, d'exa 50 lliures per a vestuari y misses resades, d'exa en marmessors al Dr. Diego Escrivà, rector de Rafelcofer y al Dr. Jacinto Roses, plebà.

²⁸ VIDAL, José M^a. "Órgano y organistas de Santa María", *Las Provincias*, 1934.

²⁹ Arxiu Parroquial de Santa Maria, "Manual de diferents coses", f. 170.

³⁰ Políticament era austracista i, per tant, fugit pel triomf botifler a Almansa.

dita determinació servixca per a sempre, per a que ningú beneficiat s'admeta a les distribucions y residència que no siga apte per a complir l'obligació que demana la bula de la Plebania. Asistiren a dit capítol mossén Miquel Miñana, mossén Francesc Climent, mossén Geroni Borràs, mossén Josep Visedo, Dr. Luis Navarro, mossén Josep Tur, Dr. Joan Salelles, mossén Joan Ros y el Dr. Geroni Pasqual, subdiàcons els dos últims. Dr. Geroni Pasqual. Archiver.³¹

No va acudir a l'examen:

El 5 de maig de 1711 el capítol acordà que com no estava apte el Dr. Sanchis per a l'orgue, nomenaren a mossén Josep Jorge, organista de Gandia, que vinguerà a examinar-lo. El 7 de maig de 1711 havent estat citat y convocat per mossén Josep Vicedo, síndic de este clero, dit Sr. Sanchis s'excusà d'assistir a l'examen, per lo qual fonch determinat, que el dit Sanchis s'apliqués algun temps, aquell que siga menester per a fer-se apte.

No obstant, el senyor Arquebisbe va manar que fora admés:

... por muerte de mossén Vicente Mompó, beneficiado organista. Tomó posesión de él el Dr. Francisco Sanchis, 20 de diciembre de 1710 y habiéndose ordenado insacris y, pedido se le diese residencia se la negó el capital por tener noticia expresa de que no sabía canto de órgano y práctica de él; recurriendo al Ordinario, mandó a ser admitido dicho Sanchis a todos los precanses y emolumentos de dicho beneficio, con la condición de haber de tocar el órgano dicho Sanchis per se vel per alium [per se o per un altre] decentemente y, se le dió la residencia en 1 de abril de 1713, dando desde luego persona perita para el oficio a su costa y salario.

Pareix que Sanchis es va aplicar a aprendre i tocar l'orgue perquè el *Manual de diferents coses* arplega que:

Ya de algunos muchos años cumple por sí sin la menor contradicción de el Rvdo. Clero, bien que no aquella expedición y variedad dulce de los peritos y científicos en tal arte.³²

Altres coses que sabem d'ell és que va fer el *Llibre de les terres* que el Clero de Santa Maria posseïa “per obs de celebrar diferents celebracions” entre els anys 1714 i 1743. Va ser seminarista del Col·legi seminari de Sant Tomàs de Villanueva. El Dr. Francisco Sanchis va ser anomenat *vicari de Cor* el 28 d'agost de 1730 i, en la seua absència es va anomenar a mossén Bertomeu Pasqual, prevere, en el capítol de 24 de setembre de 1730.³³

En 1747 va ser marmessor de Maria Magdalena Grifó. El 10 de juliol de 1749 de Maria Pérez. El 20 de gener de 1752 de Dorotea Franco, que va deixar tots els

³¹ Arxiu Parroquial de Santa Maria, “Manual de diferents coses” f. 39, per darrere.

³² Arxiu Parroquial de Santa Maria, “Manual de diferents coses”, f. 80.

³³ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, “Manual de diferents coses”, f. 62

seus béns per al bé de la seua ànima. I en 5 de març de 1765 del seu germà Josep, que van soterrar en la capella de Sant Sebastià.

El seu enterrament resa així:

En 27 de abril de 1771 fonch portat a soterrar al panteó esta major Esglesia el Dr. Francisco Sanchis, presbítero y beneficiado de dita Esglesia ab assistència de tot el Rt. Clero, capa y creu y, del Sr. Retor ab capa i creu de la parroquial de St. Roch, Raval d'esta vila, se li cantaren les lletanies y enseguida dos mises de Requiem cantades, so és: La 1^a el Sr. Retor ab tres responsos cantats, la segona ab sequència el St. Clero y después l'acte de l'enterro. = feu testament en poder d'Antoni Savall, notari, en 2 de juny 1769, deixà per a la sua ànima 300 lliures y albaceas [sic] a los Rdos. Racional y Archivero = les dites 300 lliures són per a mises resades per a la sua ànima celebradores per los beneficiats residentes sus hermanos. Selebraron por su alma 1.200 misas³⁴.

2.10. Tur, Florencio

Organista també aparegut en l'esmentat llibre de Racional, en 16 d'octubre de 1767.

2.11. Martínez, Francisco

Va ser batejat en la parròquia de Sant Roc el 14 de novembre de 1745.³⁵ Clergue, va prendre possessió del benefici d'organista el 27 de juny de 1771.³⁶ Examinat de cant pla i orgue i, aprovat del capítol, va prendre la residència el 23 de setembre de 1773, amb trenta-sis lliures.³⁷ En 1782 i 1798 va ser ministre de la Tercera Orde Franciscana, actual Orde Seglar Franciscana, i en 1797 viceministre de la mateixa.

Per diversos metges d'aquells temps coneixem que va patir diverses malalties. Segons el Dr. Masquefa va patir mossén Francisco Martínez setze dies de terçanes. Segons el Dr. Marià Arlandis, metge, va patir terçanes del 25 al 28 d'agost, però tampoc indica l'any. Per malaltia d'unes terçanes amb tres sagnies no va celebrar durant quinze dies, ho va certificar i va firmar el Dr. Masquefa a 20 d'abril de 1794 a Oliva, que va rebre cinc lliures, sis sous i tres diners. Per altres certificats mèdics sabem que Martínez va imfirmar d'una malaltia de crup (garrotillo), de la que va tindre quatre sagnies i no va poder celebrar durant els dies 25 a 28 d'abril de 1801.

Sobre certes economies que va diligenciar coneixem dades, com que va rebre una lliura de Josep Escrivà per l'assistència de la confraria del Santíssim

³⁴ Racional de l'any 1771. Quinque-Libri, tom 6, f. 485, número 15.

³⁵ Arxiu Parroquial de Sant Roc, Quinque-Libri, any 1734 f. 324.

³⁶ Arxiu Diocesà de l'Arquebisbat de València, "Órdenes", any 1773, 42/16: "Dijo ser de edad de veinte y seis años". Va errar per dos.

³⁷ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, "Posesiones de los Beneficiados"

a l'enterrament de la seua sogra, viuda de Vicent Codina i dos ciris.³⁸ Una altra lliura que li va entregar Vicent Blasco, albarder, per l'assistència de la confraria a l'enterrament de la seua sogra Francisca Gadea i dos ciris.

Altres curiositats són els pagaments que va fer a altres músics per les seues actuacions en diversos esdeveniments religiosos:

-Sis sous a Antoni Badia, ministre de tocar el clarí, en la processó del Divendres Sant i setze sous que va satisfer a la música (banda) que va acompanyar en dita processó.

-Una lliura que va pagar a Josep Cardona per tocar la dolçaina en el dia de Pasqua.

-I va rebre cinquanta lliures, sis sous i set diners que va entregar la confraria a Bautista Beltrán, pel seu salari en l'assistència en la funció d'aquesta confraria, per ser sagristà.

Va cessar d'organista el 3 de setembre de 1802.³⁹ El seu enterrament resa així:

*M[ossén] Francisco Martínez, Beneficiado organista de 56 años, el 4 de septiembre de 1802 fue enterrado en el Panteón en el lugar y puesto señalado para los sacerdotes beneficiados. Hizo testamento ante Manuel Portela en 30 de julio de 1799 en el que dejó para bien de su alma 30 libras y albaceas a sus hermanos Diego y Rosa Martínez, con asistencia del Plebano, capa y cruz, diáconos y todo el Clero y, la otra el Cura de San Roque. Se le cantaron Vísperas y demás actos funerales. Era natural y feligrés de la parroquia de San Roque.*⁴⁰

D'aquesta època, de Martínez, hem trobat altres dades relacionades amb l'orgue en diversos documents arxivístics de Santa Maria, per exemple, del *Libro de Fábrica de la Nueva Iglesia*, de 1776 llegim en la seua pàgina trenta-sis

... cargo, dadas por mossén Manuel Vives, presbítero síndico del crédito de las tierras de Xàbea para gastos del órgano 40 libras 21 sous... de limosna recogida por las calles para el órgano 17 libras, 11 sueldos y 3 dineros... de 16 ladrillos que sobraron del piso del órgano 5 libras y 1 sueldo...recibió de los factores del órgano 250 libras... dineros que prestó para gastos del órgano 50 libras.

I en la pàgina següent: *Recibo de descargo, de los factores del órgano 210 libras.*

³⁸ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, Cofradía del Santísimo, tom 11 de l'any 1801, rebut.

³⁹ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, "Posesiones de los Beneficiados".

⁴⁰ Arxiu Parroquial de Sant Roc, *Libro del Racional de 1802*. Quinque-Libri, tom 6 f. 1037, número 34. CASTELL BOMBOÍ, J., "Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia", editat per José Castell Bomboí, Sueca, 2003, pàgs. 50-51.

* * * * *

Amb el segle XVIII va començar la construcció de l'actual temple, la primera pedra es va posar el 29 de juny de 1705 i, després de moltes vicissituds, va ser beneït amb tota solemnitat i obert al culte l'1 d'abril de 1787. Com totes les atencions i crèdits eren absorbits per la fàbrica del nou temple, ningú es va ocupar de l'afinació ni de fer cap recomposició en l'orgue de l'antiga església, que va quedar totalment inútil en 1745, al ser derruïda gran part de l'obra per amenaçar ruïna.

Tan prompte va ser obert el nou temple, es va sentir la necessitat imprescindible de dotar a aquest d'orgue adequat, sense el qual els actes religiosos minvaven en solemnitat. I, malgrat els crèdits que aclaparaven a la Junta de Fàbrica (clero i fidels) es van activar les gestions i es va insistir als veïns més benestants perquè, fent un suprem esforç, aportaren fons per a la construcció i instal·lació del nou orgue projectat, fruit del qual va ser l'acta que transcrivim a continuació:

Los abajo firmados por sí, o por no saber escribir otro a su orden, nos obligamos respectivamente o a prorrata para el tanto que importa la formación del órgano nuevo, sus incidencias y colocación en la Iglesia Mayor de esta villa en los plazos, modo y forma convenientes por la Junta, y las costas si ocurriese algún apremio aunque se obligan en particular y expresamente en la escritura de los efectos para evitar prolijidad y así pedirlo los factores, pero con expresa condición que cuantos efectos entren en la Administración sea por pagas, limosnas u otro título deba depositarse en el Arca de las tres llaves de dicha Administración, y no se pueda hacer salida sino para pago del órgano y sus incidencias, quedando responsables a ello los Clavarios, y sólo tendrá lugar algún empleo del dinero cuando al tiempo del pago del plazo quede asegurada la paga sucesiva en dinero en el Arca para evitar detención, y aun en este caso deba preceder Junta para determinar la extracción y empleo en otro asunto que no sea pago del coste del órgano y sus incidencias y en dicha Junta han de asistir la mayor parte de nosotros, y en el otro caso de haber de pagar algo tengamos derecho y acción a reintegrarnos de los primeros efectos que entren en la Administración.

Oliva y marzo 11 de 1787.

Aquest escrit va encapçalat amb les firmes del Plebà i el capellà de Sant Roc, seguint la Comunitat Beneficial, Ajuntament i persones més benestants de la feligresia, en total cinquanta-tres.

Una altra manera de finançar va ser l'administració de rendes de terres parroquials en diversos llocs valencians:

De Bautista Çapena, arrendador de la villa de Xàbea y referida tierra 55 libras, esto es, a cumplimiento del arrendamiento de Todos los Santos de 1792 treinta libras, y a cuenta del arrendamiento de Todos los Santos de 1793 veinticinco libras y de los señores electos del lugar de Salem, noventa libras por el órgano viejo que mercaron de esta iglesia Mayor, en esta forma: 50 libras por el pago vencido en Todos los Santos de 1793 y cuarenta libras a cuenta del pago de Todos los Santos

de 1794. Según lo estipulado en la escritura de contrata y para que conste lo firmamos. Son 190 libras y 8 sueldos.⁴¹

En aquest mateix document s'especifica que:

Joaquín Pascual [persona sense identificar] recibió de los señores que componen la Junta de Fábrica de la iglesia parroquial de la villa de Oliva y demás obligados al pago del órgano, que nuevamente se fabricó y colocó en la misma Iglesia por D. Agustín y D. José Salanova⁴², hermanos, 200 pesos moneda corriente, correspondientes a la paga del día de Todos los Santos de este año por el precio de dicha obras, cuya cantidad percibió en virtud de la cesión que dichos hermanos tienen hecha de las 600 libras que restaban en crédito a su favor, y que en ese momento quedaron reducidas a 400, mediante escritura ante Mariano Chiari a 29 de octubre de 1788 y el pago lo efectuaron los señores D. Manuel Vives y D. Joaquín Serrano, Valencia, noviembre 11 de 1791. Joaquín Pascual.

En l'inventari de la Visita Pastoral de 1790 es registra al final que l'orgue nou tenia un valor de 2.200 pesos i que estava col·locat en la capella de Sant Antoni Abad. Coneixem aquestos dos germans organers pel gran orgue que van construir per a la parroquial de Sagunt en 1787.⁴³

* * * * *

2.12. Benavent Seguí, Vicente

Va prendre possessió el 21 de desembre de 1803 del benefici d'organista. Eixe mateix dia se li va donar el punt de residència, després de ser examinat de cant pla i tocar l'orgue a satisfacció del capítol. Prengué possessió del benefici de *sochantre* el 20 d'agost de 1825 per la renúncia de mossén Jerónimo Cañamás. El mateix dia va prendre punt de residència en el cor de l'església, cessant d'organista el mateix dia 20 del mateix mes i any.⁴⁴

El 9 de març de 1828 es va celebrar missa cantada de Rogatives a la Mare de Déu de Rebollet, per a *aconseguir el remei d'aigua per la molta sequedat* i, va cantar la missa mossén Vicente Benavent. La seua mort la coneixem pel llibre de Racional de 1843:

⁴¹ Arxiu Parroquial de Sta. María d'Oliva, "Libro nuevo de entradas y salidas de dinero de la fábrica de la Nueva Iglesia de Santa María empieza en 1776", plana 22.

⁴² OLUCHA MOTINS, F. "D'orgues, organistes i organers a Santa Maria de Castelló", En *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXXXI, Castelló de la Plana, 2005, pàg. 940, publica que Maties Salanova va cobrar de fer l'orgue de Santa Maria de Castelló 50 lliures per davant de les 250 que va ser el preu pactat per a la composició, 15 d'octubre de 1757, possiblement seria el pare d'aquest.

⁴³ LLUESMA ESPANYA, J.A., "Els orgues de Santa Maria de Morvedre i el món musical de llurs voltants", *Rev. Cabanilles*, 33. València, 1990, pàgs. 12, 13, 17, 22, 26-28

⁴⁴ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Posesiones"

Como vicario de la parroquia de Santa María, provincia de Alicante, mandé dar sepultura en el día de la fecha al cadáver de D. Vicente Benavent, presbítero y beneficiado de esta parroquia de Santa María, natural de Quatretonda, murió el día anterior de hidropesia, según certificados del facultativo, de 74 años de edad, hijo legítimo de Ignacio y María Francisca Seguí. Hizo testamento. Y para que conste, en esta villa, lo firmo en 1 de julio de 1843. Francisco Avargues. Vicario.

2.13. Benavent Benavent, Vicente

Les primeres informacions que tenim d'ell són que l'any 1822 era col·lector. El 24 de juliol d'eixe any es va fer entrada, per mossén Vicente Benavent, d'una adiada de misses resades per ànimes dels difunts, 13 misses. El 15 d'agost del mateix any una altra adiada. Tornem a saber d'ell en 16 de gener de 1825, quan va morir Vicente Cotaina i el va deixar el seu marmessor.

Ja tonsurat prengué possessió del benefici d'organista el 24 de juny de 1826 per renúncia de mossén Vicente Benavent Seguí. El 24 de desembre de 1826, llegida la cartilla de subdiaca i examinat, se li va donar la residència. El 24 de desembre de 1829 va prendre possessió del benefici de Subsagristà vacant per la promoció a la Plebania d'En Juan Bautista García. En el mateix dia va prendre punt de residència. Va cessar d'organista el 4 de maig de 1846 per defunció. El registre de la seua mort és el següent:

Calle Moreras... En 4 de mayo de 1846 se dio sepultura eclesiástica al cadáver de mosén Vicente Benavent, presbítero, beneficiado organista de esta parroquia que murió ayer de edad de 40 años, de una tisis, hijo de Joaquín y Mariana Benavent, éstos de Quatretonda, hizo testamento ante el escrivano real Francisco Ibiza en 30 de marzo de este año 1846, en el que legó la cantidad de 30 libras para misas rezadas las que quiso celebrasen sus hermanos los beneficiados. Legó 12 reales a las viudas de los militares muertos en campaña. Asistencia del cura, capa y cruz y todo el Clero de la misma. Dijeronle las estaciones y misa de Requiem con secuencia, todo de hermandad. Testigos José Morell y Blas Bertomeu, sacristanes.⁴⁵

2.14. Bernabeu

Organista trobat per En José Castell al citar-se en el *Llibre Racional de misses i sepultures*. En 19 d'agost de 1853 era organista seglar, va morir el 8 de febrer de 1878.

2.15. Melis, Mateo

L'1 d'octubre de 1853 va prendre punt de residència amb el títol d'ecònom del benefici d'organista i assignació de 2.200 rals d'or, que pagava la Comissió de Culte i Clero de l'Arquebisbat, segons un certificat de Francisco Avargues,

⁴⁵ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, Racional de 1846 i "Libro de defunciones" tomo 18, f. 168, número 18.

arxiver d'aleshores. En 8 de febrer de 1858 va passar a organista de la col·legiata de Ciudad Rodrigo, com es llig en el Llibre de Possessions. Com a curiositat direm que a la mort de D. Luis Martí de Veses el 4 de juliol de 1859, aquest el va nomenar el seu marmessor.⁴⁶

2.16. Alandete Llidó, Carlos

Va prendre possessió d'ecònom del benefici d'organista el 24 de gener de 1861 i cessà el 2 de gener de 1886. A l'indagar sobre aquest, hem esbrinat que el 15 d'abril de 1868 es va començar a daurar l'altar de Sant Carles i que es va acabar el 16 de juliol del mateix any, per l'artista José Vernial, de la ciutat de València, a costa de D. Carlos Alandete i Llidó, prevere, agregat a aquesta parròquia.⁴⁷ Va morir el 3 de gener de 1886 a les onze del matí de gastroenteritis,⁴⁸ era natural de l'Alqueria de la Comtessa, tenia 44 anys i era fill de Juan i Rosa.

En 1862 sabem que es pagava al sagristà, acòlits i manxador de l'orgue, de tot l'any, 2.310 rals. En concret, el Plebà Dr. D. Francisco Elías Aparicio va pagar 200 rals de jornals i materials⁴⁹ gastats a compondre les manxes de l'orgue. En 1867 va haver-hi 80 rals d'almoina per a la composició de l'orgue i 270 rals com a salari del manxador en 1868. I una dada important per a entendre l'economia parroquial de l'Espanya liberal de la segona meitat del segle XIX és la següent declaració del capellà Onofre Sastre sobre deutes, i per tant, sosteniment de tot allò que comportava una parròquia catòlica del moment:

Mi antecesor dejó una deuda de 10.640 reales contraída por la recomposición del órgano. Pagué, en 1868 [any de la Revolució que va depositar Isabel II] dos mil reales, a cuenta de aquella. Suspendido el pago de la asignación del culto en 1869 creía que también yo estaba en el caso de suspender la deuda que yo no había contraído, hasta que mejoraran los tiempos. El acreedor me citó al tribunal de Gandía, el pleito duró cuatro años, recayendo sentencia condenándome a pagar como cura de la parroquia. Creía injusta esta sentencia y apelé a la Audiencia y, me aconsejaron que retirara la apelación. Las costas y gastos importaron más de 4.000 reales por mi parte. Los 8.640 reales que asciende la renta reclamada los anticipó gratuitamente a la parroquia D. Juan Sancho Martí de Veses, en cantidad de reintegro, en seis años... Santa María de Oliva a 27 de abril de 1876. Onofre Sastre. Rubricado.⁵⁰

Finalment, segons el mateix llibre, l'any 1877 es van pagar al ferrer Salvador Castellà per un cademat i caragols per a l'orgue 49 rals. En 1880 D. Francisco

⁴⁶ VIDAL, José M^a., "Órgano y organistas de Santa María", Las Provincias, 1934.

⁴⁷ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, "Libro de Ornamentos" any 1691.

⁴⁸ Arxiu Parroquial de Sta. Maria, "Llibre de defuncions" tom 24, f. 85, número 1.

⁴⁹ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Libro de culto de esta iglesia" (1861-1882)

⁵⁰ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Libro de culto de esta iglesia" (1861-1882) plana 58.

Beltrán i Oltra va registrar el pagament de 90 rals per tocar l'orgue en el mes de febrer i un altre de 22 per al manxador. L'any següent, es van pagar 40 rals a D. Joaquín Aguilera per afinar l'orgue per part del plebà.

2.17. Bertomeu, José

Aquest organista el coneixem perquè el 21 d'octubre de 1867 es va celebrar una dobla amb sermó i processó general i completes cantades, amb orgue, a la Mare de Déu de Rebollet, per la *Ylustre vila*, va dir missa el vicari Gil, de capa; Carbó, també de capa; Alandete, J. Bertomeu, manxador, sagristà, acòlits i Fra Fluxà, va haver-hi llum i volteig de campanes, va costar tot huit lliures, set sous i sis diners.⁵¹

* * * * *

Gràcies a un anunci publicitari en el Butlletí Oficial de l'Arquebisbat de València coneixem un organer de l'època que treballava per a tota la jurisdicció eclesiàstica:

*Hallándose en esta provincia de Valencia y actualmente en la Villa de Oliva D. Juan de Amézua, factor de órganos, ofrece sus servicios tanto para hacer una composición, como para montar órganos nuevos, advirtiéndose, que en la fábrica de su propiedad se montarán por el sistema moderno, ofreciendo grandes ventajas en solidez, extensión de teclados y novedad en los registros tanto que pueden competir con las mejores obras del extranjero...*⁵²

Sobre l'extensa nissaga dels organers bascos Amézua -particularment Juan i Aquilino- s'han donat a conèixer ja distintes notícies sobre els seus treballs a la Comunitat Valenciana, on van mantenir taller obert a finals del s. XIX. Poblacions com Elx en 1866,⁵³ Oriola (església de Montserrat⁵⁴ i catedral,⁵⁵ en 1872 i 1879 respectivament), Penàguila en 1874,⁵⁶ o la catedral de València en 1888,⁵⁷ van conèixer el seu bon fer les coses en reformes i treballs de manteniment, així com

⁵¹ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Racional de 1867", f. 9

⁵² *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia*, nº 300, pàg. 416. Aviso a los señores Curas.

⁵³ CASTAÑO, J., "La música a l'església de Santa Maria d'Elx", *Rev. Cabanilles*, nº 18-20, València, 1986, pàg. 52

⁵⁴ BERNAL I RIPOLL, M., "Catalogación y estudio de los órganos de la provincia de Alicante", 1985-86.

⁵⁵ GONZÁLEZ DE AMEZÚA, R., *Perspectivas para la historia del órgano español*. Madrid, 1970, pàgs. 71-72. CLIMENT, J., *Fondos musicales de la Región Valenciana. Vol. IV*, València, 1986, pàg. 113.

⁵⁶ BERNAL I RIPOLL, M., "Catalogación y estudio de los órganos de la provincia de Alicante", 1985-86.

⁵⁷ SANCHIS SIVERA, J., "La catedral de Valencia", València, 1909, pàg. 232. El capítol XIV dedicat als orgues d'aquell temple fou reproduït en el núm. VIII de la sèrie de monografies *Órgues del País Valencià*. València, 1980, pàg. 12. CLIMENT, J. *Orguens i organistes catedralicis de la València del s. XIX*. València, 2002, pàgs. 219- 220.

la construcció de nous instruments en esglésies com la de la Companyia de Jesús de València en 1911,⁵⁸ el santuari castellonenc de Ntra. Sra del Lledó en 1919,⁵⁹ o l'arxiprestal de St. Jaume en Vila Real de la mateixa província en 1931,⁶⁰ instrument, aquest últim, ben conservat en l'actualitat. Les belles sonoritats del qual, tan típiques de l'orgue dit simfònic o romàntic, poden apreciar-se no sols en directe, sinó també gràcies a la gravació d'un CD realitzada en homenatge al cardenal Tarancón en 1997.

Una altra curiositat és que apareix el nomenament d'un sacerdot de Santa Maria:

D. Pascual Sendra, exclaustado, el 1 de abril de 1867 fue nombrado cura Ecónomo y cesa en este cargo el 14 de diciembre del mismo año.

* * * * *

2.18. Asensi, José

Era diaca, se li va donar el títol de beneficiat organista el 5 de maig de 1880.⁶¹ Aquest és un altre dels organistes que no apareixen en la llista d'En José María de l'any 1934 en l'article de *Las Provincias*.

2.19. Catalá, Ramón

El 15 d'abril de 1885 va ser nomenat ecònom del benefici d'organista.⁶² Tampoc és citat per mossén Vidal.

2.20. Lledó Vidal, Antonio Vicente

Era natural d'Oliva, va ser batejat en la parròquia de Santa Maria el 26 de novembre de 1865, era fill natural d'Antonio Lledó i de Vicenta Vidal. El 29 de desembre de 1887 va ser nomenat ecònom beneficiat d'organista,⁶³ convertint-se en el que feia el número quinze.

Com a sacerdot apareix batejant a diversos xiquets el 8 de novembre de 1890. Encara que la seua tasca sacerdotal es va desenvolupar principalment com a visitador de la Venerable Orde Tercera o franciscans seglars:

Deseosos los Hermanos Terceros de la Tercera Orden de nuestro Padre San Francisco de Asís (que por 10 años estuvo paralizada por muerte del que fue Visitador P. Fray Jaime Sanchis) volviera a su antiguo apogeo, solicitaron

⁵⁸ CADEVALL, G., "Orgues de l'església de la Companyia de Jesús a València", *Rev. Cabanilles n° 1*, València, 1982, pàg. 5.

⁵⁹ FRANCÉS, M. y OLUCHA, F. "Orgue del Santuari de Ntra. Sra del Llidó". *Orgues del País Valencià n° XIX*, València, 1981, pàgs. 6, 7, 10-12

⁶⁰ SORRIBES, S. y DOÑATE, J. M^a, "Orgue de Vila Real". *Orgues del País Valencià n° VII*, València, 1980, pàgs. 6-8, 12, 16

⁶¹ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, llibres: Racional i Misses i sepultures.

⁶² Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Posesiones"

⁶³ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Posesiones"

del Reverendo Sr. Cura Plebán de Santa María la Mayor de esta villa influyera al Reverendo Padre Guardián Fray Agustín Fortea para nombrar Visitador al celoso D. Antonio Vicente Lledó, presbítero y beneficiado de dicha parroquia, y como era de esperar se consiguió el nombramiento a favor de dicho Sr. Lledó y tuvo lugar el segundo domingo de setiembre del corriente año. Oliva a 30 de setiembre de 1896⁶⁴.

El seu soterrar va ser el 17 de juny de 1899, tenia 33 anys. Va morir el dia abans a dos quarts d'onze de la nit a conseqüència de tuberculosi pulmonar crònica.⁶⁵

2.21. Marzal García, Álvaro

Potser, el més insigne i conegut organista d'Oliva, tant en el seu poble natal com fora d'ell.⁶⁶ Va nàixer a Oliva el 18 de febrer de 1875 i va ser batejat en Santa Maria.⁶⁷ Son pare, Francisco, era fuster i sa mare, Genoveva, costurera, vivien al carrer de l'Església núm. 10. De xicotet va ser acòlit de la parròquia. Va estudiar en el Seminari de València i va cantar la seua primera missa en 1899. El 4 d'octubre d'eixe any va ser nomenat organista.⁶⁸ Va fundar en Santa Maria el cor femení per al cant litúrgic i religiós. El 12 de març de 1912 va abandonar el benefici de Santa Maria i es va traslladar d'organista a la Seu de Xàtiva. L'època de la ciutat xativina va correspondre a l'etapa formativa musical de D. Álvaro. Allí, es va fer amic del pintor Santiago Rusiñol amb el que va perfeccionar els seus excel·lents dots per a la pintura i plomí. En 1922 va guanyar les oposicions d'organista en la parròquia dels Sants Joans de la ciutat de València, on va treballar fins a la seua jubilació. En aquesta etapa es va dedicar a compondre i a dirigir cors. El 25 de juliol de 1960 va morir en la finca de Buena Vista a Pozoamargo, província de Cuenca. L'Ajuntament d'Oliva li va dedicar un carrer a la barriada de Sant Francesc.

Álvaro era un artista en moltes facetes i un sacerdot exemplar. D. Salvador Soler i Soler, amic seu, em deia [a D. José Castell Bomboí]:⁶⁹

D. Álvaro reunió en su natural manera de ser, la faceta humanísima de un viejo cristiano modelo, el matiz arrogante e ilusionado del artista un tanto bohemio y la sinceridad contundente del labrador sanamente popular, largo de conocimientos, ancho de sabiduría y hondo de expresión.

⁶⁴Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Libro de Actas de la V.O.T. 1896-1955" pàg. 11

⁶⁵Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, partida de defunció, tom 32, f. 10, número 36. *Boletín del Arzobispado 1-VIII-1899*, número 1.328. CASTELL BOMBOÍ, J., *Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia*, editat per José Castell Bomboí, Sueca, 2003, pàg. 82

⁶⁶Dades i bibliografia usada per José Castell sobre N'Álvaro: "D. Álvaro Marzal, organista y músico olivenses" por D. José Climent. *Boletín del Arzobispado*. "Diálogos con D. Salvador Soler". PALAU, Manuel, *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana*. tom III, 1961. CASTELL, José "Don Álvaro y la Virgen del Rebollet" en "programa de fiestas del Rebollet", any 1980. Libro de Culto y Fábrica de Santa María (1906-1944).

⁶⁷Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Libro de Bautismos de Santa María", tom 13, f. 94

⁶⁸Arxiu Parroquial de Sta. Maria, "Posesiones" signatura nº XI-20

⁶⁹Nota de l'autor.

Totes les seues composicions musicals tenen, en general, un denominador comú, la seua vena melòdica. Va aconseguir molts premis per les seues composicions musicals en la Societat *Lo Rat Penat* de València. Va constituir una Escola Coral integrada per 60 joves, oferint moltes audicions a la ciutat de València i la seua província. Va dirigir i va ampliar la Coral de la Societat *El Micalet*. Va fundar i va dirigir la Massa Coral de l'Escola d'Artesans de València. Era un enamorat del folklore valencià.

D. José Climent, organista i compositor, fill d'Oliva i amic de D. Álvaro, en el seu llibre *Álvaro Marzal, organista y músico Olivense*,⁷⁰ dóna una llista de les principals obres que es coneixen, ací referenciem, únicament, els temes que comprenen:

a) Obres instrumentals: La Sarpasa, Meditación, Lamento, Interludio, Preludio, Dança, etcètera.

b) Obres religioses: Tota Pulchra, Tú que eres la llama viva, Caro mea, Plegaria, Que tus ojos me miren, En el alma de los hijos de Oliva, Tantum ergo, Pan del cielo, Trisagios, Gozos, Santa María clara como el día, etcètera.

c) Obres profanes: Posat al peu de Sant Anna (Himne de Oliva, la lletra del qual és de D. Salvador Soler Soler), És bonica i valenciana, La sembra, La guitarra, Epifania, Cançó de batre, La dansa del amor (sic), El aigua canta (sic), Canciones, Coples de la nit de St. Joan, etcètera.

I moltes obres que estaran oblidades en moltes sagristies valencianes.

D. Álvaro va ser molt devot de la Mare de Déu de Rebollet. En 1923 va posar música a una "Salutació" que comença "En el Lliri Maríaníssim" i en 1951 va posar la música a una "Despedida" a la Mare de Déu de Rebollet que diu:

*Adéu, lluna sempre viva
ençesa al peu de la Creu!
Adéu, patrona d'Oliva!
Mareta d'Oliva, adéu...⁷¹*

També va compondre la música de "Oliva té mare" la lletra de la qual és del Sr. Plebà Campos Pons. Un temps abans de faltar En José Castell, aquest, furgant per l'arxiu de Santa Maria, va tindre la grata sorpresa de trobar una partitura de D. Álvaro, titulada "Déu te salve... Santa Maria..." a cor unisonal mixt i duo de veus blanques, per a la felicitació Sabatina a la Mare de Déu de Rebollet, dedicada a D. Antonio Montagud Garrido, capellà, de l'any 1949.

Era D. Álvaro molt bon orador i molt buscat pels rectors per a predicar en les festes religioses. Diversos estius, en acabant de sopar, José Castell i ell seien a la porta de sa casa, al carrer de les Tendes núm. 20, a prendre la fresca, i era una delícia escoltar-lo parlar de qualsevol tema, música, art, espiritualitat, anècdotes de la seua vida, segons em va dir Castell.

⁷⁰ Publicat per l'Ajuntament d'Oliva, 1979, pàg. 20

⁷¹ Les lletres d'aquestes dues últimes composicions són del poeta olivà, i devot de la Verge, Salvador Soler Soler.

D'aquests primers anys del segle XX sabem que l'any 1906 se li va pagar al manxador de l'orgue un estipendi, sense haver identificat si es tracta de pessetes o cèntims d'aquell temps. En 1907 el plebà D. Salvador Campos Pons, vinté del seu títol, li va pagar a D. Pedro Palop, constructor d'orgues de la ciutat de València, per la restauració de l'orgue de Santa Maria, 1.575 pessetes,⁷² en 1909, al mateix altres cinquanta, abonament d'afinar dues vegades a l'any l'orgue, i en 1928 cent vint-i-cinc per afinar novament.

2.22. Campos Sanz, Francisco

Era natural de Cofrents, el 14 de març de 1902 va ser anomenat coadjutor de nova creació. En virtut de l'arreglament parroquial de 1902 aquesta església, que era de terme, va passar a ser d'ascens i, es va crear una nova coadjutoria amb la mateixa dotació que l'existent.

El 2 d'abril de 1912 és nomenat organista D. Francisco Campos, per trasllat de D. Álvaro Marzal a la Seu de Xàtiva. Va morir el 8 d'agost de 1923 als 67 anys d'edat.⁷³

2.23. Esteve Nicolau, Rafael⁷⁴

Va nàixer a Muro el dia 14 de març de 1871, en el si d'una família musical, als deu anys compon un motet per a la Setmana Santa. Va realitzar estudis amb Jordà, a Alcoi, i en 1887, amb setze anys, va ser cridat a dirigir la banda Primitiva de Muro. En 1921 es requerit a Oliva per a organitzar i dirigir la banda i orquestra simfònica, alternant aquestes activitats amb les d'organista de l'església arxiprestal de Santa Maria la Major. A la nostra ciutat va romandre fins a 1930, entregat a la direcció, ensenyament i composició, aconseguí grans triomfs, i va ser sol·licitat per famoses cantants, com la tiple Pilar López, que va interpretar moltes de les seues cançons. En eixe any va traslladar la seua residència a la ciutat de València.

* * * * *

El magnífic orgue de Santa Maria, que D. José María ens va descriure tan detalladament, va ser destruït en la Guerra Civil de 1936-39. Després, D. Antonio Montagud Garrido, rector de Santa Maria, va comprar per al cant litúrgic un harmòni, abans de l'actual orgue, de la marca «Cotrina», perquè ja estava en desús l'antic harmòni, que donava 59 notes en el seu teclat, tenia dos registres

⁷² Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, "Libro de Culto y Fábrica" de 1907.

⁷³ *Boletín del Arzobispado* 1-IX-1923, número 1.936.

⁷⁴ Agraïm a l'amic Ferran Escrivà Llorca les dades lliurades. ESCRIVÀ LLORCA, F., "La Música de Moros i Cristians a Oliva", *Llibre de Festes de Moros i Cristians d'Oliva*, maig, 2002. "Rafael Esteve Nicolau, un murer al poble d'Oliva", *Llibre de Festes del Rebollet*, Junta de Festers del Rebollet, Oliva, 2003.

Per a major abundament vegeu BARCELÓ VERDÚ, J., "Homenaje a la música festera", Sax, 1974, pàgs. 80-83. PASCUAL VILAPLANA, J. R., "Catàleg de composicions dels autors Murers". En *II Centenari Música de banda a Muro 1801-2001*, Unió Musical de Muro, Muro, 2001, pàgs. 46-47.

COMPOSICION DEL ORGANO

<i>Pedaleiro 30 notas</i> —	1.º Subajo	16 pies
	2.º Bajo dulce	8 "
	3.º Principal	4 "
	4.º Fagot	16 "
<i>Gran Organo 56 n.</i> —	5.º Violón	16 "
	6.º Flautado	8 "
	7.º Flauta Chimenea	8 "
	8.º Octava	4 "
	9.º Llano	4-5 hileras
	10.º Corneta	6 "
	11.º Trompeta	8 pies
<i>Recitativo 56 n.</i> —	12.º Bordón	8 "
	13.º Viola Gamba	8 "
	14.º Voz Celeste	8 "
	15.º Tapadillo	4 "
	16.º Quincena	2 "
	17.º Zimbala	3 hileras
	18.º Oboe	8 pies
<i>Efectos</i> —	II / P.	
	I / P.	
	Lengüetería Exclusión.	
	Mixtras	
	Trémolo	
	Tutti.	

Total 18 juegos — 1.310 tubos.
Cuatro Combinaciones fijas

IMP. PARRIS - OLIVA

SANTA MARIA LA MAYOR OLIVA

CONCIERTO EXTRAORDINARIO

INAUGURACION DEL ORGANO PABROQUIAL

Organista: RVDO. D. JOSÉ CLIMENT

SABADO, 4 DE MAYO DE 1963
A LAS OCHO DE LA TARDE.

Donación de la familia:

D. Manuel Ortiz Sendra, y su hermana D.ª Maria Rosa Ortiz Sendra

PROGRAMA

PRIMERA PARTE

Veni Creator	J. S. Bach
Dos Corales	" " "
Jesús mi alegría Señor yo te invoco	
Kyries	P. Comperis
(de la Misa para los Conventos)	
Llano.	
Fuga para trompeta.	
Recitativo de Cromaño.	
Tria.	
Diálogo de trompeta y flautado.	
Tocatta y Fuga en re m.	J. S. Bach

SEGUNDA PARTE

Trompeta en do	H. Parcell
Gallarda Iª	J. B. Cabanilles
Pastoral	Cesar Franck
Priere a Ntre. Dame	L. Boellman
Tocatta	" " "
(Ambas piezas de la Suite Griñique)	

de flaüta i clarino i, un d'Expressione, era de la marca *Dott Graziano Tubi lecco*, fet a Itàlia. El Capellà-Plebà esmentat va beneir el nou orgue i li va encarregar al Rvdo. D. José Climent Barber dissenyara i intervinguera en el muntatge de la construcció d'aquest nou orgue, regal de la família Ortiz-Sendra.⁷⁵ La inauguració va ser el 4 de maig de 1963.⁷⁶ D. José Climent va donar un concert extraordinari, interpretant obres de Bach, Couperin, Purcell, Juan Bautista Cabanilles. L'instrument va costar mig milió de pessetes. L'orgue té 18 jocs, 4 combinacions fixes i 1.310 tubs.⁷⁷ Del Llibre de Culte i Fàbrica de 1.952 a 1.976 s'han triat diverses dades sobre la reparació del paviment i trasllat de la consola de l'orgue de l'any 1971, com els següents:

INGRESSOS

Benefici Loteria Nacional	23.670
De col·lecta 8-XII-1971	2.352
Descomptes Germans Parra	1.818
De comptes d'Al·leluia	3.000
De macipe 1971	6.960
TOTAL	46.085

DESPESES

Obra	11.818
Material electrònic	11.267
Sr. Moratín, dietes i jornals	14.000
Electricitat Sr. Salabert	9.000
TOTAL	46.085

⁷⁵ "El nuevo órgano de Santa María". Magnífico órgano de la Arciprestal de Santa María la Mayor de Oliva costado por D. Manuel Ortíz Sendra, ayudado por sus hermanos D. Francisco Parra Collado y Dª María Rosa Ortíz Sendra, colocado bajo la dirección del Rvdo. D. José Climent, organista de la S.I. Catedral de Valencia e hijo de esta Ciudad, en nombre de todos os decimos: Dios os lo pague largamente en esta vida, concediendosla muy larga y próspera y, después dandoos la Gloria Eterna. "Aleluya" del diumenge 28 d'abril de 1963.

⁷⁶ D'un programa que es va repartir reproduïm el text: "Santa María la Mayor. Oliva. Concierto extraordinario, inauguración del órgano parroquial. Organista: Rvdo. D. José Climent. Sábado, 4 de mayo de 1.963. A las ocho de la tarde. Programa, 1ª parte Veni Creator de J.S. Bach, dos corales de J.S. Bach: Jesús mi alegría; Señor yo te invoco. Kyries de F. Couperin Llenu, Fuga para trompeta, Recitativo de Cromorno, Trío, Diálogo de Trompeta y Flautado. Tocata y Fuga en re menor de J.S. Bach. 2ª parte Trompeta en do de H. Purcell, Gallarda I de J. Bta. Cabanilles, Pastoral de César Franck, Prière de Nôtre Dame de L. Boëllman, Tocata de L. Boëllman (ambas piezas de la Suite Gothique).

⁷⁷ Del mateix programa, la composició pormenoritzada de l'orgue és la següent: Pedaler 30 notes: 1er Sotabaix de 16 peus, 2º Baix dolç de 8 peus, 3r Principal de 4 peus, 4t Fagot de 16 peus.

Gran orgue 56 notes: 5è Violó de 16 peus, 6è Falütat de 8 peus, 7è Flaüta fumeral de 8 peus, 8è Octava de 4 peus, 9è Ple de 4-5 fileres, 10è Corneta de 6 fileres, 11è Trompeta de 8 peus.

Recitatiu 56 notes: 12è Bordó de 8 peus, 13è Viola gamba de 8 peus, 14è Veu celest de 8 peus, 15è "Tapa-dillo" de 4 peus, 16è Quinzena de 2 peus, 17è Címbala de 3 fileres, 18è Oboe de 8 peus.

Efectes II/P, I/P, Llençüeteria exclusió, Mixtures exclusió, Trémolo, Tutti. Total 18 jocs que són 1.310 tubs i quatre combinacions fixes.

Després de la guerra de l'any 1936 no va haver-hi nomenaments d'organistes en Santa Maria, però van ser molts els que es van oferir per a solemnitzar les funcions religioses, com:

- D. Salvador Peiró Llidó «el Mincho»
- D. José Gascó Camarena «el Seguet»
- D. José Moll, de l'Alqueria de la Comtessa.
- D. Emiliano Domínguez, de Gandia
- Les Germanes Carmelites: Germanes Lleó i Enriqueta que tocaven en la missa dels xiquets a les 10'30 h., els diumenges.
- Robert de la Chapel, belga, que va tocar l'orgue de Santa Maria, durant un any sencer, és president de l'associació d'organistes belgues.
- La senyora Vicenta Moscardó.
- En Josep Malonda i Sanchis, director del Cor Santa Cecília, mestre i professor de música, que sempre va col·laborar desinteressadament tant en l'Església de Ntra. Sra. del Rebollet com en la parròquia de Santa Maria. Una succinta biografia és la següent:

Iniciat musicalment en la *Schola Cantorum* de Santa Maria, va ser component del Cor del Conservatori de la ciutat de València, de l'Orfeó Universitari i de la Polifònica de València. En una època en què s'esperava l'extinció de la Banda Artística Musical d'Oliva va ser cridat a dirigir-la, a aquesta i la seua escola d'educands i, quan va cessar la va deixar en un lloc i grau magnífic. En 1970 va fundar, amb alguns cantors, la Coral Santa Cecília, que continua dirigint. Va ordenar una gran part de l'Arxiu Musical de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria. També dirigeix l'Agrupació Sarabanda de dolçaines i tabalets. És un músic que es defineix com autodidacta i diletant. Va aconseguir el títol en Educació Musical per la Conselleria d'Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana. Col·labora, junt amb l'autor del Desclavament, D. José Climent, en el muntatge i interpretació del Desclavament en la Setmana Santa olivense. Ha adaptat nombroses obres corals al valencià i algunes obres de qualsevol llengua al llatí. La parròquia de Santa Maria li està molt agraït, per la seua col·laboració desinteressada en la parròquia de Santa Maria, en les bodes i soterrars. En Josep Malonda toca l'orgue i dirigeix el Cor.

- Na Cristina Jordà Torres. Encara que no és organista, esporàdicament, acompanya en alguns actes litúrgics a la Coral Santa Cecília: misses de difunts, Dia de la Família, Dijous Sants, bodes... Va estudiar Professorat de solfeig i Teoria de la Música, carrera de piano i composició en el Conservatori «Joaquín Rodrigo» de la ciutat de València i és professora del Conservatori Comarcal «Josep Climent» d'Oliva. Comparteix l'agraïment de les tres parròquies de la ciutat on col·labora.
- Germana Carmen Orts.

3. PARRÒQUIA DE SANT ROC

El primer esment que tenim sobre un orgue parroquial és de l'any 1749, quan s'inaugura la Capella del Santíssim Crist. Concretament, és la data o descàrrec en els comptes de l'obra referida, que indica un import de 353 lliures per l'orgue.⁷⁸ Els sacerdots esmentats en la nota cinquanta-tres diuen que es trobava emplaçat sobre el cancell, a l'entrada de l'església, a mà dreta hi havia una escaleta que donava accés a l'orgue.⁷⁹ No consta el factor de l'instrument, com és molt normal en la documentació de la parròquia respecte a altres manifestacions artístiques també contractades. De les remuntes i afinacions del mateix, durant molt de temps, va estar encarregat l'organer Manuel Alcover,⁸⁰ durant algun temps veí de Banyeres, del qual tenim notícies per alguns dels seus treballs com els realitzats a Alzira en 1777.⁸¹

El cost detallat del total de l'exemplar de l'any 1752 va ser de 410 lliures expressat de la forma següent:

Al factor per la mà d'obra	329 lliures
Al mateix per gratificació	35 “
Façana adorns i col·locació	22 “
Tribuna escala i balustrada	24 “
TOTAL:	410 “

* * * * *

3.1. Tur, Blas

Va ser el primer organista d'aquesta parròquia. Cobrava dels fons de la Fàbrica parroquial 8 lliures anuals i el sagristà 3 per manjar l'orgue.

Per a continuar coneixent dades sobre l'instrument hem de botar a l'any 1791, ja que en la seua “data” dels comptes de Fàbrica apareix que, el 28 d'agost de

⁷⁸ DOMÍNGUEZ TORMO, José M^a, PONS MONCHO, Francisco: *Sant Roc d'Oliva: Apuntes Históricas*, editat per la Junta Pro I Centenari, Oliva, 1989, pàg. 152.

⁷⁹ DOMÍNGUEZ TORMO, José M^a, PONS MONCHO, Francisco: *Sant Roc d'Oliva: Apuntes Históricas*, editat per la Junta Pro I Centenari, Oliva, 1989, pàg. 155. Per al desenvolupament d'aquest capítol hem seguit aquesta obra. Planes: 175, 180, 181, 211, 234, 254, 263, 301, 334, 363 i 379.

⁸⁰ OLUCHA MOTINS, F., “D'orgues, organistes i organers a Santa Maria de Castelló”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXXXI, Castelló de la Plana, 2005, pàgs. 941.

⁸¹ ALONSO CIMENT, V., “Orgues i organistes d'Alzira”, *Rev. Cabanilles n° 14-16*, València, 1985, pàgs. 59, 81, 174.

1781, es van pagar 55 lliures a Fermín Userralde⁸² per la composició de l'orgue, que segons sembla, estava trencat.

3.2. Tur, Florencio

El segon organista, germà del primer. També cobrava 8 lliures anuals fins a 1770, que, llavors, se li va augmentar a 14. Des de 1782 va cobrar-ne 20 i, va cessar del càrrec al desembre de 1793. L'hem vist en Santa Maria amb aquest ofici.

3.3. González, Francisco

Va ser el tercer organista. Va entrar al gener de 1794 a desentelar el càrrec amb els mateixos emoluments que l'anterior.

3.4. Benavent, Vicente

Va ser el quart organista, era prevere. Ja l'hem vist en Santa Maria. Va prendre possessió al gener de 1796 amb els mateixos honoraris.

⁸² Sobre la nissaga basco-navarresa dels organers Userralde, concretament sobre Fermí, i la seua trajectòria per les terres valencianes, poden consultar-se fàcilment, mitjançant els seus índexs, els nombrosos treballs publicats per l'Asociación Cabanilles de Amigos del Órgano, en la ja esmentada col·lecció de monografies Órganos del País Valenciano (1979-1981), i la seua revista Cabanilles (1982-1990)

En amenaçar ruïna el temple parroquial, en el presbiteri es va fer una paret paral·lela a l'antiga testera i l'orgue es va traslladar, adossant-lo a la torre del campanar i col·locant-lo sobre l'atri de la porta lateral on ha estat fins a l'actualitat, sense usar-se. Tot això, es va fer perquè D. José Martínez, factor d'orgues, veí de la ciutat de València, conforme als capítols arreglats pel pare Fr. Manuel García, de l'Orde de Sant Jeroni, natural d'Oliva, en 6 d'octubre de 1810, va verificar el trasllat al taller, els treballs de recomposició i millora de l'orgue d'aquesta església. El dia primer de juliol de 1811 es va celebrar una junta, a la que va assistir el referit pare, i va declarar estar l'instrument exactament compost i arreglat, cobrant les 300 lliures de la contractació de l'obra. La translació i reforma de l'orgue va costar el següent:

	Lliures	Sous	Diners
Al factor	300	0	0
Aliments	55	12	0
Fusteria: façana	6	9	9
Balustrada	4	3	9
Manxes i portes	6	2	9
TOTAL	372	26	27

Aquest organer podria ser José Martínez Alcarria, segons Vicent Ros, qui cita diversos treballs documentals en el convent de Carmelites calçats de la ciutat de València.⁸³

La competència en el camp de l'orgue del nostre pare Manuel García, així com la seua gran personalitat humana, ens és actualment bastant desconeguda. Mitjançant alguns estudis,⁸⁴ així com també de distintes publicacions, podem recompondre un tant la seua trajectòria que mereixerà, sens dubte, major atenció en el futur. No obstant, assenyalarem ara com a afectuós record a un dels nostres organistes absents, un parell de dades interessants referents a la seua vida. El primer se situa abans del seu ingrés en el monestir de St. Jeroni de Cotalba el 26-IX-1758, i fa referència a les oposicions a la plaça vacant d'organista de la parroquial d'Ibi de dos anys abans, on el véiem en el llistat d'aspirants a la dita plaça. Per la documentació generada per aquella oposició, sabem que tenia experiència en això, atés que s'havia presentat anteriorment a altres oposicions semblants. En les d'Ibi va aconseguir una puntuació excel·lent, encara que no se li va concedir la plaça, i malgrat de recórrer-les per defectes de forma en el seu desenvolupament, el seu recurs no va prosperar.⁸⁵

⁸³ CLIMENT, J., *Orguens i organistes catedralicis de la València del s. XIX*. València, 2002, pàgs. 108 i ss. VILLALMANZO, J., "Órgano del convento del Carmen Calzado de Valencia", *Orgues del País Valencià n° XXVI*, València, 1981, pàgs. 8, 10, 15, 16, 26, 28-30.

⁸⁴ ROS, V. *Órgano e Ilustración Valenciana*. Tesis doctoral inèdita, defensada en la Universitat de València-Estudi General, València, 2001, pàgs. 231-233

⁸⁵ CASTELLÓ, A., *Ibi, de lloc a Vila reial*. Ibi, 2001, pàgs. 264-265

La segona dada gira al voltant d'una circumstància semblant a la referenciada més amunt sobre el seu peritatge per a la restauració de l'orgue de Santa Maria d'Oliva. En aquest cas, seran els jurats de Gandia els que li encarreguen directament a ell, en 1807, la restauració de l'orgue del col·legi dels jesuïtes en l'antic palau ducal, en els treballs de la qual va patir un seriós contratemp –del que afortunadament es va recuperar– i que la documentació gandiana relata així:

Haviéndose hecho presente que el padre Manuel del Real monasterio de San Jerónimo, organista, había tenido un inmenso trabajo en la composición del órgano de su Excelencia, que al subirse por la escalera del colegio se había escalabrado y desconcertado, acordaron se le diese a dicho padre ciento veinte reales vellón por vía de limosna de una misa a intención de la ilustre ciudad.⁸⁶

* * * * *

En els anys 1800 i 1855 es van pagar a l'organista 20 lliures. En 1855 es va pagar al manxador quatre lliures, dèssset sous i un diners. La confraria del Santíssim Crist o de la Santíssima Sang, fundada pel Sr. Capellà D. José Giner i Aparici, en 1867, va pagar 3.200 rals per a l'harmònim de la parròquia. Però Sant Roc volia un orgue, així, que la parròquia va pagar 899'76 pessetes que van costar les bastides de fusta per a la construcció del mateix i, el 9 d'octubre de 1906, el capellà D. Vicente Moro aconseguí que l'organer enguerí afincat a la ciutat de València, D. Pedro Palop,⁸⁷ (successor del seu oncle l'organer francès D. Albert Randeynes Magot)⁸⁸ el prepare en sis mesos. Constava de nou jocs, cada un d'ells amb una extensió de 56 notes, tal com es reflectia en el seu teclat, pedalier de 13 notes, i un total de 14 registres i consola d'anouer. Va ser inaugurat el 4 d'abril de 1907. Dades que es verifiquen en la Visita Pastoral que inquireix l'inventari contemporani dels objectes litúrgics:

Instrumentos musicales: Un órgano de un teclado, a mano, de 56 notas de Do a Sol, compuesto sobre una consola de nogal; pedalier de trece notas de

⁸⁶ GARCIA-OLIVER, F., *Pedagogia melodiosa. La música antiga a Gandia*, CEIC. Alfons el Vell. Gandia, 2000, pàg. 188.

⁸⁷ Les referències a aquest organer en diverses publicacions són nombroses, entre les que hi destaquen les aparegudes als esmentats vint-i-sis números de la sèrie de monografies Orgues del País Valencià, i els trenta-sis números de la revista trimestral Cabanilles, amén d'allò ressenyat en enciclopèdies i revistes o diccionaris especialitzats, també OLUCHA MONTINS, F., "D'orgues, organistes i organers a Santa Maria de Castelló", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXXXI, Castelló de la Plana, 2005, pàg. 942, diu que va afinar l'orgue de Santa Maria l'any 1919.

⁸⁸ El resum més actual sobre els treballs i residència a terres valencianes d'aquest organer francès pot consultar-se en: ROS, V., "La singular trayectoria organística de Enguera", *Revista El Repique*, nº 56. Enguera, 2.005, pàgs. 50-57. Hom coneixia ja dades al respecte mitjançant, principalment, els números 17, 24 i 26 de la sèrie de monografies *Orgues del País Valencià*, València, 1979-81.

Do1 a Re2, nueve juegos, catorce registros, fachada, tubos de estaño y todo su mecanismo de primera. Contratado en Valencia de D. Pedro Palop, sucesor de D Alberto Randeynes, el día 9 octubre 1906. Inaugurado 4 abril 1907. Armonium con traspositor afinado y retocado por D. Pedro Palop. En buen estado.

Banquito de madera, con pies de nogal, para el organista en el órgano (1907).

Taburete de madera de pino para el organista en el armonium (1903).

De l'inventari oficial fet per D. Francisco Sastre a l'octubre de 1934 triem les següents dades musicals:

Instrumentos musicales. Repertorio musical: Totum de 36 páginas, Totum de 207 páginas, Motetes de 164 páginas, Kyrial, Papeles sueltos.

* * * * *

L'harmòniom xicotet, que no posseeix marca, va ser regal dels germans sacerdots D. Francisco i D. Miguel Sastre Vallés. El primer sent, com véiem, capellà de la parròquia i el segon de l'Alqueria de la Comtessa. És manual de 60 notes, registre únic i es pot datar al voltant de 1935-36. En 1945 se li van assignar 180 pessetes a l'organista i *sochanre*⁸⁹, que deu anys després pujaren a 300,⁹⁰ i 295 en 1960.⁹¹

En l'actualitat, Sant Roc compta amb un orgue electrostàtic, la marca del qual és Harmoniphon (Sant Sebastià) model catedral C, que va costar 175.000 pessetes. Posseeix dos manuals de 60 notes cada un, una pedalera de 32 notes i tres pedals d'expressió, 33 registres addicionals de 16, 8, 4, 2 2/3, 2, 1 peus i de 3 f, 4f; trèmolo, traspositor de mig to, tutti i dos enganxalls de teclat i pedalera. Es va inaugurar en 1971.

3.5. Colomar Llorca, Salvador

Va nàixer a Oliva el 27 de maig de 1926 i va ser batejat en la parròquia de Sant Roc. Després dels estudis primaris, va cursar els eclesiàstics en els seminaris de la ciutat de València i en el Metropolità de Montcada. Va ser ordenat sacerdot en l'església del Salvador de València, el 29 de juny de 1950, igual que En José Castell Bomboí, eren condeixebles. Va celebrar la primera missa en la seua parròquia natal el 16 de juliol següent.

Després d'estar un any en el Convictori de València, va ser destinat pel Sr. Arquebisbe al curat de Cortes d'Arenós i Sant Vicent de Piedrahita, a la província de Castelló de la Plana, que per eixos anys pertanyien a la diòcesi de València. En

⁸⁹ Arxiu Parroquial de Sant Roc, "Cuentas de Culto y Fábrica".

⁹⁰ Arxiu Parroquial de Sant Roc, "Cuentas de Culto y Fábrica".

⁹¹ Arxiu Parroquial de Sant Roc, "Cuentas de Culto y Fábrica".

1954 va ser nomenat ecònom de Gilet i encarregat de Petrés. Al febrer de 1958 va passar a exercir el mateix càrrec a Llombai i el 16 d'octubre de 1961 va ser destinat, també, com a capellà ecònom d'Almoines, fins al 9 de juliol de 1973, que es va fer càrrec de la Capellania de la Residència d'Ancians d'Oliva. El dia 7 d'abril de 1977, dia de Dijous Sant, va passar com a vicari, a la parròquia de Sant Roc, mantenint al mateix temps, el servei de capellà en la Residència.

D. Salvador va ser un enamorat de la música, ja des de xicotet li tirava i li encantava la música. En el Seminari va ser un apassionat d'ella des dels primers cursos. Va ser professor, durant molts anys, en diversos cursos dels seminaristes. Sempre que el necessitava la parròquia de Santa Maria, s'oferia molt gustós en les concelebracions, confessions... Dominava a la perfecció el Cant Gregorià. Va ser director de la capella dels seminaristes llatins. Membre de la *Schola Cantorum*, dirigint-la diverses vegades. Va ser compositor molt inspirat, té compostes misses, motets, trisagis, nadales, cantells de comunió... En 1981, el 21 de desembre, va compondre una obra per a banda de música titulada «Les muntanyes del meu poble», una fantasia en quatre temps: primer Santa Anna, segon Tossal Gros, tercer l'Almuxich i quart la Font de l'Om. Va compondre la «missa del Centenari», que es va interpretar el 3 de maig de 1986, a la plaça de Sant Roc. Té una composició per a la comunió titulada «Veni mengeu el pa», una altra a la Mare de Déu «Salve Reina i Mare» i, altres com, «O salutaris hostia» a tres veus; «Gozos a San Francisco de Borja», «Cantem germans» tres veus, missa «Cantem al Senyor» coral, nadala «Esta noche es Nochebuena», «Pange Lingua», «Tantum ergo» i Genitori en castellà, «Melodías para el oficio funeral», «Oveja perdida, ven» fiesta del Corpus, «Himne a la Verge del Rebollet» a dos veus, col·lecció de nou trisagis al Santíssim Sagrament, «Hem menjat el Pa del Cel», «del Crist tots són germans», nadala «Va nàixer, va nàixer, pastors» a tres veus, diversos «sarito» per a la missa, nadala «No la debemos dormir» a dos veus, «El sòl fa i desfà les ombres, Al·leluia» a quatre veus. «Te está cantando el martillo» himne a duo, «et donem gràcies Senyor» a dos veus, «Invocaciones a Santa Teresa Jornet, «Gojos a Sant Francesc d'Asis» coral, «Dos glosas al Adoro te devote» a una, dos i tres veus, diverses Ave Maria, «Himno a la Natividad de María» a dos veus, «Canto de la Aurora» a dos veus, «Cántico de la Virgen» a dos i tres veus, Padre nuestro y Ave Maria, per al rosari de l'Aurora i moltes altres composicions.

Jubilat el 1991 va fixar la seua residència en el nou Asil que regenten les Germanes dels Ancians Desemparats. Després d'una llarga malaltia, que el va tindre prostrat durant llarg temps, va morir el dia 20 de març de 1996. Sempre va ser sacerdot exemplar.

3.6. Moll Morató, José

Va nàixer a l'Alqueria de la Comtessa el 4 d'abril de 1913 i va morir el 8 de desembre de 1980. Va estudiar en els Escolapis de Gandia, a on es traslladava a peu. El batxillerat el va cursar en els "Camilos" del col·legi de Barcelona, on va

estar entre tres o quatre anys, allí va aprendre l'orgue, i ho va acabar en la ciutat de València on es va examinar.

A la tornada del Servici Militar Obligatori va ser destinat de Mestre Nacional interí a Potries, l'any 1935, i començant la seua docència va haver de passar la Guerra Civil Espanyola de 1936-39. A l'acabar aquesta va ser destinat, amb caràcter interí, a la Font d'En Carròs i a Xeraco. Des de 1936 i fins a 1944 no va haver-hi oposicions al Cos de Mestres Nacionals, quan va guanyar plaça va ser destinat a Benavites per dos anys, el destí definitiu va ser una aldea d'onze cases amb quatre xiquets que estava a dos hores en ruc d'Esvàs, que es trobava en la zona pirinenca de Rialp, allí també estarà dos anys, després dels quals es casà en 1948. L'any següent va ser destinat a Cortes de Pallás, a on arriba amb esposa i una filla de deu mesos per a quedar-se durant els següents dotze anys.

De jove, des de l'Alqueria, cantaria el dia del Crist a Sant Roc d'Oliva, on oficiava D. Francisco Sastre Vallés, natural d'Altea, i ell, a més, dirigia el cor i a la tiple, una joveneta que amb el temps es convertiria en la seua esposa. Aquesta, ja major, va aprendre a tocar l'harmòniom amb el seu marit i alguna vegada el va substituir a l'orgue. El món musical de Moll va créixer amb la seua relació amb el metge de la població, D. Francisco Panella, que encara que no sabia música, li va proposar crear una banda per a evitar portar homònimes forasteres per a la processó del Corpus Christi. La música li arribava també per un oncle patern seu, l'oncle Pere, que tocava el contrabaix. Va començar amb els qui havien format el Cor abans de 1939, més altres que van voler afegir-se, als que va ensenyar solfeig, ell sabia clarinet i harmòniom. Va arregar els instruments vells que havia usat la banda entre 1918 i 1920 i, van debutar el dia de Pasqua, en l'Encontre, del seu poble natal. Havia aconseguit formar la banda en menys d'un any. Va continuar fent-se'n càrrec fins a 1948.

El dia de Sant Pere i Sant Pau de 1949 li van donar el destí a Cortes de Pallás, el 14 d'agost va prendre possessió de la plaça i el 29 de setembre va entrar com a mestre. El primer d'octubre, que va ser diumenge, la població celebrava la festivitat de la Mare de Déu de Roser a conveniència pròpia, i va poder sentir i observar la música que tocaven i el grup musical que actuava, un saxo, un baix i un clarinet vells. La població no tenia sacerdot adscrit i celebrava el capellà de la companyia Hidroelèctrica, la qual tenia un campament d'operaris, amb dotació de tota índole, inclòs capellà exclusiu (per cert, d'Oliva), en una zona del terme municipal denominada Ramblaseca. Davant d'aquella situació d'abandó, i gràcies a la reacció d'un grup de dones del cor que van comentar el mestrat musical del foraster als marits i a l'alcalde, va començar a impartir classes de solfeig i a proposar-se, de *facto*, la creació d'una banda. Aquesta es va compondre de més de quaranta persones, van actuar per primera vegada el 15 d'agost de 1950, dia de l'Ascensió de Maria, per aquesta finalitat les franciscanes de la Immaculada Concepció de l'Alqueria de la Comtessa van brodar una bandera i feren padrins a D. José i la seua esposa.

En un altre orde de coses, el van fer secretari de la Germandat de Llauradors i Ramaders i més tard va ser regidor. A mitjan segle passat, el nomenaren alcalde. Com anècdota podem dir que a aquesta població d'interior va ensenyar també a jugar al truc.

Va adquirir l'harmònim que encara hi és. La música va durar en Cortes mentres va ser allí, no va cobrar mai i va deixar una empremta important entre els veïns que encara hui el recorden

En 1963, pren possessió de la seua plaça com a mestre a Almoines, on estaria durant tretze anys. Allí coincideix amb un altre amant de la música i organista, el rector Salvador Colomar Llorca, de qui hem parlat. Ambdós van compondre conjuntament una missa, que es titula *missa cantemos al Señor*, a una veu amb acompanyament d'orgue. Aquesta peça es va tocar a Rafelcofer, l'Alqueria i Almoines. Altres composicions van ser sobre maig a la Mare de Déu, trisagis, per a les 40 hores, l'hora Santa (tres dies), i la d'importància local, un Himne a l'Alqueria titulat *Canto a la Alquería*, la lletra del qual és del P. Antonio Gràcia Calafat i la música de Moll.

El curs acadèmic de 1974 l'impartix en la seua població natal, on romandria ja fins al seu òbit de 1980. A l'Alqueria comença, de nou, a anar a Sant Roc d'Oliva. Els arplegava (al matrimoni), l'olivà Pepe Llorens, *mareta*, en el seu cotxe. Tocava tots els dissabtes en missa de 19 hores. Després, quan Pepe Llorens ja no va poder, els va portar D. Àngel Castelló, aleshores, vicari de Sant Roc.

3.7. Llidó Roldán, Vicente Miguel

Organista de Sant Roc entre 1994 i 1997 i, animador musical.

A continuació exposem les biografies de religiosos santroquers que han exercit el seu sagrament sacerdotal fora de la parròquia i que l'han acompanyat amb la música d'orgue: Domingo Sempere Soria, José Climent Barber, Vicente Tercer Borrás, d'aquests dos últims presentem la informació continguda en sengles entrevistes que els va realitzar D. José Castell, per ser enriquidores en molts sentits: històric, social, econòmic i polític, a més del musical.

3.8. Sempere Soria, Domingo (Pare) (1893-1967)

Segons el Superior del santuari de Nostra Senyora de Regla de Chipiona (Cadis), per una nota que va enviar a D. José Castell, sabem que tal pare va nàixer el 13 de maig de 1893 a Oliva. Va vestir l'hàbit franciscà el 5 de setembre de 1908, la professió simple va ocórrer el 6 del mateix mes de l'any següent i la solemne el 6 de setembre de 1912. Va ser missioner al Marroc, del 19 de setembre de 1916 fins al 3 de juliol de 1926. Professor del Col·legi Alfons XIII de Tànger i secretari del bisbe Cervera. Després de la Guerra Civil de 1936-1939 es va exclaustar, passant al clero secular. Va passar per Campo Arcés, Carcaixent, va ser coadjutor de Sant Roc d'Oliva, capellà de les Agustines de Xàbia. En 1966 es va retirar a

Oliva, agregant-se a la parròquia de Santa Maria fins a la seua mort.

El seu caràcter era enèrgic, recte, complidor, bon company, servicial. També, era un artista en treballs manuals, dibuix, cal·ligrafia, música, organista i enquadernador. En l'Arxiu de Santa Maria va arribar a enquadernar díhuit toms d'expedients matrimonials. En l'Acadèmia parroquial de Sant Josep de la Muntanya va ser professor i moltíssims olivans van passar per les seues classes.

3.9. Tercero Borrás, Vicente

D. Vicente Tercero Borrás, natural d'Oliva, de qui m'honre amb la seua sincera amistat, és un altre organista i compositor de qui ara m'ocupe —parla D. José Castell. Va professar com a religiós en la Congregació de Terciaris Caputxins de la Mare de Déu dels Dolors, també cridats Amigonianos pel cognom del seu fundador, el caputxí bisbe de Sogorb, Luis Amigó y Ferrer. Per raons familiars, amb motiu d'atendre als seus ancians pares, es va exclaustar en 1967. Des d'aleshores ha exercit el ministeri sacerdotal en diversos pobles de la diòcesi de València i, des de l'any 1989 que es va jubilar (als 66 anys) a causa d'una malaltia auditiva que no li permet exercir el seu treball, resideix a Oliva, retirat, dedicant algunes estones a compondre música i altres aficions. Va nàixer en 1923, el 5 de maig, al carrer de Sant Bernat, antic carrer d'Abram, núm. 32 de la parròquia de Sant Roc. N' Isidro Roig, coadjutor de la parròquia de Sant Roc, descobreix que Tercero estava dotat d'una bona memòria auditiva i millor disposició per a la música. Li agradaven totes les cançons, tant religioses com profanes; per la qual cosa el va triar, quan tenia nou anys, junt amb altres xiquets, per a cantar de tiples en un cor que va formar a diverses veus per a cantar sobretot en les Quaranta Hores. Per tal que li resultara més fàcil seguir els moviments del compàs, el feia anar a sa casa a l'eixir de l'escola per a ensenyar-li solfeig, així es va entusiasmar més per la música. Així que, als onze anys, va anar a Godella amb els pares Amigonians, on també estudià solfeig. Els feien escriure solfeig al dictat i, en vista que feia poques faltes i escrivia les notes amb claredat, el van dedicar a copiar cants amb els seus corresponents acompanyaments d'orgue, ja que aleshores no hi havia fotocopiadores. Començà els estudis de piano als onze anys. En començar la guerra estava pel quart curs de piano. Compon i publica algunes peces en el "Cantoral Amigoniano", en procurar-se llibres com a *Manual del organista* i *Composición musical*, ambdós de Hugo Riemann, i *Contrapunto y fuga* de Stephan Keel. També va estudiar els cursos de *Tratado de armonía de la Sociedad Didáctico Musical*. I va rebre orientacions d'alguns compositors amb què es va relacionar. Especialment, amb un gran pianista i concertista, cognomenat Espinosa, oriünd de Canàries, casat amb una professora de cant. Ambdós havien sigut professors en el Conservatori de París i vivien en un *cortijo* veí al Col·legi d'interns on ell residia a Dos Hermanas (Sevilla). Havien sigut contractats per l'amo del *cortijo* perquè li educaren la veu a un fill seu que va arribar a ser un gran baríton. D'aquest professor va rebre bones lliçons i orientacions, tant de composició com de tècnica de piano. Però, quan

va poder dedicar-se més a fons va ser, per disposar de més temps, a l'eixir de la Congregació seguint uns cursos d'harmonia que dirigia per correspondència D. Fernando Rebla, director del Conservatori «Pablo Sarasate» de Pamplona.

Les seues obres estan recopilades, en bona part, per un jesuïta a la ciutat de València, que es va dedicar a recopilar la música de compositors valencians. A ell li les va demanar en 1974. Va contractar un copista i bon cal·lígraf per tal que anara copiant les obres de tals compositors i les va manar enquadrar en toms que es troben en una biblioteca musical en l'Ajuntament de València. Com el seu tom va quedar llavors amb gaires fulls en blanc, fa uns anys va anar a per ell i el va acabar d'omplir. En total hi ha 79 composicions que ocupen cent-huitanta pàgines de grandària 36 x 27 cm. Últimament, ha compost algunes cosetes que no estan en eixe tom, com un «Himno a los mártires Amigonianos» beatificats en 2001 i un altre a la Mare de Déu de Sales, patrona de Sueca, amb motiu de les Bodes d'Or de la seua Coronació, que va tindre lloc en 2002. Ha exercit d'organista en els anys de terciari caputxí, en totes les Cases de la Congregació on va estar destinat: reformatoris, col·legis, seminaris. En el clero secular va tindre la desgràcia de patir una lesió en les cordes vocals, per això, el van nomenar capellà d'Aiacor i Torre Cerdà, dues pedanies de Canals, perquè d'eixa manera no forçara tant la gola, segons recomanaven els metges. Amb tot, allí va compondre una missa a una veu en castellà i alguna altra cosa que li encarregaven. Quan es va recuperar, va estar tres anys a Albaida com a coadjutor i director de l'Orfeó «Eduardo Torres», i altres tres anys a Sueca, fins que se li van espatllar les oïdes de tal manera que els metges li van prohibir dedicar-se a la música. La majoria de composicions són totes de tema religiós. Per a alguna vetlada literari-musical d'aquelles que es feien amb motiu de la festa del pare director, o alguna altra efemèrides, va compondre, en 1948, un «Himno al P. director» i va posar música a una poesia d'Antonio Machado a ritme de vals, que canten en la Colònia de Sant Vicent Ferrer de Godella i després en altres llocs. També, altres himnes per a algun col·legi o una altra institució on va estar. Va fer un concert d'orgue a Sueca amb motiu de les Bodes d'argent de la Coronació de la patrona, la Mare de Déu de Sales, en 1977, va compondre una peça que va titular «Variaciones sobre el Ave Maris Stella». També, ha compost una marxa fúnebre amb motiu de la mort d'un amic i, també per a piano, una titulada «Fantasía politonal» perquè consta de cinc moviments amb canvis de tonalitat que ocupa dèssset pàgines. Aquesta la va interpretar el concertista de piano bilbaí Joaquín Achúcarro, que li la va elogiar. Té una missa en castellà a quatre veus mixtes i orgue i altres dos a una veu i cor, una en llatí i una altra en castellà. També càntics a la Mare de Déu, nades, cançons eucarístiques, a Sant Josep, etcètera, i també, himnes que li han anat demanant d'algunes parròquies per als seus patrons. Inclús un rector de Cuba li va demanar un himne a Sant Jeroni, patró de la seua parròquia. També, té diversos himnes de la Litúrgia de les Hores. A continuació oferim un llistat amb les seues principals obres escrites:

Misa en honor de la santísima Virgen María. A quatre veus mixtes i orgue
 Misa en castellà. Per a cor, assemblea i acompanyament.
 Danos un puesto a tu mesa. A una veu.
 En cárcel de oro. A una veu
 Jesús amoroso. A una veu.
 Qué solo estáis, amor mío. A una veu.
 Sacerdotes Domini. A tres veus iguals.
 Tantum ergo. A una veu.
 Tantum ergo. A una veu.
 Tu eres el agua pura. A una veu.
 Tu, que habitas en el cielo. A una veu.
 Yo te ofendí, Dios mío. A una veu.
 A media noche. A una voz.
 A media noche. A cuatro voces mixtas.
 Gloria *in excelsis* Deo. A una veu.
 No sé, Niño hermoso. A una veu.
 No sé si será el amor. A una veu.
 Pastores, todos alegres. A una veu.
 Portalico divino. A una veu.
 Dolores y gozos a San José. A dos veus.
 Dolores y gozos a San José. A una veu
 Dolores y gozos a San José. A tres veus iguals i cor.
 Llagas de Nuestro Padre San Francisco. A dos veus iguals i cor.
 Himno de Laudes. A una veu.
 Himno de Vísperas. Cuaresma. A una veu.
 Himno de Vísperas. Cuaresma. A una veu.
 Canto de oración, comienzo y fin del día. A dos veus iguals.
 Ave Maris Stella. Harmonització.
 Himno al Padre director. A cor i dos veus.
 Himno a la Ciudad Infantil S. Cayetano. A una veu.
 Himno al Venerable Padre Luis Amigo y Ferrer.
 Himno a los Cooperadores Amigonianos.
 Anoche cuando dormía. Veu i piano.
 Misa en latín a una voz (coro y solo) y órgano.
 Fantasía politonal (per a piano).
 Marxem en pau. A quatre veus de Josep Malonda i Vicente Tercero.
 Davall d'una penyeta. Música de Vicent Tercero, a quatre veus mixtes.
 Danos un puesto a tu mesa. Quatre veus mixtes i cor.

Versos en general:

Sobre la Virgen María:
 Pregaries a la Verge del Rebollet.
 Misa en honor de la Santísima Virgen. A quatre veus mixtes i orgue.
 Media noche. A una veu.
 A media noche. A quatre veus mixtes.

No sé, Niño hermoso. A una veu.
 No sé si será el amor. A una veu.
 Pastores, todos alegres. A una veu.
 Portalico divino. A una veu.
 Ave Maria. A dos veus iguals.
 Dejame, Madre. A cor i veus.
 Magníficat. A tres veus mixtes.
 Tota Pulchra. A una veu.
 Tu corazón es el nido. A cor i només.
 A Dios, Madre querida. A una veu.
 Quan bello. A una veu.
 Sabatina. A una i dos veus.
 Sabatina. A una veu.
 Sabatina dolorosa. A una veu.
 Dolores de la Santísima Virgen. A tres veus blanques.
 Dolores de la Santísima Virgen. A dos veus iguals.
 Dolores de la Santísima Virgen. A una veu.
 Madre llena de dolor. A tres veus iguals.
 Madre llena de dolor. A dos veus iguals.
 Salve Dolorosa. A una veu.
 Stabat Mater. A quatre veus mixtes.
 Ave Maris Stella. Harmonització.
 Himno a la Nuestra Señora de la Asunción.
 Ave Maria, en castellà.
 Concierto de órgano. 3 d'octubre de 1.977. Sueca.

3.10. Climent Barber, José

Naix al carrer Sant Jordi núm. 20, un 28 d'agost de 1927. En sa casa hi havia una xicoteta botiga.⁹² Fill de la «tia Isabeleta de la Botigueta» i de pare llaurador. De xicotet entra en el Col·legi de les Germanes Carmelites, fa la Primera Comunió al maig de 1936, va freqüentar diverses escoles nacionals que li crearen un sentiment antagònic amb el de les Carmelites. En acabar la guerra i, amb la insistència d'En Francisco Sastre Vallés es va convertir en escolà, gaudint de les cantories de «Lluís de l'escolà» (Luís Miñana Marí que tenia una veu preciosa de baríton) i els acompanyaments d'harmònim d'En Vicente Mayans, «el planxaor», fent aquells duos de la missa de difunts, que conserva escrits, però que no ha trobat ocasió de publicar. Els seus pares el van inscriure en el col·legi-acadèmia «Sant Josep de la Muntanya» que regentava D. Ernesto Paulino, el qual més tard va ser un gran amic seu. Els exàmens de batxiller els va fer en l'Institut «Luís Vives» de València. Davant de la insistència del capellà Sastre, els seus pares van assentir que anara al seminari, al qual va anar acompanyat per En José Soler Francés, professor del Seminari i beneficiat de St. Agustí. Era febrer i estava predicant la Quaresma en Sant Roc. Va haver de ser, per tant, el 23 de 1940, dia següent al Dimecres de Cendra.

⁹² Adrogueria (abacería en castellà) s'anomena en termes fiscals.

En Joaquín Mestre, va començar a demanar-li col·laboració musical en el Seminari, que es va potenciar quan l'Arquebisbe D. Marcelino va demanar un fàmul, els superiors van enviar a Joaquín Mestre, a qui van encarregar eixa comesa. En aquell ambient coneix seminaristes teòlegs majors: Primo Yúfera, Richart, Beny Montañana, Roca, i tants d'altres. El curs 48-49 passa a Montcada, on rep classes de gregorià durant els cursos de Teologia. Mentrestant, s'estava forjant el seu futur en l'ambient dels superiors. També, va seguir els estudis de piano amb En José Roca que venia allí a donar-los classe, N' Eduardo Soler els va atendre també en aquesta assignatura, mentre va estar a València ciutat. Dirigia al grup de cantors, acompanyava el gregorià a l'harmòni que tocava Juan Friedland. Per això, i com tenien exposició totes les vesprades, va escriure un xicotet trisagi a una veu i orgue que encara conserva. Millor, va escriure quatre; a 1, a 2, a 3 i a 4 veus, junt amb un *Credidi* a duo i un *Tantum ergo* a 4. Guarda una Ave Maria a duo; un Popule meus; Aplaca, Señor tu ira; Stabat Mater... Algunes d'aquestes «obretes» escrites a petició de Casimiro Garrigós de Villalonga (r.i.p.). Abans d'acabar el curs 49-50, el rector el va sorprendre amb la pregunta: si l'anomenaren organista de la catedral acceptaria? Comptava vint-i-dos anys, com l'ordenació estava a les portes i, per tant, la primera missa, va compondre, per a la mateixa, l'ofertori *Sacerdotes Domini*, a tres veus i orgue, que van interpretar els cantors d'Oliva més uns quants seminaristes del «Grup A», dirigits tots per En Joaquín Piedra, cantant, a més, la missa en *Honor de la Inmaculada* de Vicente Goicoechea. Arriba a la catedral perquè, estant en el Convictum, va vindre a buscar-lo a Sta. Mónica, En Joaquín, per a dir-li que s'havia mort l'organista de la catedral, que havien publicat oposicions i que ell havia d'anar a firmar-les. En l'arquebisbat, En Pedro Tomás Montañana l'encoratja. Després de tot això i dedicar totes les hores del dia a l'estudi pràctic i teòric (calia escriure la primera exposició d'una fuga i posar acompanyament a una melodia coral, a més d'acompanyar gregorià, una obra polifònica, una altra a orgue només i una altra de lliure elecció) va decidir no presentar-se. Amb la tranquil·litat de no tindre problemes, va anar a veure el mestre Eduardo Soler per a exposar-li la seua decisió. L'home va quedar disgustat, però li va dir que era ell qui havia de decidir. Als tres dies va tornar a visitar-lo i va ser tal el to que va emprar dient-li com es vivia de bé sense problemes, que, sense més, va canviar la seua resolució. En Pedro Tomás, que seguia tots els seus passos, va morir sense veure complit el seu desig de facilitar-li estudis a l'estranger. Li va confiar l'encàrrec a En Guillermo, però aquest mai es va ocupar. La seua eixida la va solucionar En Marcelino. Abans d'eixir a l'estranger, aprofitant els estius, va assistir a l'Escola Superior de Música Sagrada de Madrid, «l'ànima mater» de la qual era el P. Tomás de Manzárraga. Van ser els estius de 1953 i 1954. Al final li van donar un diploma de *Magna cum Laude*, però la veritat és que aquella escola mai va arribar a ser allò que el fundador volia, i va desaparèixer amb ell. Ell va publicar una anàlisi de l'ofertori de l'Ascensió. Com que estava ben preparat, el P. Samuel Rubio, que els donava Estètica, va infondre en l'ànim d'alguns

alumnes, entre els que ell es trobava, la passió per la musicologia, en la qual ha adquirit un prestigi a escala nacional. En el 54 i 55, aprofitant la Quaresma, durant la qual no es tocava l'orgue, va fer dos excursions a París, albergant-se en la Casa Mare de les *Petites Soeurs de l'Assomption*, de la rue Violet, 77, tal com li va facilitar En Vicente Moreno que era el seu capellà a València ciutat. El dia cinc de febrer de 1956, inaugurava l'orgue de la parròquia de Sant Valer de València, amb assistència d'En Marcelino. Va interpretar, en la part solista, la Pastoral de Bach, la Prière a Nôtre Dame de Boellman, el Tu es Petrus de Liszt, la Impresión Teresiana de Torres i el Coral 3r de Cèsar Franck. Va haver-hi una segona part amb obres corals acompanyades d'orgue. Als pocs dies En Marcelino li preguntà per què no se n'anava a estudiar. I encara que l'Arquebisbe volia que se n'anara de seguida a Alemanya, ell li va dir que estaven a meitat de curs, que no era el moment, i que a Alemanya li costaria molt ficar cap, perquè no sabia absolutament res d'alemany. Amb tot això, decidiren que se n'aniria al setembre i a París, on podia defensar's bastant bé amb el francès. Va trobar on actuar com a sacerdot, que el permetia estudiar, poder assistir als cursos d'orgue i a tots els complementaris, donava un servei parroquial a *Saint Philippe Du Roule*. Així va passar dos cursos i va poder obtindre els corresponents diplomes, encara que la bondat dels capitulars d'alehores -i d'algun, particularment- no va permetre que poguera quedar-se un curs més, amb plans de perfeccionar, perquè els diplomes d'orgue i de gregorià i d'acompanyament ja els tenia. Va tornar el juliol de 1958, En Vicente Chulià, que havia estat a Roma, havia estat nomenat organista de la Verge i professor de l'Escolania. Se sent defraudat, ja que l'organista de la Mare de Déu li pertanyia a ell, per edicte d'oposició. En eixe mateix any En Marcelino l'encarregà (potser que com a reparació) la preparació i publicació d'un Cançoner Diocesà, que va veure la llum en 1959 i per al qual ell va escriure un Introit (Me has de librar, Señor) i un Ofertori (Nuestro canto ha florecido), amb lletra de Salvador Soler.⁹³ En eixe mateix any, aprofitant el pelegrinatge a Huesca amb el Sant Calze, va escriure els Gojos al St. Calze, que encara es continuen interpretant hui, i que han sigut objecte de solemnes vigílies celebrades des de l'any 1969 fins a 1974, acompanyats per l'Orquestra o la Banda municipals de la ciutat València, i després, fins ara, a l'orgue.

Poc després, Roma va demanar que tots saberen la missa XVI-XV del Kyriale Vaticà i ell es va aprestar a publicar uns milers de fulls amb la melodia més l'acompanyament que va escriure de la mateixa missa. El credo incorporat és el primer del Kyriale. Ho va fer amb el nom del que van voler que fóra l'Institut Diocesà Valentií Roc Chabàs. Això es va fer en 1965 i sempre amb línies econòmiques al seu càrrec. D'aquests mateixos anys són els himnes a la patrona de Xella, 1957, a la Mare de Déu Blanqueta del Grau de Gandia, els Gojos a Sant Francesc d'Oliva, el de Sta. Teresa Jornet, més avant, el de Ntra. Sra. del Lluch, d'Alzira, el de la Mare de Déu dels Dolors de Castelló de la Ribera, etc. En 1956 va escriure per

⁹³ Salvador Soler i Soler, poeta olivà.

al cor de veus femenines de la Secció Femenina d'Oliva, sent delegada Ángeles Salabert, "Lo Cant de llaurar". Per eixe motiu va ser enrolat com a professor de Música i de Religió en els cursos provincials de la Secció Femenina fins a convertir-se en l'Assessor Musical a la mort d'Eduardo López-Chavarri Marco, l'any 1970. És l'època de les múltiples conferències i dels freqüents articles en revistes de musicologia: Tesoro Sacro Musical, Anuario...

Va ser professor de composició en el Conservatori, director de l'*Instituto de Musicología de la Institución Alfonso el Magnánimo* de la Diputació Provincial de València, on va publicar quatre volums de les «Obras en lengua romance» de Juan Bautista Comes; el «Libro de Tocatas» de Vicente Rodríguez Monllor, de qui va poder descobrir que era fill d'Ontinyent, i, amb l'ajuda de Juan Fernández Mora, saber la seua data de naixement. En l'època dels seixanta, diversos treballs d'investigació de Piedra i seus, treballs que els van valdre sengles premis en "els Jocs Forals de lo Rat Penat". Aconseguixen ser finalistes en el premi València de Literatura de la Diputació Provincial, en 1961, i passen després a aconseguir el Premi en 1964, amb el treball «Juan Bta. Comes y su tiempo», llibre que més tard, mort ja Piedra, va poder veure publicat per la *Comisaría Nacional de la Música*. En 1962 celebren el 250 aniversari de la mort de Cabanilles i després dels concerts, entre els que va estrenar, amb la Coral Polifònica, la seua missa que ell havia descobert, va publicar en *Unión Musical Española* un quadern d'*Organistas Españoles*, amb diverses peces de Cabanilles. Quadern que ha aconseguit diverses reedicions i un altre, junt amb Piedra, de *Polifonía Valenciana*, amb obres de Comes. En 1968, va aconseguir una beca de la Fundació Juan March per a l'estudi i transcripció de tota l'obra vocal de Cabanilles que després va publicar, aprofitant un préstec de la Caixa d'Estalvis. També en els seixanta és quan comencen a posar-se en pràctica les decisions del Concili Vaticà II, es van organitzar Setmanes de Litúrgia en què, naturalment, ell participava molt activament. Era president de la Comissió Diocesana de Música, per a la primera d'aquelles, va escriure la «misa Todas las gentes», que malgrat tots els «opositors» ha tingut bastant influència a Espanya. També va compondre tot un ofici de difunts (*Nuevo Rito para las Exéquias de Adultos*, 1.968) que es va interpretar per primera vegada en l'enterrament del jesuïta pare Lleó, en l'antic Col·legi de Sant Josep dels PP. Jesuïtes, que en algun moment es va cantar moltíssim. Després, va escriure una Salve en castellà que va publicar l'*Instituto S. Pío X* de Salamanca. En aquesta dècada es va convertir en funcionari de l'Ajuntament de la ciutat de València, ingressant com a professor de música. Va ser secretari de l'Escola Municipal, després director de la mateixa, i, finalment, fins a la seua jubilació, en 1992, director del ja Conservatori Municipal «José Iturbi». L'Ajuntament, li va retre un calurós homenatge a què va assistir la corporació Municipal d'Oliva, encapçalada pel propi alcalde, el senyor En Vicente Monzonís. Pot ser que, arran d'eixe multitudinari homenatge, es va forjar la idea de nomenar-lo Fill Predilecte, tal qual es va realitzar anys més tard. És que, a més, es van sumar diversos homenatges: els professors, la Coral Infantil «Juan Bta.

Comes», que ell havia dirigit en multitud de concerts. Va ser Jurat Qualificador de molts certàmens i premis provincials: Bandes, composició, etc. Inclusivament, va ser membre del jurat qualificador del concurs de mèrits per a nomenar director de la Banda Municipal, era en 1975. Va ser instigador, junt amb En José Roca, perquè El Corte Inglés creara un Concurs de Nadales, ja que havia desaparegut el que solia fer la Secció Femenina de la *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas Ofensivas Nacionalsindicalista*. Des de la seua creació, que va ser en 1978, és l'únic membre del jurat que continua formant part del mateix, i per a cada edició del concurs, escriu una nadala que serveix d'obra obligada per a la selecció dels més majors. D'aquesta època són els tres volums d'obres de Cabanilles, continuant la publicació de mossén Higinio Anglés en la Biblioteca de Catalunya. *El Cantoral Popular de Nuestra Señora de los Desamparados*, amb l'Introito de la missa pròpia i altres sis cançons. Els quatre volums dels *Fondos Musicales de la región valenciana*. Els quatre volums de «Obras en lengua romance» de Juan Bautista Comes. També, ací cal col·locar el pasdoble «Raval i Vila» escrit a instàncies de Salvador Cardona, com més tard el *Desenclavament* del que hi ha dos versions: Una a veus blanques, que és la primitiva, en la que va posar més afecte, i una altra a quatre mixtes, intentant mantindre idèntiques les dues primeres veus. Té tres temes bàsics que són: el del calvari de «Santaneta», el dels gojos del Crist i els del Rebollet. El *Cançoner valencià*, publicat per la Caixa d'Estalvis i del que s'han fet almenys quatre edicions. La Història de la música contemporània valenciana, i la *Historia de la música valenciana*. El *Cançoner de Gandia* i el *Cançoner d'Ontinyent*, ambdós publicats per la Generalitat Valenciana. *Magníficat* en castellà que li va demanar En José Vilaplana; el poema simfònic *Finis initium*; per a cor i banda, escrit per a la seua jubilació; estrenat després a Oliva en versió orquestral; *els Cants per a la missa*: Introïto, ofertori, comunió; el Te Deum, amb text en valencià, que li va encarregar l'Ajuntament de la ciutat de València i que es canta cada 9 d'octubre en la catedral, etcètera. I la missa de la *Coronació de la Mare de Déu de Rebollet* escrita a petició de la Germandat Sacerdotal d'Oliva, i que es va estrenar en la missa al passeig, de la qual féu una reducció per a orgue i quatre veus que fa diversos anys que la canten el dia de St. Vicent Ferrer en la catedral.

3.11. Parra Llorca, Anna

Naix a Oliva el 31 d'octubre de 1986. Comença els seus estudis musicals als sis anys en l'Escola de Música de la localitat, en l'especialitat de piano. Als onze entra en el Conservatori Professional de Música "Josep Climent" d'Oliva. En tal centre realitza el Grau Elemental i el Grau Mitjà amb excel·lents resultats. Són les seues professores Cristina Jordà, Dolores Medina i Patricia Gasqué, les quals van influir en la seua formació de manera decisiva. Als setze anys va ser invitada per les monges Clarisses de la localitat a desenvolupar les funcions d'organista, i a continuació en la parròquia de Sant Roc. Activitats que continua realitzant en l'actualitat, participant en tots els esdeveniments importants de les mateixes.

Paral·lelament, va desenvolupar els seus estudis en el Col·legi Nostra Senyora del Rebollet, en el I.E.S. Gregori Mayans i en l'Escola Oficial d'Idiomes en l'especialitat d'anglés. En l'actualitat realitza estudis de Medicina en la Facultat de València.

4. PARRÒQUIA DE SANT FRANCESC D'ASSÍS

Parròquia erigida en 1954 per a la cura de les ànimes d'aquella zona olivana, aleshores, afores de la ciutat, hàbitat de *sequers* i nuc de carreteres estatal, comarcal i local. No obstant, d'incipient creixement demogràfic i urbanístic.

No té titular organista, encara que, últimament, serveix en l'acompanyament del cant En Vicente Miguel Llidó Roldán. Com a conseqüència d'aquest fet va arribar l'orgue actual, donació d'una família alemanya molt vinculada a la parròquia, en 1996. És un instrument electrònic de la marca Farfisa, posseeix dos teclats amb quaranta-quatre tecles i registres de 4, 8 i 16 peus, que donen un total de mil cent quaranta-quatre sons. També, posseeix una pedalera de tretze pedals i registres de 8 i 16 peus, que donen un total de vint-i-sis sons. Abans, va tindre el temple un harmòniom compost per un total de quaranta-nou notes, de registre únic i addicionals, a la dreta un per trèmolo, esquerra un per sordina, un per *expressione*. Era de la marca Alberdi, es va comprar en el passeig de Gràcia núm. 126 de Barcelona. Ara, es troba cedit en el convent de la Visitació, de les Clarisses d'Oliva, que és demarcació de la parròquia.

4.1. Llidó Roldán, Vicente Miguel

Va nàixer a la ciutat de València el 29 de setembre de 1978, encara que és fill d'Oliva. Va cursar els estudis d'E.G.B. (Educació General Bàsica) i F.P. (Formació Professional) en la nostra ciutat, especialitzant-se en màquines ferramentes. Als huit va començar els estudis musicals en l'Associació Familiar Banda artísticomusical d'Oliva, arribant fins quart de solfeig i primer de conjunt vocal. Als onze anys va començar a tocar el clarinet i als catorze el seu primer concert amb la Banda. És antic membre i cantor de la Coral Santa Cecília i deixeble de Josep Malonda, des dels inicis musicals. També, cantor de la *Schola Cantorum* del Seminari de Montcada. Ha assistit a diversos cursos, en València i Sagunt, en perfecció del clarinet, de les mans del professor i catedràtic En Juan Vercher. L'escassetat de cànctics en les eucaristies de la parròquia de Sant Francesc, va motivar que, en l'any 1995, amb l'ajuda de En Miguel García, capellà de la mateixa, començara a exercir el seu ministeri musical, ensenyant-se a tocar l'harmòniom en les seues hores lliures. No posseeix cap curs de piano, ni d'orgue, és autodidacta. Tres anys després, en companyia del Pare En Vicente Romero, es va ensenyar a ser animador de cant. Com ja hem dit, des de l'any 1994 a 1997 va ser organista de la parròquia de Sant Roc d'Oliva i animador musical, junt amb Antonio Alcaraz, sent, també, organista de la catedral de la Marina, a Benissa. Actualment, continua

el seu treball ensenyant nous cants en gregorià i música classicoreligiosa, polint molts cants junt amb el cor de joves de Sant Francesc; i durant el curs litúrgic, tots els dissabtes, s'encarrega del cant i de l'orgue, fent partícip a l'assemblea assistent. També està informatitzant el fons musical de l'Arxiu Parroquial de Sant Roc. Entre els anys 1996 i 1998 va arribar a compondre unes xicotetes obres, com una missa en gregorià, una melodia lenta per a moments de meditació i una marxa processional. Des de 2003 exerceix de segon organista en el convent de Franciscans-Parròquia Sagrada Família de Pego.⁹⁴

5. CONVENT DE NOSTRA SENYORA DEL PI-CAPELLA DEL COL·LEGI DEL REBOLLET

Segons els historiadors franciscans, aquests van vindre a Oliva l'any 1448 "circa hunc annum", com diu l'historiador Waldingo, i es van establir en Santa Maria del Pi, partida de Sant Antoni. L'any 1598, en el mes de desembre, va haver-hi un terratrémol que va destruir el castell de Rebollet i el convent de la Mare de Déu del Pi. En aquest convent hi havia dos orgues xicotets. Els frares van trobar refugi en el palau comtal dels Centelles, aleshores, ja heretats pels Borja, ducs de Gandia. El nou convent es va inaugurar el 4 d'octubre de 1606 i se suposa que

la capella tindria un orgue. Les primeres notícies al respecte són indirectes.

5.1. Perelló⁹⁵

El quatre de maig de 1610 tots els religiosos del convent assisteixen a un enterrament i va tocar l'orgue fra Perelló.

⁹⁴ El senyor Llidó posseeix un orgue particular que va adquirir el 30 de desembre de 2002, de la marca Viscount Electronic Organs BX10, els teclats del qual posseeixen un total de quaranta-quatre notes, el teclat superior manual posseeix deu registres de 8', l'inferior, també, manual, dos de 8', el pedal de baixos té un total de tretze notes amb un registre de 16' i un de 8', en addicionals té un pedal d'expressione, vibrato, sostenuto, diferents ritmes, acords, etcètera.

⁹⁵ Dades tretes dels llibres de "Racional de misas y sepulturas" de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva. Hom registrava aquestes dades perquè un soterrar i el seu testament suposaven l'exigència del difunt benestant de participar el clero parroquial, alguna donació en propietats, diners per a celebrar misses per la seua ànima i pagament a l'organista.

5.2. Domingo

El vint-i-quatre d'octubre de 1610 assisteixen tretze franciscans a un enterrament, que va ser general, onze capellans i li van cantar tres misses, l'última, la va cantar un frare i l'orgue el va tocar fra Domingo. Pel rebut del registre de Racional, corresponent a l'enterrament de Miquel Piera, el setze de juliol de 1679, a què van assistir vint-i-quatre religiosos, sabem que li van pagar al frare que va tocar l'orgue nou sous.

5.3. Mestre, Josep (Fr.)

Amb la mort del plebà mossén Jeroni Pasqual, en 1742, i la lectura del seu testament descobrim un altre organista, el Pare fra Josep, el qual va celebrar deu misses de les cent cinquanta-sis que va manar (i pagar) als frares del Pi. El dimarts 24 de març de 1744 va ser soterrat en el convent de Nostra Senyora del Pi, el pare fra Josep Mestre, organista i compositor a Sant Francesc, de la ciutat de València, perquè va morir en eixa ciutat amb ocasió d'anar a compondre l'orgue de tal convent i de música moderna. Era natural de la ciutat de Teruel i al seu enterrament va haver-hi assistència general.⁹⁶

5.4. Sanchis, Roc

El trenta de març de 1748 es va pagar al Pare Roc Sanchis, organista, una quantitat imprecisa per quinze misses del convent de Nostra Senyora del Pi.

5.5. Salelles, Roc

En 1749, se li paga a aquest organista, de manera imprecisa, per vint-i-nou misses. L'any següent, per set misses.

L'any 1755, el 31 de desembre, en el convent, se li va donar una lliura i quatre sous al pare organista per tocar-lo, segons consta en el llibre d'Administració de la Tercera Orde de Penitència del referit any. L'any 1758, li van donar una lliura al mateix pare per unes sandàlies, en atenció al seu treball per tocar l'orgue i desgastar-les.

* * *

El huit d'octubre de 1796 es va soterrar en el convent franciscà, en la capella familiar dels Pi, sota l'advocació de Sant Antoni de Pàdua, a Pau Pi Vilarnau (albat), fill de Pau Pi Ibiza (1727-1801) i de Mariana Vilarnau Ibiza (1774?-1850), amb assistència del clero de Santa Maria, capellà de Sant Roc i tota la comunitat de tal convent, van dir-li els actes funerals, tots cantats, va tocar l'orgue un pare franciscà i se li van pagar dotze lliures i setze sous.

⁹⁶ Arxiu Parroquial Sta. Maria d'Oliva, llibre de "misses i sepultures" i "Manual de diferents coses"

5.6. Bernabeu

En 19 d'agost de 1853 es va soterrar a Na Vicenta García, que va morir als 84 anys, l'enterrament va ser general de les dues parròquies i de tots els frares exclaustats d'aquesta. L'organista va ser el Pare Bernabeu, ja citat en Santa Maria, el músic Pérez. Van assistir nou sacerdots.

5.7. Bertomeu

El set d'abril de 1867 va entrar a regentar la parròquia com a capellà ecònom En Pascual Sendra, exclaustat franciscà i, el 21 d'octubre es va celebrar el seu enterrament amb missa cantada, sermó, processó, completes cantades amb orgue a Nostra Senyora de Rebollet per la il·lustre vila d'Oliva, l'ecònom Bertomeu, organista exclaustat franciscà, manxador, sagristà, acòlits, llum, campanes i fra Fluxà, exfranciscà també, tot va ascendir a un càrrec de set lliures, huit sous i sis diners.

5.8. Pineda Capó, David (1872-1911)

Va nàixer a Oliva, de pares naturals de Benissa, el 27 de desembre de 1872. La seua professió simple va ser el 8 de desembre de 1889⁹⁷ i va morir a Amèrica, l'any 1911. Va ser professor i organista, durant alguns anys, en el Col·legi d'Ontinyent i va practicar amb èxit la composició musical, deixant-nos, entre altres, una gran varietat de motets eucarístics, marians i, per a les festivitats dels sants; nombrosos trisagis, entre els que mereix especial menció els seus trisagis marians a quatre veus i gran orquestra que es van interpretar en les Bodes d'Argent del Col·legi d'Ontinyent i, que havia compost arran d'una operació quirúrgica, en acció de gràcies a la Santíssima Mare de Déu. Va compondre, així mateix, la sarsuela "Èxtasis de San Francisco" amb lletra del P. Joaquín Morató, que va estrenar en el mateix col·legi, en 1895, i a la que deu la seua popularitat, perquè el "Serafín enamorado" està estés per tot el país valencià i ha vingut a ser el segon himne oficial de la Tercera Orde. El cor canta:

Las huellas del caudillo enamorado segamos con fervor
(Vamos tras él). Su voz ha resonado;
tremolemos la insígnia del amor.
Su sendero es la luz; fieles terciarios,
a San Francisco seguid.
¡Honor y bendición al Padre amante!
¡Honor y bendición al Serafín!

I segueixen cinc estrofes més. Va passar a Amèrica, República Federal de Mèxic, i l'any 1911 va morir ofegat quan, muntat a cavall, va intentar travessar una rambla i va ser arrossegat pel corrent de les aigües.⁹⁸

⁹⁷ CASTELL, José "Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia", Ed. José Castell Bomboí, Sueca, 2003, pàgs. 197-199

⁹⁸ ÁNGEL ROIG, Conrado, P. "Religiosos Ylustres" [facsimil], Imprime Apóstol y Civilizador, Petra, 1988, pàg. 256

5.9. Aguilera, Joaquín

El coneixem pel Llibre Major de Comptes de la V.O.T. (Venerable Orde Tercera) de l'any 1886, que va registrar una despesa de quaranta-huit rals al mateix. Per aquest llibre sabem que l'Orde va pagar quaranta-sis pessetes als músics i cantors el 1941.

* * * * *

En l'actualitat, en l'església de Nostra Senyora del Rebollet hi ha un orgue molt antic amb el seu moble en el cor, el construït en 1744 per fra Josep Mestre i inutilitzat per desmuntar-se la seua canonada durant la desamortització del ministre Mendizábal. És d'una marca il·legible, Rajolcir?, que està situada a la part esquerra, arribant a la motlura, a una altura d'aproximadament

d'un metre i mig. Els registres són, esquerra: trompa real, ple, nazardo XVII, ple, nazardo XV, ple, nazardo XII, címbala, octava, tolofana, violó, flautat, mà dreta: trompeta real, cornuta M., ple nazardo, ple, nazardo XVII, ple, nazardo XV, címbala, octava, tolofana, violó, flautat ma. Si suposem que posseïra un pedaler de baixos li correspondrien els registres següents: Clarí, corneta anglesa, flautat.

Hui en dia, hi ha un altre elèctric, xicotet, amb registres i pedal d'expressió i sense pedal de peus, propietat de la Coral Santa Cecília, les característiques del qual són: posseeix un teclat manual de seixanta-set notes amb la següent sèrie de registres, 1 x 16'/ 2x8'/ 2x4'/ 2x2 2/3'/ 2x2/ 1x2R' i els addicionals de 4x8'/ *Vibrato* (chorus)/ brillantor/ reverb/ Balance/ Transpositor/ de la marca Viscount.

I, baix a l'església, al costat del presbiteri, un harmòniom xicotet,⁹⁹ magnífic, que posseeix un únic teclat amb 56 notes, propietat de les Germanes Carmelites,

⁹⁹ De la marca H. Christophe and Etienne. Maison fondée, en 1.881. Chaperon successeur. Gran prix. Londres 1.908- Bruxelles 1.910. 97 rue de Charonne. París.

posseeix un total de seixanta-una tecles, amb un total de set registres per a la part esquerra del teclat i huit per a la dreta, més les funcions d'Expressione, *forte*, trèmolo, sordina i canvi de registres addicionals a tutti. En les bodes toca l'orgue i dirigeix el cor En Josep Malonda.

* * * * *

5.10. Carmelites Vedrunes

Les següents dades que exposem ja pertanyen a les religioses carmelites que van prendre possessió del convent el huit d'octubre de 1902, i van ser en ell fins a octubre de 2004. Van vindre sis germanes i la superiora Mare Magdalena Valdés. El fundador del Col·legi va ser el Rvd. En Juan Bautista Escrivà Llorca, fill d'Oliva, i li va costar 10.000 pessetes adquirir l'immoble, una fortuna en aquell temps. De les religioses organistes només es recorda les germanes Lleó i Enriqueta Aragonés, que com ja vam dir tocaven en la missa dels xiquets de les 10'30 h del matí, els diumenges, en Santa Maria la Major i, en el convent ensenyaven música i piano. També, va tocar la germana Carmen Orts.

5.11. Orquín Roig, Isabel

Aquesta germana Carmelita de la Caritat va nèixer el dia 9 de febrer de 1930 i va ser batejada el 15 del mateix mes i any. És filla de Juan Orquín Calatayud i d'Isabel Roig Roger. Son pare va ser màrtir en la guerra de 1936-39. En la seua infància va ser alumna de les Carmelites.¹⁰⁰ Va ingressar en la Congregació el 30 de setembre de 1949. Va prendre l'hàbit en el Noviciat de Vinalesa el 16 d'abril de 1950 i, els títols acadèmics a l'ingressar van ser de música. Els vots temporals els va fer, també, a la mateixa població el 27 d'abril de 1952. La primera renovació a Cartagena l'any següent, i les segona, tercera i quarta en els anys successius que es complien en la mateixa ciutat i, les dues últimes a Mallorca. Els vots perpetus van ser fets el 27 d'abril de 1957 a Gandia. Ha estat destinada en el Col·legi de Santa Joaquina oficiant música en 1952, el mateix en el de Mollerusa (1954), del Carme de Gandia (1956-1964), música i classes en el de Sta. Joaquina de Múrcia (1966), en el Sagrat Cor de Castelló de la Plana, música (1968), com també a Cartagena, una altra vegada (1970) i el col·legi Els Rosers de Múrcia (1974). Aquesta germana, a més de professora de música, sabia molt bé tocar el piano i l'harmòni. Sempre va ser molt volguda de les seues alumnes i, pels llocs que va passar va deixar un grat record.

¹⁰⁰ Les dades que segueixen li les va enviar la Cúria Generalícia de les Germanes Carmelites de la Caritat de Roma a En José Castell, i publicades a CASTELL, J., "Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia", Ed. José Castell Bomboí, Sueca, 2003, pàgs. 278 i 279

6. CONVENT DE LA VISITACIÓ- SANTA CLARA

6.1. Bernabeu

Dels 505 llibres de *Racional* de l'Arxiu parroquial de Santa Maria la Major d'Oliva, en el de l'any 1853 es diu que el 19 d'agost d'eixe any, es va soterrar María de la Consolación Canemás,¹⁰¹ que va morir el dia anterior. Tenia quatre mesos i van assistir el clero, religiosos i assistents de les monges d'Oliva i, el capellà de la Font d'En Carròs. Li van dir les estacions, el *Laudate* i *Benedicite* en orgue, música amb música i acompanyament de tots els referits assistents fins extramurs de la ciutat, amb hàbits i encreuaments i, cantant el *Benedicite* pel carrer. L'organista va ser Bernabeu, el músic Pérez, els sacerdots que van assistir van ser en nombre de nou i, la despesa va aconseguir 21 lliures i nou sous.

El quatre d'octubre de 1943 es va posar la primera pedra de l'actual convent, el 13 de gener de 1945 es va beneir l'Oratori i el 24 de desembre de 1950 el temple. La primera religiosa de què es té un registre és sor Amparo Savall, portera i organista, natural de la ciutat, que es va quedar a Canals després de vindre a Oliva amb ocasió de la primera pedra del convent.

* * * * *

En la guerra de 1936 va desaparèixer l'harmòni, el seu teclat era de 60 notes, els registres de l'esquerra eren 1xForte/ 1xsordina/1x8'; dreta 1x16'/ 1x8'/ 1x8 trèmolo/ 1xforte; addicionals 1 expressió. La marca del fabricant era Juan Cotina Clasic de Vitòria.

Després de la guerra, l'antic harmòni es va anar espatllant de pur vell, així, el 2 de juliol de 1984, dia de la Visitació, es va comentar entre el Clero d'Oliva i el Pare Juan José Sáez, la necessitat de comprar un nou instrument per a les religioses. Es van desplaçar a Barcelona a la casa "Joanus", En Francisco Pons Moncho, capellà de Sant Roc; En José Nomdedéu, capellà de Daimús, En Salvador Colomar, vicari de Sant Roc i En Miguel García, capellà de Sant Francesc i, van triar l'orgue 230, l'import del qual va ser de 860.000 pessetes. En Miguel va adquirir 800.000 pessetes de loteria, que va ser ràpidament venuda.

El 15 de desembre del mateix any es van reunir en el convent per a la inauguració particular de l'instrument el Sr. Bisbe, En José Vilaplana, En Vicente Ribes, coadjutor de Santa Maria d'Alcoi i organista, el Sr. Abad de la Seu de Gandia, En Juan Pérez, En Ernesto Ribera Marí, arxiprest d'Oliva, En Francisco Pons, rector de Sant Roc, En Miguel García, rector de Sant Francesc, En Francisco Mas, capellà de les monges, En José Nomdedéu, En Salvador Colomar, En Fernando Pons, vicari de Santa Maria, Fra Luís de Santa Teresa, carmelita, En José Morant, arxiprest de Gandia i En José Castell Bomboí, coadjutor de Santa Maria d'Oliva;

¹⁰¹ Grafia tradicional antiga del cognom Cañamás.

van assistir, també, els tècnics de la mencionada casa barcelonina, N'Eduardo i N'Agustín. El 15 de gener de 1985, En José Climent, canonge organista de la catedral de la ciutat de València, fill d'Oliva, va donar un concert i va amenitzar la missa conventual amb diverses interpel·lacions. Va agradar tant que un mes després, exactament, es va muntar un curset d'organistes per a tots els convents de monges Clarisses de la federació, als que van acudir més de vint cursetistes. El teclat superior té 60 notes i els registres són: 2x16'/4x8'/3x4'/1x2 1/2'/1x2'/1x1 3/8'/1x2R'. El teclat inferior altres tantes notes i els registres són: 1x16'/5x8'/3x4'/1x2 1/2'/1x5'/1x2'/1x1 1/2'/1x1/1x4R'. Els pedals per als baixos tenen 30 notes i els registres són de 3x16'/2x8'/2x4'/1x5 1/2'. Adaptaments: Trèmolo/templant/eco/Espression separé/ tres tipus d'ACC/ traspositor de quatre tons/ un pedal d'expressione/ 8 registres addicionals als tres teclats/ dos volums per als teclats manuals.¹⁰²

* * * * *

6.2. VII Centenari de Santa Clara en 1993

Una de les últimes oportunitats que s'ha tingut per a escoltar l'orgue en tota la seua magnificència va ser l'11 d'agost de 1993, dia de Santa Clara, quan es van reunir en el convent els sacerdots i religioses per a menjar. A la vesprada, a les set, va tindre lloc la concelebració, que va ser presidida pel Pare Provincial Vicente Pellicer. La missa, solemníssima, va comptar amb la participació del paisà canonge organista de la catedral de la ciutat de València En José Climent i cor dirigit per Federico Costa. L'església estava a sobreixir. Als hòmens se'ls va obsequiar amb cent clauers, a les dones amb tres-cents cinquanta mocadors i als sacerdots una bella estola de ras-tergal.

En commemoració d'aquell 24 d'octubre de 1943, cinquanta aniversari de la primera pedra del nou monestir, es va organitzar una setmana cultural del 25 al 31 d'octubre d'eixe any. El 30 va ser la solemne missa, l'Escolania de la Real basílica de la Mare de Déu dels Desemparats de la ciutat de València, va oferir un concert extraordinari patrocinat per l'Excm. Ajuntament d'Oliva. Entre altres peces es van cantar obres del Rvd. En José Climent, Edgar, Comes, Mendelson... L'organista va ser Oscar Oliver González i el director Luis Garrido Jiménez. Les dues últimes clarisses organistes van ser sor Josefa Mollà i sor Gloria Tormo Frera, també, sor Amparo Aragonés, natural de la nostra ciutat.

6.3. Ibiza Girau, Cecilia (Sor)

La seua partida de bateig¹⁰³ diu:

¹⁰² Per a major informació vegeu CASTELL BOMBOÍ, José y PI y APARICI, Juan Francisco "Aproximación histórica al Convento de la Visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel de las Clarisas Descalzas de Oliva 1564-1998", patrocinat per l'Ajuntament d'Oliva, 1999, pàg. 34.

¹⁰³ Aquesta religiosa tingué una germana bessona anomenada María.

En la Iglesia Parroquial de Santa María el 10 de noviembre de 1895, el infraescrito coadjutor de la misma, bauticé solemnemente a una niña que nació el mismo día a las cinco y media de la mañana, hija legítima de Domingo Ibiza Llopis, natural de San Roque y Vicenta Girau García, naturales casados y vecinos de esta. Abuelos paternos: Domingo Ibiza Soria y María Llopis Vicens. Abuelos maternos: Juan Girau Escrivá y Vicenta García e Ibiza. Se le puso por nombre Consuelo. Fueron sus padrinos; Francisco García e Ibiza y Consuelo Girau García, a los que advertí el parentesco espiritual y obligaciones contraídas. Que certifico: Bernardo España, Coadjutor”¹⁰⁴

Aquest document té una nota marginal que explica la seua professió solemne en el convent de Santa Clara de Xàtiva, el 13 de juny de 1923, segons el Dr. Campos, d'aquell temps. Va entrar de monja el 15 d'octubre de 1918, havia pres l'hàbit el 22 d'abril del mateix any, amb el nom de Cecília. Va fer els seus vots temporals el 26 d'abril de 1920 i la professió la data ja citada. Segons el que li van contar a D. José Castell la superiora i les religioses, era una excel·lent organista. La seua mort va ocórrer el 23 de desembre de 1977.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Arxiu Parroquial de Sta. Maria d'Oliva, Baptismes, tom 16, f. 367, núm. 147

¹⁰⁵ Notes tretes de l'Arxiu de les Clasisses de Xàtiva i del llibre CASTELL, J., "Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia", Ed. José Castell Bomboí, Sueca, 2003, pàg. 307.

7. RESIDÈNCIA D'ANCIANS DESEMPARATS DE LES GERMANES DE LA CARITAT - ASIL

En l'església principal compta amb un orgue elèctric de la marca Plenum Gem, estrenat en 1998. Va ser sufragat per diverses cases de la congregació. Posseeix dos teclats, manual de 61 notes, dividides de la següent forma, Gran orgue deu registres, recitatiu 11; i pedal de deu registres amb 32 notes en la pedalera. Disposa de combinacions fixes i pedal d'expressió. Té també traspositor de tonalitats i com addicionals les funcions de trèmolo i tutti. El primer teclat posseeix quatre registres de huit peus, dos de quatre, un de dos 2/3, dos de dos, un d'un 3/5 peus i un de 3 f. El segon teclat té un registre de 16 peus, tres de huit, dos de quatre, un de dos, un

d'un 1/3, un de 3 f i un de 2 f. La pedalera posseeix tres registres de 16 peus, tres de huit, dos de quatre, un de dos i un de quatre f.

En el cor de dalt hi ha un xicotet orgue electrònic amb dos teclats i un pedal d'una octava, de la marca Farfisa. El primer teclat té sis registres, el segon altres sis i el pedal tres. Posseeix una caixa de ritmes i té traspositor.

En el cor també es compta amb un xicotet harmònim de la marca Cotrina, de Vitòria. Posseeix un teclat de quaranta-nou tecles, un sol registre, amb funcions addicionals d'Expression, trèmolo i sordina, traspositor de tonalitat. Sistema de funcionament a pedals per mitjà de manxes.

* * * * *

En les festes de la fundadora Teresa Jornet i Nostra Senyora dels Desemparats, En Josep Malonda toca l'orgue i dirigeix el cor. Les germanes li van recordar a En José Castell que van ser organistes sor Purificación, sor Alicia Alcaraz, sor Pilar García, sor Ángeles Gonzalo, sor Caridad i sor Isabel Álvarez Castellanos.

8. ÍNDEX D'ORGANERS (COMPOSITORS O FACTORS)

Alcover, Manuel, 137
Amézua, Juan de, 129
García, (Fra) Manuel, 139
Gramatge, (Fra) Pau, 119
Llop, Miquel, 118
Martínez, José, 139
Mestre, Josep, 155, 157
Palop, Pedro, 133, 140, 141
Randeynes, Alberto, 141
Salanova, Agustín, 126
Salanova, José, 126
Userralde, Fermín, 138
Valldaura, Josep, 118

9. ÍNDEX ALFABÈTIC D'ORGANISTES

Aguilella, Joaquín, 157
Alandete Llidó, Carlos, 128
Alcaraz, Alicia, 162
Àlvarez Castellanos, Isabel, 162
Aragonés, Amparo, 160
Aragonés, Enriqueta, 158
Asensi, José, 114
Benavent Benavent, Vicente, 127
Benavent Seguí, Vicente, 126
Bernabeu (seglar), 127
Bertomeu, 129
Campos Sanz, Francisco, 133
Caridad, 162
Catalá, Ramón, 114
Climent Barber, José, 148
Colomar Llorca, Salvador, 141
Domingo, 144
Escrivà, Jaume Joan, 118
Escrivà, Joan, 117
Esteve Nicolau, Rafael, 133
Fortuny i Fortuny, Jaume, 118
García, Manuel (Fr.), 139
García, Pilar, 162
González, Francisco, 138
Gonzalo, Ángeles, 162
Ibiza Girau, Cecília, 160
Jorge, Josep, 122
Lledó Vidal, Antonio Vicente, 130
Lleó, 136
Llidó Roldán, Vicente Miguel, 153
Lloís, 121
Marqués, Agustín, 118
Martínez, Francisco, 123
Marzal García, Álvaro, 131
Melis, Mateo, 127
Mestre, Josep, 155
Moll Morató, José, 142
Mollà, Josefa, 160
Mompó, Vicent, 121
Parra Llorca, Anna, 152
Orquín Roig, Isabel, 158
Orts, Carmen, 136
Perelló, 154
Pineda Capó, David, 156
Purificación, 162
Rodrigo, 120
Salelles, Roc, 155
Sanchis, Francisco, 121
Sanchis, Roch, 120
Sempere Soria, Domingo, 144
Tercero Borrás, Vicente, 145
Tormo Frera, Gloria, 160
Tur, Blas, 137
Tur, Florencio, 138
Vidal Pastor, José María, 109

10. TÍTOLS D'OBRES MUSICALS

Climent Barber, José.

«Concierto extraordinario. Inauguración del órgano parroquial»

«El Desenclavament»

Colomar Llorca, Salvador.

«Hem menjat el pa del cel»

“Misa cantemos al Señor”

Llidó Roldán, Vicente Miguel.

«Salmo 84. Senyor féu-mos vore el vostre amor»

Malonda Sanchis, Josep.

«Toni Roger: Reducció per a dos dolçaines»

Marzal García, Álvaro.

«Himne a la Mare de Déu del Rebollet»

Moll Morató, José

“Misa cantemos al Señor”

Tercero Borrás, Vicente.

«Himno del Colegio de Monte Sión de Torrente»

Poemes:

«Nana [sic] Nadalenca»

«María encuentra a Jesús carregando con la cruz»

«Es Navidad»

«La Nochebuena»

«... Y lo acostó en un pesebre»

«La Cruz y el Carpintero»

11. BIBLIOGRAFIA

Aleluya, 1963, abril 28.

ÁNGEL ROIG, Conrado, *Religiosos ilustres* [facsimil], Imprime Apòstol i Civilizador, Petra, 1988.

BARCELÓ VERDÚ, Joaquín, *Homenaje a la música festera*, Sax, 1974.

Boletín Arzobispado de Valencia, núm. 2843.

CABANILLES, Rev. núm. 1-36. 1982-1990.

Carta del Superior de Chipiona (Cádiz)

CASTELL BOMBOÍ, J., «Declaraciones de Colomar a D. José Castell», font oral.

— *Sacerdotes y Religiosos en Santa María la Mayor de Oliva (1362-1996)*, edita Germandat Sacerdotal, Oliva, 1996.

— *Hijos de Oliva al servicio de la Iglesia*, edita José Castell Bomboí, Sueca, 2003.

— «Don Álvaro y la Virgen del Rebollet», *Programa de Fiestas del Rebollet*, Oliva, 1980.

CASTELL BOMBOÍ, J. i PI Y APARICI, Juan Francisco, *Aproximación histórica al convento de la Visitación de Nuestra Señora a Santa Isabel de las Clarisas Descalzas de Oliva: 1564-1998*, patrocinat per l'Ajuntament d'Oliva, 1999.

CLIMENT BARBER, José, *D. Álvaro Marzal, organista y músico olivense*, Ajuntament d'Oliva, 1979.

DOMÍNGUEZ TORMO, José María, PONS MONCHO, Francisco, *Sant Roc d'Oliva. Apuntes históricos*, edita Junta Pro I Centenari, Oliva, 1989.

ESCRIVÀ LLORCA, Ferran, «La Música de Moros i Cristians a Oliva», *Llibre de Festes de Moros i Cristians d'Oliva*, maig 2002.

— «Rafael Esteve Nicolau, un murer al poble d'Oliva», *Llibre Festes del Rebollet*, edita Junta de Festes del Rebollet, Oliva, 2003.

OLUCHA MONTINS, F. «D'orgues, organistes i organers a Santa Maria de Castelló», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Tom LXXXI, Castelló de la Plana, 2005.

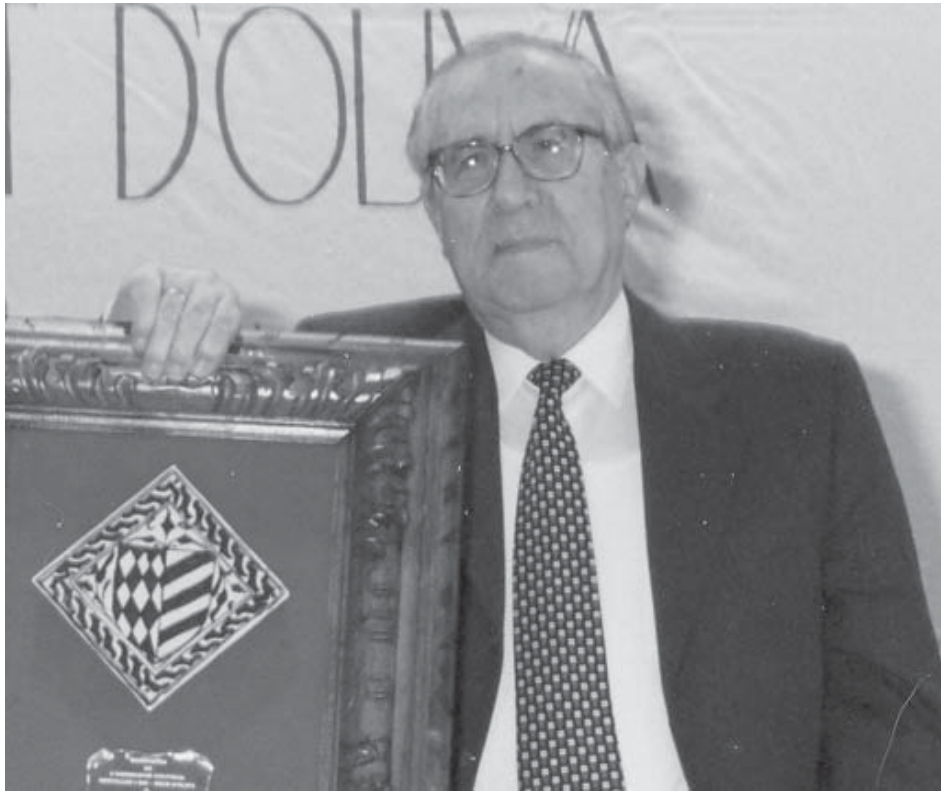
Orgues del País Valencià. Monografias núm. 1-26. 1979-1981.

PALAU, Manuel, *Cuadernos de Música Folklórica Valenciana*, Diputació Provincial de València. Alfons el Magnànim-Institut Valencià de Musicologia, València, 1951

PASCUAL VILAPLANA, José Rafael, «Catàleg de composicions dels autors Murers», en revista del *II Centenari Música de banda a Mur 1801-2001*, edita Unió Musical de Mur, Mur, 2001,

SANT'ANA núm. 58, 59 i 60

SENDRA, Josep, *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, Ajuntament d'Oliva, 1998.

HOMENATGE A FRANCESC FERRER PASTOR

durant les II Jornades Internacionals
d'Història dels Centelles i del Comtat d'Oliva
(18 d'abril de 1999)

JOSEP SENDRA I MOLIÓ

Recorde quan, allà pels anys 60, en una època en que el valencià no s'ensenyava a les escoles i la quasi totalitat del nostre poble era analfabet en la seua pròpia llengua, vaig veure per primera volta en la Biblioteca Municipal d'Oliva un diccionari de valencià. Es tractava del *Diccionari de la Rima* de Francesc Ferrer Pastor, en la seua primera edició. Em va cridar l'atenció aquell diccionari que no era com els altres, i no sols perquè en ell les paraules estaven ordenades per terminacions, sinó perquè era un diccionari en la meua llengua, la mateixa que es trobava marginada a l'escola, menyspreada a la vida oficial i ridiculitzada en els actes folklòrics. Recorde que em vaig endur una alegria immensa. Sentia que als valencians encara ens quedava una miqueta de dignitat, en comprovar que hi havia persones que treballaven per fer de la nostra llengua un vehicle normal de cultura i de comunicació.

Hui en dia la situació ha canviat molt. Els xiquets que veem eixir cada dia de l'escola ja no són analfabets en la llengua dels seus pares. Dins les seues motxilles porten llibres editats en valencià i molts d'ells estudien en línies en valencià. La nostra llengua ha anat recuperant àmbits d'ús -encara que no tots, ni molt menys- tant a l'ensenyament, com a l'administració, a la vida política, cultural i social, o als mitjans de comunicació. Tot ha estat fruit de molts anys de lluita i d'esforç de milers de persones implicades en aquesta tasca. I si hui l'Associació Cultural Centelles-Riusech dedica el seu homenatge a Francesc Ferrer Pastor, és pel fet d'haver estat dels primers que, en uns anys especialment difícils i en unes circumstàncies totalment desfavorables, iniciaren aquest camí.

Pense que els nostres estimats veïns de La Font d'En Carròs -"cabuts i volguts"- tenen motius sobrats per a sentir-se orgullosos de comptar entre ells amb una figura com Francesc Ferrer, que fou qualificat pel professor Manuel Sanchis Guarner com a un "home altruista i d'un patriotisme exemplar i generós".

En efecte, Francesc Ferrer ha dedicat la seua vida a la recuperació de la nostra llengua, la nostra memòria col·lectiva i la nostra dignitat com a poble. En els anys més durs i més negres per a la supervivència de la nostra cultura, com foren els de la postguerra, Ferrer formava part d'aquell reduït grup de persones -que quasi podríem dir que "cabien totes en un taxi"-, que mantingueren encesa la flama de l'ús culte i digne del valencià, enmig d'un ambient polític i social totalment hostil. Segur que tindria moltes coses que contar-nos d'aquells anys de repressió lingüística, dels eslògans que deien allò de "*Si eres español, no ladres*

como los perros y habla la lengua del Imperio”, dels càstigs a l’escola, de la censura de publicacions, i de tota classe d’entrebancs per a la celebració d’actes culturals en el nostre idioma. Quantes vegades l’hem sentit parlar d’aquelles tertúlies semiclandestines en cases d’amics, presidides per Xavier Casp i Miquel Adlert, on es reunien els joves Vicent Andrés Estellés, Joan Fuster, Alfons Cucó, Enric Valor, Francesc Burguera, i altres que després destacarien per la seua aportació literària o per la seua trajectòria cultural i cívica!

En aquells anys difícils, Francesc Ferrer va dur endavant la tasca d’ensenyament del valencià en els cursos de Lo Rat Penat, en un temps en

què aquesta entitat assumia i defensava la unitat de la llengua parlada des de Salses fins a Guardamar i des de Fraga fins a l’Alguer. El seu esforç, unit al de Carles Salvador, Manuel Sanchis Guarner, Josep Giner, Enric Valor, i altres gramàtics fidels a les directrius emanades d’aquell veritable pacte lingüístic que foren les normes de 1932 i que assentaren les bases del nostre redreçament lingüístic, ha donat els seus fruits a pesar de tots els obstacles ha calgut superar i els que encara queden per superar.

A més de l’ensenyament, del qual fou un dels pioners, Ferrer s’ha ocupat especialment de recuperar, inventariar i classificar la matèria prima del nostre idioma: el vocabulari. Sempre he pensat que es referien a homes com ell aquells versos de Salvador Espriu que diuen:

“... hem viscut per salvar-vos els mots,
per retornar-vos el nom de cada cosa...”

I el seu interès per “retornar-nos el nom de cada cosa”, les paraules legítimes, els mots oblidats, l’ha portat a incorporar als seus diccionaris molts vocables genuïns valencians que han acabat essent acceptats per l’Institut d’Estudis Catalans. Ferrer ha considerat normal allò que ha estat sempre normal en la tradició lexicogràfica valenciana, el conjunt de parlars valencians i la prosa dels nostres escriptors.

Però la recuperació de les paraules ha anat més enllà del lèxic d’ús comú. També s’ha ocupat de la restitució de la toponímia històrica valenciana, tan maltractada per dècades de despersonalització, començant per la del seu propi poble. En efecte, la Font d’En Carròs fou el primer municipi d’Espanya que recuperà la seua

Portada "Crònica de Oliva" (17-5-1999)

denominació tradicional. L'informe que en féu Ferrer Pastor fou decisiu per a l'abandó d'aquell estrany i castellanitzat "*Fuente Encarroz*" que tants anys havia figurat sobre el paper, i queestic segur que molt pocs dels seus veïns l'hauran sentit mai com a propi.

No puc deixar de referir-me a la tasca de divulgació d'història local, en forma d'articles, realitzada per Francesc Ferrer, en particular per l'interés que ha mostrat sempre per la família dels senyors del Rebollet, que donà nom al seu poble. Els Carròs, que tant a la Safor com a Sardènia, foren protagonistes d'uns fets històrics dels quals podem trobar nombrosos testimonis documentals a una i a l'altra vora de la Mediterrània.

La tasca lingüística i cultural de Ferrer Pastor no ha passat desapercibuda per als seus conciutadans ni per a la resta dels valencians. Ha rebut -i seguirà rebent-tota classe de mostres de reconeixement, des de dedicar-li carrers fins a concedir-li la medalla de la Universitat o el Premi d'Honor de les Lletres Valencianes. Però, modestament, pense que el millor homenatge que podem fer-li és el que ja estan fent-li cada dia els milers de xiquets, de joves i de majors que a l'escola, a casa, a la biblioteca o al despatx fullegen el vocabulari de les tapes blanques i blaves en busca de la paraula correcta o de la forma d'escriure-la. Els milers de valencians i els que, sense ser-ho, mostren interés per aprendre i perfeccionar la llengua rebuda com a herència dels nostres pares i a la qual persones com Ferrer han dedicat tota una vida.

Per tot açò, moltes gràcies, Francesc Ferrer!

LA FAMÍLIA CARRÒS

I VIOLANT CARRÒS I DE CENTELLES*

FRANCESC FERRER PASTOR
Premi d'Honor a les Lletres Valencianes 1994

1. EL SENYORIU DEL REBOLLET
 - 1.1. El primer comte Carròs
 - 1.2. El segon comte Carròs
 - 1.3. Francesc Carròs I
 - 1.4. Francesc Carròs II
 - 1.5. Joana Carròs

2. POSSESSIONS DELS CARRÒS A SARDENYA
 - 2.1. Berenguer Carròs
 - 2.2. Berenguer Carròs II, primer comte de Quirra
 - 2.3. Violant Carròs
 - 2.4. Berenguer III
 - 2.5. Jaume Carròs

3. VIOLANT CARRÒS I DE CENTELLES
 - 3.1. La mort del comte Jaume Carròs
 - 3.2. El patrimoni comtal
 - 3.3. La tutoria de Nicolau Carròs
 - 3.4. El primer matrimoni
 - 3.5. El segon matrimoni
 - 3.6. Els darrers anys

* Ponència presentada el 18 d'abril de 1999 a les II Jornades Internacionals d'Història dels Centelles i del Comtat d'Oliva, celebrades a l'IES Gregori Maians d'Oliva.

1. EL SENYORIU DE REBOLLET

1.1. El primer comte Carròs

El nom d'aquesta família, la que citem en primer lloc, caldrà situar-la dins un marc estrictament balear i valencià. La primera branca coneguda i que considerem com a tronc principal apareix al segle XIII, entre les Balears i València. El seu origen caldria cercar-lo molt més lluny, però ja seria acostar-nos a una de les seues llegendes cavalleresques que apareixen al començament de quasi totes les grans famílies de la noblesa. En aquest cas es parla d'un comte alemany, i perquè no, qui sap si Alemany no era altra cosa que el seu nom. Altra vegada ho pose en dubte. Influxit, segurament, per la dona de Frederic II, Constança, tia carnal del nostre rei Jaume I, que lluitava per con seguir adeptes per al seu nebot, en la lluita contra els moros, es diu que el seu fill anomenat Carròs vingué d'Itàlia en una nau situada a reraguarda, la qual cosa vol dir que Jaume I ja el coneixia per les seues activitats ja feia alguns anys, probablement el 1225, quan participà en la conquesta de Mallorca. Fou armat cavaller pel rei -1229- i acabada la guerra, el 1230, el nomenà almirall de Catalunya i Mallorca (veurem com en la concessió no figura l'Aragó), el féu senyor de Felanitx i després governador de l'illa. Com a almirall anà a la conquesta de València i obtingué nombroses possessions. Entre elles, el senyoriu de Rebollet i de Mediona i d'Oliva.

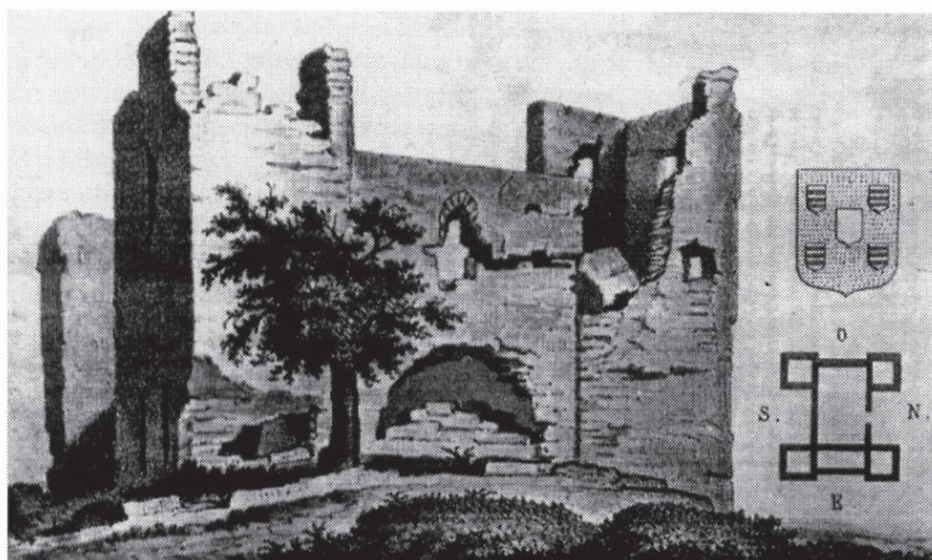
Per nós i els vostres successors donem i concedim a vós Carròs, fill del comte Omany i els vostres successors, a perpetuïtat, tota la heretat erma i poblada que l'alcaide de Xàtiva i son pare posseïen i tenien o devien tenir per alguna cosa o raó en els tèrmenes de Rebollet i Madrona i d'Oriva i us concedim que aquesta heretat la tingueu vós i els vostres successors per alou propi, franc i lliure, a perpetuïtat, perquè en dispossen lliurement vós i els vostres successors i a tenor de que vulgueu, a excepció de clergues i eclesiàstics. Dat a València a 17 de febrer, any del Senyor 1249.

I ací teniu com quedà la vila d'Oliva,¹ i de Madrona, una de les partides entre Oliva i la mar després coneguda per Mediona, en els dominis de Carròs en "alou propi, franc i lliure" del qual ningú se'n recorda, però que estava exempta de tota

¹ Oliva, dita així ara, es deia en temps dels moros Auriba, o millor Auliba. En el Llibre del Repartiment, com hem vist, sona Oriva una sola vegada referint-se la població veïna del Rebollet. No ens cap ningun dubte que el nom primitiu, etimològic, és ad ripam, del llatí que varen dur els romans, o siga, la situació en el costat d'una muntanya està perfectament representada. La confusió de p per b era fins indispensable als àrabs, que no tenien la primera en el seu alfabet i que constantment prenien la b per la p per a substituir-la, i d'ací ens resulta abril per apriles, i ribera per riparia; el vocable ad s'ha convertit en o. Confirma per complet la nostra etimologia la situació de les altres Olives de l'estat espanyol. Hi ha una Oliva en la província de Càceres, situada a la falda nord de la serra del mateix nom amb antigalles romanes; Oliva en la província de Badajoz a la falda del puig del Morro; Oliva, cèlebre monestir de Navarra, al marge esquerre d'un riu; Oliva, de Sagunt, al peu de la muntanya cridada Ponerà, i l'Oliva, ad ripam, al peu de la muntanya que la circumda. I no oblideu que ripam equival a petra o pedra al mateix temps que a la ribera d'un riu. De totes les maneres no podem significar que Oliva vol dir oliva, el fruit. Si fóra així en l'escut hauria figurar l'oliva i no una olivera com algun il·lustre oliver el va imposar a l'hora de traçar l'escut de la ciutat. Que encara hi ha Olives que tenen un altre escut.

càrrega i dret. Només manava en ella sinó Déu, al qual devia donar raó de les coses que poguera fer amb els seus súbdits.

El comte Carròs, fundador del llinatge, Almirall de Mallorca i Catalunya, senyor de Felanitx -noteu què diu el nostre Jaume I a través de tots els documents en què l'anomenava Carròs a soles- fou nomenat pel rei almirall dels seus regnes, en què no figura l'Aragó, perquè s'havia mostrat contrari a la conquesta de Mallorca, encara que sí de la vila de València. Usà l'escut de plata i brodat d'or, amb quatre escudets de plata, amb tres faixes de guls o roges.² Com figuren en les ruïnes de l'antiga Olimbroi.

Ruïnes de l'antiga Olimbroi, ara castell de Sant Nicolau, hui completament en ruïnes. Al costat del dibuix, podem veure les armes dels Carròs, conqueridors del Rebollet i de Dénia. Supose que aquest escut degué figurar en l'antic Castell de la Font, destruït pel terratrèmol de l'any 1590.

Aconseguí el senyoriu de Rebollet (1240) on establí la seua residència. Assistí a les vistes d'Almirra (1248) i al setge de Múrcia (1266) i intervingué a la cort en molts afers de govern. El 8 de setembre de 1251 firma com a primer testimoni el trasllat de Castelló de Borriana que passa a dir-se Castelló de la Plana.

² L'escut que correspon a la vila d'Oliva és el que acabe de ressenyar, tot ell coronat per una corona reial oberta com la que ostenta l'ajuntament de la capital, posat que tots els senyorijs eren concessions reials i passaren a estar baix el domini absolut dels sobirans. No és possible trobar raons que justifiquen el més o menys agradable dibuix que uns senyors de bona intenció traçaren en aquella època. En honor a la veritat no tingueren el més mínim encert.

Ja és hora que en l'escut de l'Ajuntament d'Oliva deixe de figurar una olivera com deixaren de figurar els tres carros en el de l'Ajuntament de la Font de Carròs. Jo en tinc la culpa però no tinc la culpa que hi figuren les barres catalanes. La té un heraldista de Madrid que cobrà 5.000 pessetes a l'Ajuntament. Mentre que el meu escut era debades.

Emprengueren la marxa en processó de penitència duent cadascun dels penitents unes llargues canyes, que ajudaven a temptejar el terreny. És el tercer diumenge de Quaresma en què es commemora normalment, i quan se celebren les festes de Castelló de la Plana. Sembla que Carròs morí el 1275.

1.2. El segon comte Carròs

Passem a significar la seua descendència. Tingué dos fills: el primer era Carròs i el segon Francesc, casat amb Maria Ferrandis de Terol, però morí ben jove el 1263. El seu fill Carròs podem dir que morí en el segle XIV (1301), que era casat amb Sança de Cruïlles i que n'heretà la senyoria de Rebollet. En 1286 era un dels magnats que anaren a Alacant per rebre Alfons II el Franc o el Liberal, fill primogènit de Pere I el Gran i que havia anat a València, segurament al palau Reial el 4 de novembre de 1265, quan tornava de Mallorca. Serví també Jaume II. En 1309 anà amb ell a la campanya contra Almeria. Era pare del famós almirall Francesc Carròs. El pare sembla que no tingué més fills.

1.3. Francesc Carròs I

Francesc Carròs I era un noble valencià, nascut a finals del segle XIII i que el 4 d'octubre de 1313 ascendí a l'almirallat per nomenament de Jaume II, a Barcelona. El 1323 fou posat al front de l'estol que havia de passar a Sardenya amb l'expedició de conquesta que dirigia l'infant Alfons, el futur rei Benigne, que era fill de Jaume II. L'operació es proposava d'expulsar els pisans i de fer efectiva la investidura papal de l'illa a favor de Jaume II. Francesc Carròs embarcà a València amb 8 galeres obertes, per al transport de cavalls, i 2 de tancades, que acabaren de construir a les drassanes locals. Amb aquesta formació es reuní a Portfangós, a les boques de l'Ebre, amb la resta de l'estol. El conjunt d'aquest era de 23 galeres obertes i 20 de tancades, 20 coques, llenys armats i alguns més auxiliars. La sortida de Portfangós fou el dia 30 de maig de 1323, duent a bord l'expedició completa. En aquesta hi havia 30 genets i els peons corresponents aportats del propi Francesc Carròs I, la qual cosa constituïa, en aquella ocasió, l'aportació particular més grossa del regne de València. El seu fill Berenguer anava amb ell.

Amb Estefania de Llúria va tindre aquestos 7 fills: Estefania, casada amb Elf de Pròixita; Francesc, amb Teresa Ximenis de Borriol, el quart senyor de la Baronia de Rebollet; Berenguer, casat dues vegades, la primera, amb Teresa

Gombau d'Entença i la segona, amb Geraldona de Ribelles; Esteve, casat amb N. N. Vilaragut de la qual tingué 2 fills: Esteve i Ramoneta Carròs de Vilaragut, padrina de pila, en representació de València, l'any 1350, de Sant Vicent Ferrer; Nicolau Carròs, casat també dues vegades, la primera amb N. N de Palau, i la segona amb Bertomeua; Francesca Carròs, casada amb Ramon de Riu-sec i Jaume Carròs, casat amb Peirona de Ruiffes.

1.4. Francesc Carròs II

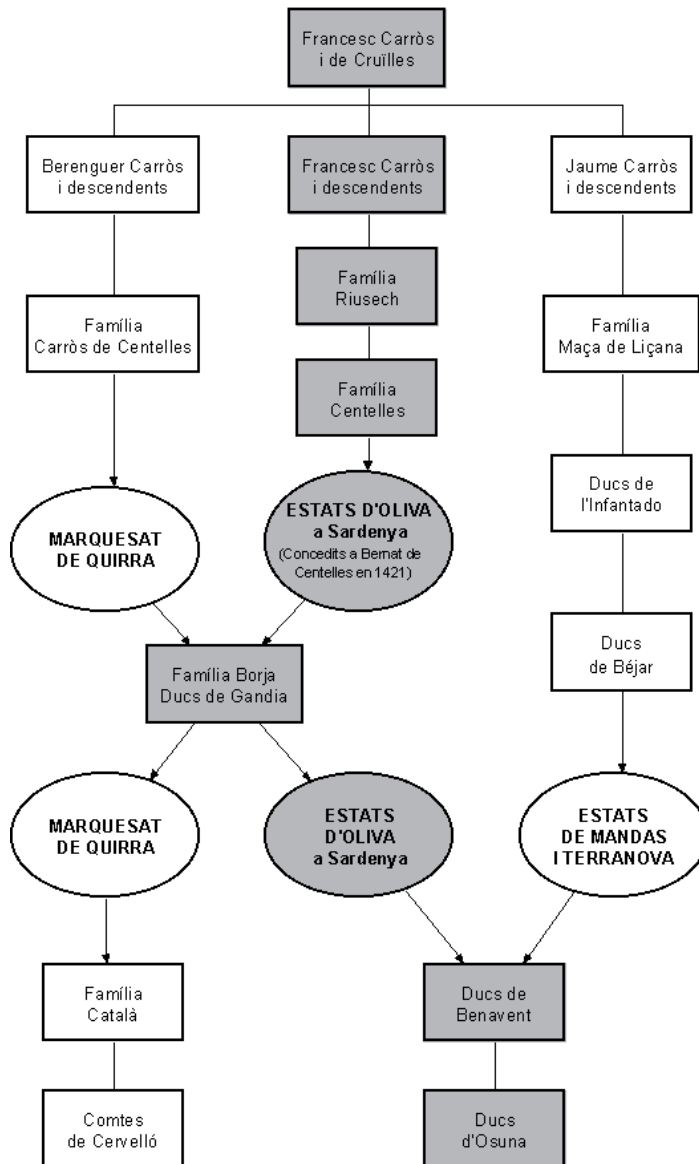
Francesc Carròs II, noble valencià del segle XIV, fill segon de l'anterior, el 1324 anà a Sardenya amb el contingent de reforç que manava Alfons Ferrandis d'Híjar. Aquest cos engruixí l'expedició de conquesta de l'infant Alfons amb el qual es trobaven el seu pare Francesc i el seu germà Berenguer. Francesc, el fill, dugué a l'illa 50 genets propis. Amb el seu germà petit Jaume i el seu pare fou detingut a Sardenya i conduït a Catalunya el 1326, arran dels incidents entre els Carròs i els partidaris de Ramon de Peralta. Figurava entre els senyors feudals de Sardenya relacionats el 1332. Visqué ordinàriament al Regne de València. El 1339 cobria frontera per la part d'Oliva davant el temor d'una gran invasió sarraïna. El 1343, regnant Pere II, aparellà una galera pròpia per participar amb el rei a l'expedició per sotmetre Mallorca.

La línia masculina del senyoriu del Rebollet s'extingí en el besnét Francesc Carròs II, que deixà solament cinc filles. Eren Joana, casada amb Ramon de Boixadors; Estefania, casada amb Guillem Ramon de Montcada; Elisabet, casada amb Joan de Vilaragut, pares de la famosa Carrossa de Vilaragut, de qui parlarem en un altre treball; Teresa i Francesca.

1.5. Joana Carròs

El substituï la seua filla Joana, quinta senyora del Rebollet, en qui comença la línia femenina dels Carròs. Com hem dit era casada amb Ramon de Boixadors, i tingueren tres fills: Alamanda, casada amb Berenguer de Vilaragut; Berenguer, casat amb Margarida N.N. i Teresa, casada amb Berenguer Arnau de Cervelló. Joana Carròs era cosina germana de Ramoneta Carròs de Vilaragut, padrina de pila, en representació de València, de Sant Vicent Ferrer i tia carnal de la famosa Carrossa de Vilaragut. Ramon de Boixadors lluità el 1347 contra la Unió Valenciana i caigué presoner dels unionistes a la batalla de Bétera i Mislata el 1347 i acompanyà a Pere el del Punyalet o el Cerimoniós en la seua expedició a Sardenya el 1354.

ELS HEREUS DELS CARRÒS I LES SEUES POSSESSIONS A SARDENYA

2. POSSESSIONS DELS CARRÒS A SARDENYA

2.1. Berenguer Carròs

I ara passem a parlar del noble fill de l'almirall Francesc Carròs i de Cruïlles. Era Berenguer Carròs, noble del segle XIV. De jove passà uns anys al servici del Rei Robert de Nàpols, col·laborant amb aquest en la lluita contra Frederic III de Sicília, el qual era sostingut per tants catalans. El 1313, trobant-se el rei Robert al setge de Tràpani, ordenà a Berenguer Carròs que, amb un poderós estol, anara a emparar-se de l'illa de Gerba, prop de les costes africanes. Governava aleshores l'illa en nom de Frederic III el famós cronista i militar Ramon Muntaner. Aquest féu grans preparatius de defensa en tenir notícia de l'expedició. Carròs ja havia fet escala a l'illa de Pantel·lària quan rebé contraordre del rei Robert, el qual el feia tornar a Sicília per protegir-lo en les seues operacions, que ja fracassaven. Berenguer deixà ja el servici del rei Robert, que fou per a ell, si més no, excel·lent aprenentatge militar, tornà a València i es casà amb Teresa Gombau d'Entença, primera dona, filla natural de Gombau i germanastra, per tant, de Teresa d'Entença, casada amb l'infant Alfons i mare del futur Pere el del Punyalet. La segona dona fou Geraldona de Ribelles.

El 1323 seguí el seu pare a la campanya per conquerir Sardenya. Col·laborà amb ell a les operacions, en companyia dels seus germans Francesc i Jaume. Berenguer s'instal·là a l'illa. Fou nomenat cap del castell de Bonaire, al costat de Càller, tan bon punt fixà la campanya. Seria, amb la seua muller, el principal beneficiat del repartiment de terres, ja que en aquest aspecte, el seu pare, li féu cedir el copiós lot de recompensa que havia rebut com a almirall de l'expedició. Berenguer rebé així els llocs Settimo, Sinia, Germacas, Sionis, Cereri, Sesto, Palma, Sennuri, Cepera, Vilanova de San Basilio i el castell de Sant Miquel, que els catalans anomenaven de Malveí. Havia de refer i de guarir aquesta fortalesa. Les revoltes contínues i les intervencions pisanes i genoveses l'obliguen a convertir-se en un dels capdavanters de la difícil dominació catalana sobre l'illa. Residí tanmateix llargues temporades a València.

2.2. Berenguer Carròs II, primer comte de Quirra

El succeí un altre Berenguer Carròs II, un noble valencià del segle XIV, fill de l'anterior i de Teresa Gombau d'Entença. Durant la seua joventut serví a Sicília. El 1357 fou enviat a Sardenya per Pere el del Punyalet o el Cerimoniós, que el rehabilità a la totalitat del seu heretatge a l'illa, subjecte a minves en anys anteriors. Aleshores vivia ja a Sardenya el seu germà Joan. Així figurava ja, en 1358, com el màxim propietari a l'illa. A més de les possessions cedides al seu pare pels mèrits del seu avi Francesc (possessions situades a la curatoria de Tampica), Berenguer era també senyor d'uns 35 llocs més, escampats per l'illa, sobretot al judicat de l'Ullastre, on en tenia 12. Desplegà gestions polítiques molt hàbils amb els senyors sards. Així fou establert un dels escassos períodes de pau coneguts a Sardenya per

aquell temps. Tornat a Catalunya per lluitar contra Castella, es destacà pel seu coratge. El 1363 figurava entre els defensors de la plaça de Borja. En caure aquesta, restà presoner. No tardà a ser alliberat. Com a recompensa pels seus servicis, Pere el Cerimoniós li atorgà, aquest mateix any, el títol de comte de Quirra, que posseïa el nom d'un lloc de Sardenya que figurava entre les seues possessions.

Berenguer Carròs II casà la seua filla Violant per primera vegada amb Berenguer Bertran, i la segona amb el seu prohom Ponç de Senesterra. Els seus néts, Senesterra de cognom, usarien en canvi el de Carròs, segurament per la vinculació d'aquests al títol de comtes de Quirra i per manament testamentari de Violant. Berenguer morí el 1374 voltat d'un gran prestigi i essent senyor de possessions immenses. La vida de Violant Carròs i de Centelles no té ni més ni menys de novel·lesca que la de huit altres dames del seu temps i fins les nostres. Era d'una família, la dels Carròs, que ha deixat figures importants, en el regnat de Jaume II, primerament la conquesta de Mallorca, després la de València i més tard la de l'illa de Sardenya. Era en la fragilitat d'una donzella òrfena, presa de les ambicions dels qui l'envolten, però convertida ja en senyora que defensa els seus drets i el seu patrimoni, com a dona perseguida per culpa d'uns esdeveniments que han d'acabar per conduir-la sempre a una solitud irremeiable.

2.3. Violant Carròs

Violant I havia estat dama de la reina Sibilla de Fortià, quarta muller del rei Pere i antigament amistançada, i es casà per primera vegada amb Berenguer Bertran i per segona vegada amb Ponç de Senesterra. Pels servicis del seu pare i del seu avi, el rei li concedí que poguera heretar el comtat de Quirra l'any 1383. En temps de pau, ella procurava el forniment dels seus castells, mentre que en temps de guerra en tenia cura l'administració de Càller. El 1390 apareix ja casada amb un català, Berenguer Bertran. Ella li obligà el comtat de Quirra per una grossa quantitat que li devia possiblement del dot. Berenguer Bertran posseïa una de les més grans fortunes de la ciutat. El 1364, durant la guerra contra Pere el Cruel de Castella, empresa al regnat de Pere el del Punyalet, féu a la Generalitat de Catalunya el préstec quantiosíssim per a l'època de 325 lliures. Amb motiu de la mort de Bertran, Violant es traslladà a Càller, i allà el governador la féu arrestar

perquè li impugnava la possessió del comtat, pel fet de ser ella una dona (1392). El rei la féu posar en llibertat, considerant també que els seus territoris tindrien més defensors contra els enemics si ella era present. En realitat la possessió del comtat la tenia ben reconeguda. És possible que visquera algun temps a Barcelona, perquè el 29 d'octubre de 1397 fou atacada a mà armada per Genís Almugàver. Sortí en defensa d'ella Roger de Montcada, veí seu; Almugàver fou castigat. Aquell mateix any, 1397, demanava un subsidi per aliments per a ella i per als seus fills menors d'edat, als tutors dels mateixos, Francesc i Pere Bertran. Un altre dels tutors fou l'esmentat Montcada. Violant morí el 1408 i deixà el comtat de Quirra al seu fill Berenguer, que prengué el seu nom de Carròs.

2.4. Berenguer III

Era senyor de molts feus sards aquest Berenguer III. Participà en la batalla de Sanluri, el 1409. Fou capità general de Sardenya. Assistí al setge de Balaguer (1413) i a la coronació de Ferran I a Saragossa. A la cort fou tractat el seu matrimoni amb Elionor Manrique, emparentada amb els reis de Castella, la qual obtingué, per a ella i els seus successors, autorització per a viure a Càller o al lloc sard que volgueren, lliures de l'obligació feudal de viure als seus territoris de Parte Montis, que devien ser considerats, llavors, com les seues possessions principals. De fet, sembla que visqueren amb preferència al castell de Sant Miquel. Fou Berenguer virrei de Sardenya en dos períodes, 1410-1413 i 1415-1416; assistí al parlament sard el 1421 i morí vers el 1427. Deixà una filla, Violant, que fou muller de Francesc d'Erill. I un fill, Jaume, que heretà els feus i el comtat.

2.5. Jaume Carròs

Jaume Carròs i la seua esposa Violant de Centelles tingueren una filla: Violant Carròs, que constà com a filla única, tot i que van existir altres dos germans de la jove comtessa: Jaume, mort el 1464-65, i Caterina, que visqué fins al 1467. A més, el comte va deixar, també, tres fills il·legítims: Isabel, que es casà el 1465 amb Pere de Besalú; Carles i Toda, que fou després muller de Lluís de Centelles i mare del successor al comtat de Quirra.

Els primers fets que hagueren de recordar fou la mort del comte Jaume, i se situen, per terme mitjà, entre vint-i-cinc i trenta anys enrere. En realitat, pel que deduïm, fou el 2 de gener de 1469.

3. VIOLANT CARRÒS I DE CENTELLES

Violant, l'heroïna del nostre relat, devia tindre entre deu i tretze anys quan morí el seu pare. Devia nàixer vers el 1456. De la mare Violant de Centelles, no en podia tenir quasi records, perquè morí el 1459. Li quedaven els bastards, que vivien a la mateixa casa, però tots eren molt més petits que ella. En efecte,

Castell de Sant Miquel als afores de Càller

Carles, el 1469, tenia uns sis anys; Isabel, potser un parell més, i Toda arribaria escassament al mig any. El pare era un gran senyor, ocupat en la política, la guerra i l'administració de les seues possessions. La companyia més propera a Violant en la seua infantesa fou la de les criades i els patges.

Els comtes de Quirra tenien dues residències: una casa parada a Càller i el castell de Sant Miquel, on tenien el domicili principal, i on havien nascut molts dels seus antecessors. La casa comtal era considerada d'alguns, per categoria social, com la segona de Sardenya, és a dir, la que seguia la dels marquesos d'Oristany. La tercera, en aquest orde, era la del virrei Nicolau Carròs. El luxe era considerable i no devia mancar-li cap de les comoditats de l'època.

3.1. La mort del comte Jaume Carròs

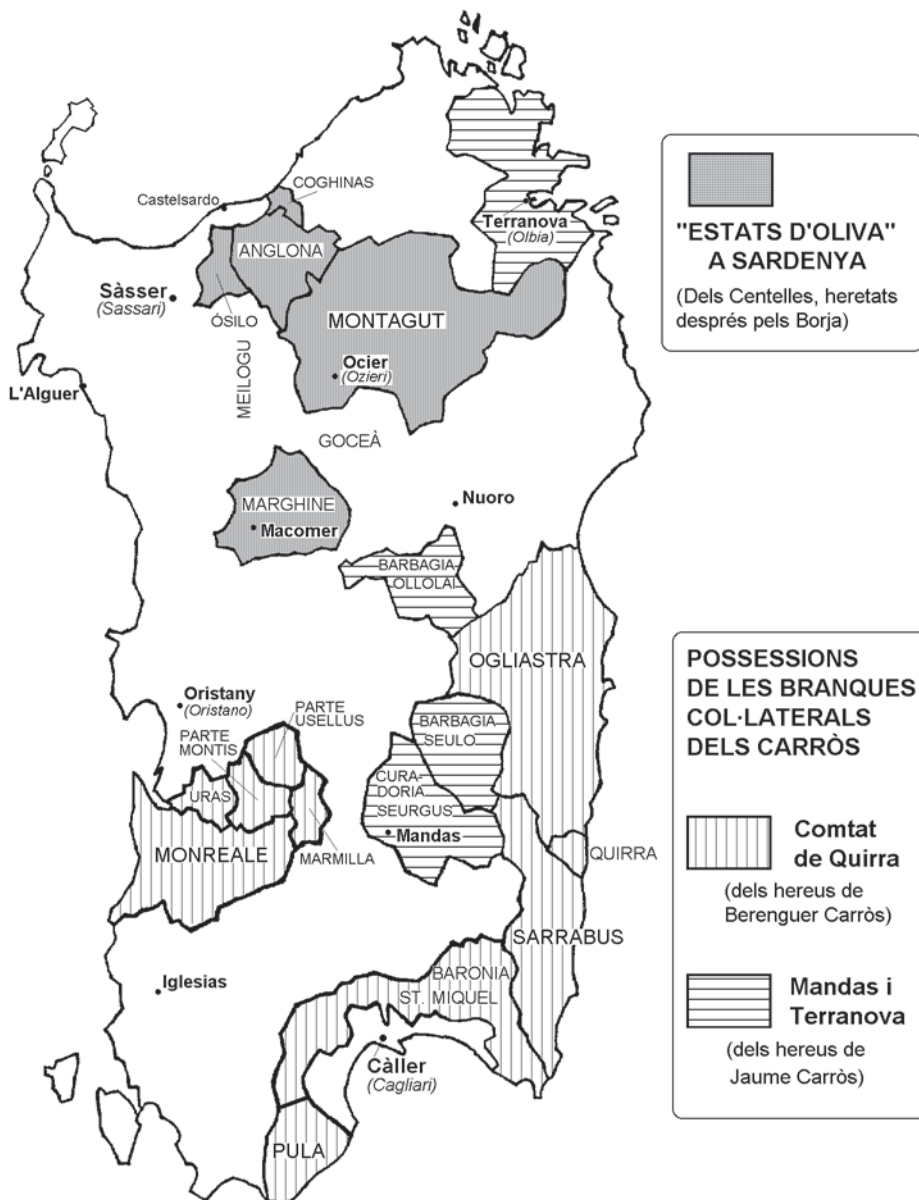
Tot aquest ambient que havia emmarcat la primera infantesa de Violant s'esfondrà pels volts de la festa del Nadal de 1468. Una nit, tal vegada la mateixa de la festa, Jaume, que es disposava a prendre part en un fet de guerra dels seus dominis, entrà en una cambra del castell per a prendre pólvora i armes. Sembla que hi havia uns captius que manejaven la pólvora i accidentalment es produí un incendi. Hi hagué moltes víctimes, entre elles el mateix comte, que restà greument ferit. Comprenent que no podria sobreviure, s'apressà a prendre disposicions. Aquella mateixa nit féu portar la notícia al seu cosí germà, el virrei Nicolau, i envià a buscar cirurgians i metges. El virrei, de moment, no pogué moure's perquè

a aquelles hores el castell de Càller estava tancat, però féu que alguns soldats escalassen la muralla per a portar medicines a Sant Miquel. De bon matí li obriren les portes i es va encaminar ell mateix, amb molta gent que volia informar-se dels fets. Mentre Jaume seguí en vida, per més d'una setmana, Nicolau Carròs féu continuats viatges entre la ciutat i el castell, on diuen que es quedà, fins i tot, alguna nit.

El dia de Nadal, Jaume dictà el seu testament en presència de molta gent de la casa. Nomenà hereua universal la seua filla Violant i, després, la descendència d'ella. El comte feia diverses deixes als seus servidors i concedia la llibertat al seu cuiner Lluís i a l'esclava Anna. Jaume morí el dia 2 de gener de 1469, per la vesprada. Alguns asseguren que fou a l'hora de dinar, altres a l'hora de vespres. Joan Orient, que llavors vivia al castell, veient-lo a punt de finir, corregué a Càller a avisar el virrei, que en aquells moments es disposava a dinar. Quan tornà el comte ja era difunt. El castellà Miró, molt trist, li lliurà les claus. Tot seguit arribà el virrei i li tocà a la porta. Joan Orient sortí a una finestra i en to oficial li preguntà qui era. Nicolau Carròs, estranyat, li digué si no el coneixia i li respongué Joan que el coneixia bé, però que volia saber si venia com a virrei o com a tutor. Jurà Nicolau que venia com a tutor i llavors tiraren les claus a la barbacana, i la porta fou oberta. Aquesta actitud dels servents de Jaume sembla demostrar un recel per la forçosa intromissió de Nicolau Carròs en la vida del castell. I per cert que els canvis havien de ser considerables. Els altres tutors potser ja havien manifestat les seues intencions de renunciar. Fóra com fóra, Nicolau Carròs prengué immediatament la direcció de tots els afers. Bon punt arribat, féu tancar les portes darrere seu i disposà que totes les robes i objectes de valor foren tancats en caixes. Demanà les claus de les caixes i convocà a la serventa Anna i ho féu tancar i segellar tot, i lliurà després les claus a Violant, la qual les féu guardar per la criada Joana Martorell. I disposà el trasllat de les despulles de son pare Jaume al convent de Sant Francesc, que tingué lloc vers la una de la nit següent. Acompanyà la comitiva el guardià del convent, que era al castell. El mateix Nicolau formà part del seguici fins arribar a un cert hort, des d'on, a cavall i amb alguns dels seus, se'n tornà a Sant Miquel.

Cert o no, dels tres marmessors, l'únic que acceptà amb tota diligència fou Nicolau Carròs, per amor del comte i de Violant, segons deia, pel parentiu i moltes altres coses.

Per altra banda, el comte s'assabentà dels projectes matrimonials del virrei, Nicolau Carròs, que no li devien complaure, i s'abstingué d'intervenir en res. Passats sis o set dies, Nicolau Carròs demanà a Joana Martorell les claus dels béns de Sant Miquel i se n'hi anà per tal de fer començar l'inventari. La faena durà una setmana i ell tornà potser un parell de vegades. Finalment ho deixà tot encomanant al seu cambrer i li féu guardar les claus. Tot això féu sospitar de la sinceritat d'intencions del flamant tutor. N'hi hagué molts que pensaren que l'inventari fou fraudulent i que diversos béns en foren omesos.

Tret d'“Els comtes d'Oliva a Sardenya”, pàg. 51

3.2. El patrimoni comtal

La nova comtessa venia a succeir en un dels patrimonis més extensos de Sardenya. D'una banda era hereua de la seua mare. D'altra banda hi havia tots els territoris de la família Carròs a l'illa. A l'origen, potser, de tots, el mateix

Ruïnes del Castell de Quirra

judicat d'Ullastre, format a l'entorn d'un castell donat per Jaume II al primer Francesc Carròs, ampliat amb viles de Tortolí i Lotzorai el 20 de febrer de 1325. Les viles Settimo, Sinnai, Germens i Siurro prop de Càller, donades a Berenguer I el 1324, així com, el 1325, el puig de Sant Miquel, que tenia al cim del castell anomenat de Bonveí, encara que els catalans i valencians el dien de Malveí, i el lloc d'Uta a la curadoria de Gippi. Com ja hem dit, Berenguer I heretà de la seua primera muller les viles de Selargius, Palma Sestu i algunes altres. El seu fill Berenguer II rebé la vila i el castell de Quirra, transformat en comtat el 1363, i les viles de Carbonaire, Coronge i Sedanno. Per compra adquirí els llocs de Sixti i Maracalagones. I Berenguer III en permuta amb Ramon Berenguer de Boixadors, obtingué els de Padula, Nures, Quia i Salio, amb alguns casals. La seua muller Elionor havia rebut del rei, com a present de noces, les encontrades de Parte Montis, Parte Usellus i Parte Bonosoli. En resum, a l'època del comte Jaume calia comptar amb el comtat de Quirra; el judicat d'Ullastre; les baronies de Sant Miquel i de Pula; les tres Partes; l'encontrada de Sarrabus; les viles d'Oliana, d'Arbus, Guspini i Sant Gappi; uns drets sobre el comtat de Marmilla i la baronia de Montreal, uns altres a la baronia d'Orosei, tots ells objecte de diversos litigis, i unes rendes sobre la capitania i castellania de la vila d'Esglésies. Les terres s'estenien quasi per tota la meitat meridional de la costa llevantina de Sardenya més les comarques a l'entorn de Càller, i per l'interior, el domini arribava fins a

poca distància d'Oristany. Podem calcular que els comtes senyorejaven quasi una quarta part del territori insular. Totes aquestes possessions foren donades a Violant el 8 de novembre de 1504.

Com a possessions menors, el mateix turó de Sant Miquel, un molí, i dos forns de calç que Jaume havia fet fer per tal d'acabar la capella de Sant Bernardí al monestir de Sant Francesc, reparar el castell i la casa de Càller i obrar un estable.

3.3. La tutoria de Nicolau Carròs

Violant era massa jove per a prendre el govern dels seus béns i de la seua mateixa persona. El fet d'haver estat nomenat tutor demostra que ella, a la mort del seu pare, no era major de dotze anys, edat considerada com a límit en aquestos casos. Per això, l'únic tutor era Nicolau Carròs per renúncia dels seus altres tutors nomenats pel seu pare. Els súbdits de la comtessa, amb acord, descobriren que el virrei Nicolau Carròs actuà com a amo i senyor, és a dir, que s'excedí en el compliment del seu deure. Moltes robes del castell es trobaven al palau reial de Càller, on Nicolau vivia, i precisament a les seues habitacions, no a les que ocupà la seua pupil·la Violant. Els castells desaparegueren. L'haca finí a poder del gendre de Nicolau, que la portà a València. Dels pòltres, el virrei Nicolau en disposava per fer-ne presents a qui li convenia. Com a excusa, Nicolau deia que s'havia endut els béns mobles perquè temia de Salvador d'Alagó que assaltara el castell de Sant Miquel, com ja havia intentat, de nit, dues vegades. Ja hem vist com Nicolau Carròs fou acusat d'haver comés frau per omissió de béns a l'inventari del comte.

El comte Jaume era mort. Nicolau Carròs començava a actuar com a tutor i molt prompte s'apressà a fer lletres a tots els oficials dels feus donant-los la mala nova, comunicant el seu nomenament de tutor, i citant-los a la seua presència. Des d'aleshores, tots els cobraments de rendes li donaren compte a ell de les respectives administracions. I com era de costum, anà personalment als territoris a rebre dels vassalls, en nom de Violant.

3.4. El primer matrimoni

Aleshores els patrons de les naus li lliuraren tots els guanys que feren sobre els béns dels enemics que prenien durant els seus viatges. I el que és pitjor, Nicolau Carròs, virrei i tutor, actuà en profit propi durant la minoria d'edat de la comtessa, i fins i tot sent ella casada. Violant fou casada en 1470, per poders que eren duts per Nicolau Carròs, amb el seu fill Dalmau Carròs. La cosa estava clara. Jaume Carròs morí el 2 de gener de 1469 i pels voltants de Pasqua de 1469 aparegué Nicolau Carròs amb els presents Pere Serra, secretari del virrei; Joan Batlle i la seua muller, Elionor de Peguera; el dominic fra Alemany, Joan Orient i pocs més. Un poc més tard isqué el tutor, i en trobar-se les criades plenes de curiositat, els digué:

Ara podeu entrar e alegrau-vos que jo e fet matrimoni de la senyora comtesa ab mon fill don Dalmau

Escut dels Carròs a l'església parroquial de Mara Calagonis (prop de Càller)

En efecte, el que havien fet era el contracte d'esposalles, actuant, com a nuvi, el mateix Nicolau en representació del seu fill, que era al regne de València amb la resta de la família. Tots quedaren extraordinàriament sorpresos. En primer lloc, tot havia estat decidit sense que es trobara cap parent de la núvia ni cap amic, com en el cas de l'inventari. No hi hagué consell de ningú.

A la sorpresa succeí la consternació. Els servidors de la casa estaven trists, enutjats i alterats, en veure que Violant Carròs estava en mans d'una persona que havia estat gran enemiga del seu pare fins a la darrera hora i cavil·laven que tot havia estat amb intencions ocultes encara, però gens profitoses per a la jove núvia. Nicolau feia la seua propaganda. Deia a les criades, quan Violant Carròs no ho podia sentir, que ella era la major senyora del regne i com que Dalmau esperava succeir-lo solien ser els senyors més grans.

I ara ve el final de la qüestió del dot. Segons el costum de Càller, en ser tractat un matrimoni la núvia solia aportar en dot tot el que tenia. El promés assegurava una quantitat igual, més la meitat d'aquesta suma, com a escrieix; i en cas de quedar vídua, ella tenia dret a la meitat dels béns mobles existents a la cambra on hagués mort el seu marit, és a dir, tenia el dret anomenat de mitja cambra. Del contracte matrimonial de la comtessa, ningú no en va veure cap document. La veu general, i sembla que ho deia la mateixa Violant, era que Nicolau Carròs, pel seu compte, havia fet atorgar al seu fill, com a dot, tots els béns de la seua promesa sense que constara que Dalmau no aportara res. Diuen que, pel valor de la seua heretat, Violant tenia un dot de reina. Si tot això era

cert, Nicolau Carròs hauria fet el gran negoci: transformava el seu fill en comte, l'enriquia considerablement i no s'obligava a cap despesa. Assegurant una mena de legalitat, es veu que havia comunicat al rei la seua decisió de portar endavant el matrimoni i al mateix temps li havia enviat una còpia del testament de Jaume per tal de fer patent la successió del comtat de Quirra. I ho havia fet molt al començament de la tutoria, ja que amb data del 3 de març ja el rei li responia manifestant-li el beneplàcit per tal decisió, la promesa feta per Violant a Nicolau per prestar sacrament de fidelitat al seu fill Dalmau. Pel que fa al promés ens cal suposar que encara era menor d'edat, ja que el seu pare decidia per ell moltes coses. A l'època de les esposalles vivia amb la seua mare i els seus germans, segurament a Moixent.

Les galeres marxaren cap a València amb la missió de portar a Dalmau. Els mariners es resistien a marxar, però Nicolau Carròs els pregà, tot fent-los alguna concessió, i acabaren per accedir. Tant a València com a Mallorca, on es deturaren a la tornada, prengueren passatgers, carregaren draps i cobraren els corresponents preus. Es podria preguntar per quina raó Brianda de Mur -la sogra de Violant- consentia a veure dividida la seua família amb el marit i el fill. En realitat, no li era consentit moure's de Moixent pel nombre de creditors que tenia i per la seua preocupació de pagar el dot de la seua filla gran, Beatriu, casada amb Pere Maça de Liçana. Calgué proporcionar-li molts diners abans per facilitar-li el viatge.

Potser el que Brianda esperava era que el seu marit li donara nous mitjans per a traslladar-se a Càller. El viatge no fou possible fins algun temps després de la partença de Dalmau. Nicolau posà a punt les galeres que anirien a buscar-la. Sembla que fou el 1471 quan les galeres sortiren de Càller amb la intenció de tornar a València i endur-se a Brianda. De fet, tots els guanys anteriors al matrimoni pertanyien a Violant, però els comptes els reberen Nicolau i Brianda. La comtessa no pogué intervenir mai.

El matrimoni de Dalmau i Violant fou solemnitzat a l'altar major de la Seu de Càller, a l'alba d'un dia de setembre, pels voltants del dia de Sant Miquel. Brianda devia haver arribat pel juny. Creiem que la cerimònia tingué lloc el 1471. Els promesos habitaren sempre al palau reial, amb els seus pares. Dalmau havia esdevingut comte de Quirra i, com a tal, es dedicà a administrar les terres del comtat i dirigia totes les faenes del poble.

El 1472, Dalmau hagué d'intervenir directament en els afers polítics de l'illa. El seu pare s'havia traslladat amb les galeres a Catalunya per tal d'ajudar a Joan II al setge de Barcelona. Mentrestant, Dalmau havia estat nomenat lloctinent de governador i virrei, i jurà el càrrec el 9 de novembre d'aquell mateix any, 1471.

Dalmau participà en la batalla de Sanluri, amb gran èxit, i acceptà la rendició dels rebels. El 14 de maig de 1478 assistí a la batalla de Macomer, en la qual es distingí també el seu pare. No tardà Dalmau a morir, encara ben jove, ja abans de l'agost del mateix any, probablement el 22 de juliol.

El seu pare també malaltejava i per això li fou nomenat un virrei substituït, el

30 de setembre, en la persona de Pere Maça de Liçana, gendre seu, el qual actuava mentre Nicolau Carròs estiguera malalt i convalescent, i després, durant les seues absències. La substitució tingué un resultat potser imprevis, perquè Nicolau Carròs morí a les darreries de l'any esmentat, el 1478.

La comtessa havia quedat vídua i sense tutor, però això no vol dir que la seua llibertat augmentara, ni molt menys. Li quedava la decidida sogra i els no menys ardits cunyats. Quasi immediatament a la mort de Nicolau, Brianda volgué resoldre els comptes de la tutela. Pere Maça, com a regent, havia enviat una lletra als oficials de la comtessa citant-los davant tres oïdors de comptes que en nom de Brianda examinarien els seus documents. Arribats al palau, Brianda no els deixà entrar a parlar amb la comtessa. Això, i el fet d'haver-se'n quedat tota la documentació, els tenia molt queixosos. Intentaren de recórrer d'alguna manera a Violant, i ella respongué que no podia fer res. Això no obstant, el rei volia també protegir els drets de la comtessa, i així manà als oficials de Sardènia que resolgueren les causes que l'afectassen. I més considerant que en alguns casos anteriors havia estat perjudicada perquè ells no havien observat els privilegis i institucions vigents a l'illa. Violant començà per demanar la restitució, per raó de la seua minoria d'edat, sentint-se lesa per diverses causes. Reclamava, dels hereus de Nicolau Carròs i de Dalmau, l'administració de la tutela, deia que li fóra restituït el dot amb l'augment o escreix, i volia saber quines pensions i interessos havien estat deixats de pagar als creditors perquè els Carròs es retenien per a ells els fruits del comtat i baronies, així com els guanys fets per les galeres. Els seus súbdits opinaren sempre que els hereus de Nicolau, com a tals, estaven obligats a rendir comptes de l'administració de la tutoria i estaven d'acord a considerar el virrei culpable de no haver fet fer els documents dotals a l'hora del matrimoni dels comtes, i de no haver establert un dot per al seu fill. Això, als ulls del públic, era una maniobra ben estudiada per a estalviar-se, arribat el cas, la restitució de l'escreix. La comtessa deixava de ser pupil·la i es convertia en defensora del seu patrimoni. Ja tenia més de vint anys i la seua vida havia pres un nou impuls. Ja vídua, era senyora dels seus actes. Anava sent hora que defensara els seus interessos contra els de Nicolau i pràcticament els de Dalmau, però ja era hora que morts els dos, arremetera contra els dos que tant la lliuraren en benefici propi.

3.5. El segon matrimoni

Violant havia trobat l'amor, fet que hem de constatar-ho com una realitat humana. El seu primer matrimoni havia estat una conveniència, quan ella encara era massa jove per veure clar quin era el seu propi desig o potser quan havia estat incapaç de rebel·lar-se contra la voluntat paterna, que la mort havia fet definitivament incommovible. El que podem dir és que al seu horitzó aparegué una altra figura, un home que s'interessava per ella i que no tardà a fer-la la seua muller. Es tractava de Felip de Castre Carròs, fill de Guillem de Castre i d'Estefania Carròs d'Arborea, germana de Nicolau. Era, per tant, cosí de Dalmau

i ja en vida d'aquest estigué allotjat al palau de Càller en arribar a Barcelona en un dels viatges del virrei.

Per desgràcia, sobre aquest matrimoni només queda el que en digueren les males llengües. És a dir, els testimonis que foren bé prou criticats pels de la part contrària. Segons ells, la cosa anà així:

Dos o tres mesos abans de la mort de Dalmau, aparegué Felip a casa seua i sembla que cortejava més o menys la jove Violant. Mort el comte Dalmau, marxà de la casa i diuen que vivia a casa de Miquel Aragall, capità de les galeres. Brianda, la sogra de Violant, que estava a l'aguait i que, segons sembla, no es parlava amb ella, manà als seus servidors que vigilaren si ella rebia la visita de Felip. En efecte, no passaren huit dies que aquest es presentà, de nit, entrà secretament per un pati on donava l'apartament de la comtessa i fou rebut per aquesta i les seues donzelles. Diuen que, segons fama pública, es tractava d'amors il·lícits. En comprovar el fet de les visites, Brianda, la sogra, féu tancar la porta d'entrada, però Felip es proveí d'una escala de corda i seguí entrant a l'apartament de Violant per la finestra que donava al carrer. Una nit, a tres o quatre escalons de terra, dos criats el sorprengueren. Hi hagué un gran avalot entre els servidors de Violant, que amenaçaren els dos descobridors, però aquests ho contaren tot a Brianda. Això fou pel novembre de 1478, vivint encara Nicolau. La que ho explica és Lucrecia de Besalú, i diu que ho sap per una criada. Una nota prop de la declaració de Lucrecia ens fa saber que ella, abans de morir, confessà públicament que havia declarat en fals. ¿Era tot fals realment o podem pensar que hi havia alguna cosa de cert? Un altre, encara, diu que els dos criats, posats per la sogra Brianda, feien l'adormit vora la porta i veieren Felip quan eixia. En fi, un servidor de Felip, Antoni Font, diu que un dia l'acompanyà, amb altres persones, a casa de Violant, i quedà sorprès en veure un altar molt ben posat. Li digueren que Felip i Violant havien d'oïr missa i rebre la benedicció. I fou així. Però Antoni Font no recordava si fou dins el primer any de dol de la comtessa. Perquè un dels motius d'escàndol per al públic era que Violant no haguera respectat el primer any de dol per a dedicar-se a uns nous amors. Però aquesta vegada la seua voluntat prevalgué contra tota oposició, i no havia passat encara tot el famós primer any de viduïtat quan ja havia contret matrimoni secret amb Felip. Per això és difícil de jutjar el comportament d'aquest al palau dels virreis, perquè tal vegada entrava ja amb plenitud de drets com a marit encara no poder manifestar-los públicament fins al compliment de l'aniversari.

En resum, el que històricament podem afirmar és que el matrimoni tingué lloc, probablement el 1479, i que Felip portà el títol de comte de Quirra.

La felicitat de Violant havia de ser de breu durada. Felip morí en data imprecisa no més enllà de 1480 i potser molt abans. Li havia deixat dos infants, Jaume i Felip, i totes les preocupacions econòmiques de costum per a ella. El rei, veient-la endeutada i en aquella trista situació familiar, manà al virrei que fes que els creditors es portaren humanament amb ella i es conformaren, que la voluntat d'ella era de pagar-ho tot.

Durant alguns anys l'afer quedà en silenci fins que, vers la primavera del 1503, morí el jove Felip, fill segon de Violant, al castell de Sant Miquel. El vestiren amb l'hàbit franciscà. Els frares oferiren a la comtessa la donació de tota la capella i cap de l'altar major per sepultura seua i de tots els seus, i per acord capitular li fou donada com a terra buida on mai no havia estat soterrat ningú. Ella acceptà i, de nit, com era costum dels passats, féu traslladar el seu fill a la capella, a la part de l'Evangelí, on fou posada una tomba amb les armes dels Carròs. El nét de Brianda, Pere Maça Carròs d'Arborea, féu suplicar al virrei que no ho permetera i que ordenara posar el difunt a la sepultura dels seus passats i a un lloc més important, més proper a l'altar major. Perquè segons deia, la comtessa havia obtingut d'amagat la concessió. que no es podria fer, ja que tot el costat pertanyia als Carròs d'Arborea. Però el virrei, aquella vegada no intervingué. La comtessa es possessionà de la capella i, sembla que de nit féu certes reformes. Fou endarrerit al cap de l'altar i elevat sobre nous graons, de tal manera que les sepultures anteriors quedaren més baixes que les noves i fora de la capella.

Passaren set mesos i morí a Càller el fill gran de la comtessa, Jaume. El procurador de Maça corregué a demanar al virrei, a una hora intempestiva, que no el deixara soterrar a la capella. El virrei, probablement malhumorat per la inoportunitat del suplicant, reuní el consell, oí les raons de les dues parts i determinà que Violant fes soterrar el seu fill a la capella, on ella volguera. Ho feren també de nit i el passaren a la part de l'església, perquè feia poc temps del seu germà. El mateix virrei i molts oficials i gent principal assistiren i, com que era molt tard, no posaren cap signe heràldic. L'endemà, el procurador de Maça tornà a aparéixer per demanar que no fos posada ni tomba ni insígnies. I el lloctinent, cansat de tot allò, manà als frares que no

deixaren posar ningú. Naturalment, Violant acusà el greuge en veure que es tractava d'una disposició contrària a la deliberació del consell del dia abans. Demanà l'ajuda del rei i ell ordenà al lloctinent i als freres que li permeteren la col·locació del que volia. I així fou. Violant quedà tranquil·la en la seua solitud, pensant que Maça no faria res més. No comptava amb la seua tenacitat. Amb justícia o sense ella, demanà còpia del procés i apel·là al rei, volent donar-li a entendre que els Carròs d'Arborea tenien dret a tot el costat de la capella, a la banda de l'Evangeli; però precisament duia les armes soles dels Carròs, antecessors de la comtessa. Sembla que Violant, aquesta vegada, actuà amb més energia. Impetrà de l'inquisidor (que era, al mateix temps, reformador del monestir) lletres d'excomunió per als qui contradigueren els seus drets, com si es tractara de persones suspectes en matèria de fe.

El 25 d'octubre la comtessa tornà a fer al rei una precisa exposició dels fets, des del començament, i li resumí les seues conclusions. De la mateixa manera, el rei ordenà al lloctinent que fes justícia per a ella, però que li enviara el procés.

3.6. Els darrers anys

Els problemes de la comtessa, amb els anys, s'havien anat fent sempre més greus. Però li calia encara d'arribar a témer per la seua seguretat personal. El 10 d'agost de 1509 la feren detenir i la mantingueren arrestada en una cambra molt reduïda de casa seua, sota pena de 20.000 ducats. Fou el lloctinent de Càller, Miquel Aragall. Al voltant de la cambra i la casa mateixa posaren un bon número de guardes. Feren marxar els servidors i li deixaren només dues dones i un patge, i li prohibiren de parlar amb parents i amics mentre li preparaven un lloc enreixat al palau reial. Tot això amb maneres ultratjoses, impertinents i contràries a la seua

alta condició. Així mateix li prengueren el comtat i els llocs, amb les seues rendes; posaren com a capità general un majordom o escuder del lloctinent, canviaren els oficials i alçaren les banderes reials al comtat en lloc de les d'ella.

D'alguna manera, ella pogué fugir, s'embarcà en la nau de Gaspar Roig i arribà a Barcelona. Com que el rei va comprovar que, si havia eixit de la presó, era per poder presentar-se davant d'ell, considerà que no es tractava d'una fuga, i que tant ella com els qui l'havien ajudada i acompanyada estaven lliures d'això. Amb ella anaven Pere Sánchez de Centelles, Onofre Torelló, Gaspar Tortosa i altres familiars i criats. I, per tant, ordenà al lloctinent general de Sardènia que tan prompte com la comtessa li presentés la provisió reial en aquest sentit, anul·lés tot el que s'havia fet contra ella i enviaren el procés al tresorer general, que el rei ja s'ocuparia de fer justícia entre ella i el fisc.

Al cap d'un mes, Violant tornà a queixar-se perquè havia sabut que els oficials de Sardènia havien cobrat les rendes del seu comtat i havien forçat els vassalls a pagar-les encara que els termes no foren vençuts. A més, havien portat les seues criades a la presó del comú de Càller i després a Sant Miquel, on les havien sotmeses a turment per raó de la marxa d'ella i perquè volien saber on hi havia més diners i joies. Novament el rei manà la restitució de tot i l'alliberament de les detingudes. Al mateix temps recomanava que la comtessa fos mantinguda en la possessió de les seues sepultures a Sant Francesc i que no fos permesa cap alteració. D'això podem deduir que la causa de les sepultures havia estat fallada a favor d'ella, amb anterioritat a aquesta data.

El que havia motivat la detenció de la comtessa i les seues conseqüències fou el fet d'haver estat penjat un sacerdot anomenat Joan Castanya d'una finestra de la casa que ella tenia a Ales, per un oficial de Parte Montis. Fou acusada d'haver donat manament de suspensió, i a instància del procurador fiscal el lloctinent actuà contra ella. Abans de sortir de la presó, Violant obtingué un document de remissió fet pels pares i germans del difunt, i un altre que li fou expedit per Onofre Torelló com a regent de la vegueria de Càller i lloctinent del governador general, si bé aquest darrer títol li era contrariat per Miquel Aragall, que era lloctinent per privilegi reial. Finalment, el comtat li fou restituit, però no tots els béns. El Consell examinà el procés i en fou feta resolució al rei. Com que no constava que la intenció del procurador fiscal fóra prou fonamentada, el rei, donant per bé el document de Torelló, que deixava com a lloctinent fins a nova orde, concedí a la comtessa la remissió total el 2 de març del 1510. I seguidament manà al regent de la cancelleria de Sardènia que li fóra restituit tot el que li mancava.

No hem de trobar estrany que una vida tan agitada com aquesta no arribara més enllà. Si bé no coneixem la data exacta de la mort de Violant, sí que podem assegurar que fou anterior al mes de març del 1511. Tenia uns cinquanta-cinc anys. Deduïm que morí a Càller, perquè féu testament en poder del notari Nicolau Boy, però no podem saber tampoc si pogué ocupar el seu lloc a la capella major de Sant Francesc, per bé que ens cal suposar-ho.

Com que havia quedat sense descendència directa, Violant nomenà hereu del comtat de Quirra el seu nebot Guillem Ramon de Centelles i Carròs, fill segon de la més petita de les seues germanes bastardes, Toda, la qual s'havia casat amb el seu cosí germà, Lluís de Centelles, el 1497.

Després d'alguns mesos de pròrrogues i de presentació de documents (entre ells el famós testament), el rei decidí que fos alçat el segrest i donada la possessió a Guillem Ramon, sota l'administració del seu pare. Era el 28 d'abril de 1512.

S'oposarien, a més de Pere Maça, Guillem Ramon Aymerich, Pere Sánchez, Àngela i Rafaela de Centelles i Lluís d'Aguiló, marit de la darrera.

El comtat de Quirra després de Guillem Ramon (1565) passà al seu fill Lluís, que morí sense descendència. Les seues germanes Joana, que era forassenyada, i Violant, muller d'Enric de Cardona, lloctinent de governador a Catalunya, tingueren un plet successori amb el seu cosí germà Joaquim de Centelles. Aquest, que guanyà el litigi i fou comte de Quirra, era fill de Serafi de Centelles, que fou germà de l'esmentat Guillem Ramon. Joaquim (finat el 1601), tingué una sola filla, Alamanda, la qual heretà el seu comtat. Es casà amb Cristòfol de Centelles, senyor de Nules, que veié el seu títol elevat al de marquès de Quirra (1604). Morta Alamanda, el marquès es casà amb Jerònima Calatayud i els fills d'aquest matrimoni transmeteren el marquesat de Quirra a la branca valenciana dels Centelles, que segurament ja no visqueren més a Sardenya.

L'herència dels Carròs tornava així a la seua terra d'origen. Quedava tancat el parèntesi sard, que havia donat a la família les grans figures dels capitans i virreis, i entre ells, una figura patètica com la de Violant, la nostra comtessa infortunada.

**ACTA DE LA REUNIÓ EXTRAORDINÀRIA
PER A LA CONCESSIÓ DE LA XII DISTINCIÓ HONORÍFICA, ANY 2007**

Assistents

Antoni Esteve, president
Josep Colomar, vicepresident
Francesc Mestre, secretari
Vicent Roig, tresorer
Salvador Mañó, vocal
Enrique Orquín, vocal
Josep Sendra, vocal
Vte. Fernando Vengut, vocal

Ordre del dia

1.- Concessió de la XII Distinció Honorífica

Acord:

A les 20 hores del dia 10 d'octubre de 2007, a la seu de l'Associació Cultural *Centelles i Riusech* de la ciutat d'Oliva, es reuneix la Junta Directiva en sessió extraordinària, essent l'únic punt a tractar la concessió de la Distinció Honorífica que anualment, i per dotzena vegada, es concedeix a aquella persona, entitat o institució que ha destacat per la seua activitat en pro de la recuperació, protecció o difusió del patrimoni històric, artístic i cultural d'Oliva.

Com a conseqüència de les oportunes deliberacions, la Junta Directiva concedeix per acord unànim la Distinció Honorífica de l'Associació Cultural *Centelles i Riusech* de l'any 2007 a la Senyora Priscilla Müller, conservadora emèrita de la *Hispanic Society of America* amb seu a Nova York, per la seua contribució a la recuperació d'una part important del patrimoni cultural olivà vinculat al Palau dels Centelles de la nostra ciutat.

Amb el lliurament de la XII Distinció Honorífica es vol reconèixer la tasca recuperadora, investigadora i difusora que del Palau d'Oliva ha vingut desenvolupant la Sra. Müller.

La tasca recuperadora es concreta en el material documental integrat pels plànols, dibuixos i fotografies del Palau d'Oliva realitzat pels arquitectes danesos Egil Fisher i Wilhelm Lauritzen en el primer terç del s. XX i que són fonamentals per a qualsevol intent de restauració del monument. Aquest material, recollit per la Sra. Müller, actualment es troba dipositat a la *Hispanic Society of America*.

La tasca investigadora es materialitza en el seu singular i particular interès pel monument, ja que després que la Sra. Muller va adquirir per a la *Hispanic Society of America* les peces del Palau d'Oliva subhastades a Londres, va iniciar una sèrie de viatges per diferents països europeus per tal d'investigar sobre la família Centelles i el seu Palau d'Oliva. Uns treballs que són, hui en dia, una de les més valuoses contribucions a la recuperació de la nostra memòria històrica.

Finalment, per la seua contribució a la difusió, posada en valor i recuperació de la memòria del Palau dels Centelles de la nostra ciutat. Concretament, per la seua col·laboració en el llibre sobre el Palau publicat per l'Associació el 1997 i per la seua col·laboració en l'exposició que fou patrocinada pel Consorci de Museus de la Generalitat Valenciana en col·laboració amb la *Hispanic Society of America* i que es va celebrar a Oliva i a Nova York entre febrer de 1999 i gener de 2000. Tant la publicació del llibre com l'exposició marcarien un canvi considerable en la conscienciació ciutadana envers el monument.

Atenent a totes aquestes consideracions, la Junta Directiva de l'Associació Centelles i Riusech decideix atorgar-li el merescut guardó, i vol fer públic reconeixement a la seua activitat per la recuperació de la memòria gràfica i la preservació i salvaguarda de les restes físiques del desaparegut Palau Comtal de la nostra ciutat.

La Junta Directiva, igualment, acorda lliurar a la Sra. Priscilla Müller la reproducció en bronze d'un relleu del Palau Comtal, símbol de la nostra Distinció Honorífica, en un acte públic que es celebrarà el proper 9 de novembre precedit, com és tradicional, d'un Concert extraordinari que en aquesta ocasió serà de música de cambra.

Amb aquestos acords finalitza la reunió, de tots els quals, com a secretari, done fe i els faig constar en la present acta.

El secretari

Francesc Mestre Pons

Vist i plau
El president

Antoni Esteve Blay

VISITA DELS CONSERVADORS DE *THE HISPANIC SOCIETY OF AMERICA* A OLIVA

ANTONI ESTEVE I BLAY

El mes de novembre de 2008, l'Associació Cultural Centelles i Riusech d'Oliva concedia la XII Distinció Honorífica a la conservadora emèrita de *The Hispanic Society of America* (HSA), la Sra. Priscilla Müller, en un acte celebrat al Centro Olivense.

Per tercera vegada, l'Associació la convidava a la nostra ciutat. En aquesta ocasió, la seua visita tenia un doble objectiu. D'una banda, rebre la Distinció Honorífica que li concedia l'Associació i, d'altra banda, negociar el procés del trasllat a Oliva del material documental dels arquitectes danesos E. Fischer i V. Lauritzen que es conserva a la *Hispanic Society of America* amb seu a Nova York

Visita als llocs del Palau

La Sra. Müller, que va arribar a Oliva el 8 de novembre, va iniciar la jornada del divendres 9 de novembre visitant la Torre del Palau, situada al carrer de la Comare, i l'interior d'algunes de les cases propietat de l'Ajuntament d'Oliva, que ocupen l'antic perímetre del Palau. Acompanyaven a Priscilla, en la seua visita: l'arqueòleg municipal, Vicent Burguera; el president de l'Associació Cultural Centelles i Riusech, Antoni Esteve; el secretari de l'Associació, Francesc Mestre; la Regidora de Museus, Rosanna Torres i el Regidor de Patrimoni, Manolo Gallardo.

Durant el recorregut, Vicent Burguera va explicar a Priscilla el procés en què es trobaven les excavacions, i quins eren els projectes més immediats. Igualment li va indicar en quina situació es trobava la política de recuperació dels immobles que falten per adquirir del perímetre del Palau.

Concessió de la XII Distinció Honorífica a Priscilla Müller

Per la vesprada a les 8 h. començava l'acte institucional de lliurament de la Distinció Honorífica al Saló del Centro Olivense.

Després del concert extraordinari, el secretari de l'Associació, Francesc Mestre, va llegir l'acta de nomenament. A continuació, el president de l'Associació, Antoni Esteve, li lliurà la Distinció Honorífica.

Seguidament, Priscilla Müller, molt emocionada, va adreçar unes paraules d'agraïment al públic assistent on destacava la seua convicció que els materials dels arquitectes danesos E. Fischer i V. Lauritzen havien d'estar a la nostra ciutat.

Finalment, el president de l'Associació Cultural Centelles i Riusech, en el seu tradicional parlament, destacava la importància i la consolidació de l'acte institucional i la distinció honorífica en arribar a la XII edició. I, recordava, que la primera Distinció Honorífica es lliurava, precisament en el mateix Centro Olivense, a Don José Castell en abril de 1996. Destacava, també, la importància del reconeixement, per part de l'Associació, a persones, famílies i entitats culturals que han treballat i treballen en pro de la recuperació, protecció i conservació del nostre patrimoni cultural.

A continuació, Antoni Esteve enumerava una llarga llista d'esdeveniments memorables en la història de l'ACCR que havien tingut lloc en el Centro Olivense:

Ací, en febrer de 1996, es presentava públicament la nostra entitat cultural. Ací, el 12 de desembre de 1997, ara fa deu anys, es presentava el llibre "El Palau dels Centelles d'Oliva" i presentàvem, a la societat olivana, a la senyora Priscilla Muller,coautora del llibre.

Dos anys més tard, el 1999, l'Ajuntament d'Oliva ofería un vi d'honor com a agraïment als assistents a l'acte inaugural de l'exposició "El Palau comtal d'Oliva", que va comptar, una altra vegada, amb la presència de la Sra. Müller i del Director de la "Hispanic Society of America" amb seu a Nova York.

Ací és presentà el primer número de la revista Cabdells i es celebraren les primeres Jornades sobre Patrimoni Cultural.

I ara i ací rebem de nou a la investigadora nord-americana Priscilla Muller per lliurar-li la distinció honorífica, el nostre preuat guardó.

A partir d'ací, Antoni Esteve, va rememorar la vinculació entre l'Associació Cultural Centelles i Riusech i la Sra. Müller, conservadora emèrita de *The Hispanic Society of America*. Una relació que es va iniciar, segons el president, quan va arribar a les meues mans una separata que procedia d'un llibre, que

sobre Lauritzen, va ser publicat amb motiu del centenari del seu naixement a Dinamarca.

A l'inestimable valor històric de l'article, calia sumar la sorpresa de saber que algú (pràcticament desconegut en el nostre context), havia estat interessant-se pel Palau d'Oliva, un monument quasi desaparegut, i del qual se'n conservaven algunes restes ornamentals disperses. I tot això passava mentre la nostra societat vivia al marge d'aquest fet, i molt poques persones s'havien interessat pel nostre desaparegut monument. I, per descomptat, no s'havia fet res per la seua defensa i recuperació. I molt poc s'havia investigat.

Casualment, la recent creada ACCR preparava una publicació sobre el Palau d'Oliva, i en conèixer el treball de la senyora Priscilla vam decidir posar-nos en contacte per demanar-li la seua col·laboració. La resposta fou afirmativa i ens va omplir de satisfacció. Aquest fet va significar una forta espenta per a la nostra entitat cultural.

Però, a més, cal afegir una altra circumstància favorable en l'inici d'aquesta col·laboració, ja que, a la mateixa carta on ens notificava la confirmació de la seua col·laboració, ens comunicava que aviat viatjaria a Madrid i ens oferia la possibilitat de parlar del tema directament. La visita a la capital d'Espanya del president de l'Associació, va significar l'inici d'una gratificant, satisfactòria i interessant col·laboració, entre la Sra. Müller i la nostra entitat Cultural.

D'aquesta manera, ens va ser possible conèixer de primera mà tot allò relacionat amb la subhasta de les peces de palau d'Oliva a Londres; de les seues visites a Dinamarca i els seus contactes amb les famílies Fischer i Lauritzen i de com va dur a terme la recuperació del material fotogràfic i documental. I, també, de les seues visites anteriors a Oliva, tot cercant el malaurat monument. Així com de la seua sorpresa en comprovar que el monument ja no existia, i que es tenia poc interès pel monument.

Però, malgrat aquestes circumstàncies adverses, la Sra. Müller va continuar amb les seues investigacions. Unes investigacions que la portarien a visitar molts països europeus a la recerca d'informació sobre el nostre Palau. Una recerca, en definitiva, que l'ha convertida en la investigadora més informada sobre el monument en qüestió.

Si rememore aquests fets i els faig costar en aquesta breu crònica, destacava A. Esteve en el seu parlament, és per a insistir en el reconeixement de la nostra Associació envers la seua persona. Perquè, el fet que una investigadora nord-americana s'interessés per un monument desaparegut, com el Palau d'Oliva, de la manera que ho va fer, és realment commovedor, sobretot si tenim en compte que, amb aquesta tasca investigadora, ha aconseguit recuperar una part important de la memòria col·lectiva de la nostra ciutat.

Finalment, A. Esteve va concloure la seua intervenció amb les següents paraules: *sense l'interés de la Sra. Priscilla pel material documental dels arquitectes danesos, integrat, per plànols, dibuixos i fotografies, hauria pogut*

passar qualsevol cosa. Per tant, és mèrit indiscutible de la senyora Müller que la seua intervenció haja servit per a la seua recuperació.

L'acte acabava amb un vi d'honor, en el qual els assistents van tenir l'oportunitat de saludar la Sra. Priscilla i dialogar sobre molts aspectes del patrimoni cultural olivà.

Reunió amb els representants de la Hispanic Society of America

A l'endemà, dissabte 10 de novembre, a la Cambra de la Biblioteca Municipal del carrer Tamarit, tingué lloc la primera reunió oficial entre els representants de la *Hispanic Society of America*, l'Ajuntament d'Oliva i l'Associació Cultural Centelles i Riusech per tal de preparar el protocol de cessió del material documental que els arquitectes V. Lauritzen i Egil Fischer van realitzar sobre el Palau dels Centelles d'Oliva, en el primer terç del s. XX, i que es troba actualment a la *Hispanic Society of America* amb seu a Nova York.

L'entitat cultural olivana, aprofitant l'avinentsa de la presència a València del conservador de l'entitat nord-americana, Sr. Marcus B. Burke, una presència motivada per la inauguració de l'exposició de *Sorolla. Visions d'Espanya*, al Centre Cultural Bancaixa de València, va veure una immillorable ocasió per tractar el tema de la cessió, directament amb els principals protagonistes, i va convocar la reunió.

A la reunió assistiren, per part de l'Ajuntament d'Oliva, la regidora de Museus, Rosanna Torres, el regidor de Patrimoni Històric, Manolo Gallardo i el Sr. arqueòleg Vicent Burguera, responsable de Museus. Per part de *The Hispanic Society of America* de Nova York, assistiren la investigadora Priscilla Müller

(la qual va rebre en els anys vuitanta tot el material documental), i l'actual conservador de la societat, Marcus B. Burke. En representació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech van assistir: el president, Sr. Antoni Esteve; el secretari, Sr. Francesc Mestre i el tresorer, Sr. Vicent Roig. A més, la reunió va comptar amb la presència del professor de la Universitat Politècnica de Valencia, Sr. Rafael Soler, arquitecte responsable de la realització del projecte de recuperació i restauració del Palau dels Centelles d'Oliva.

En un ambient de relaxada cordialitat, l'arqueòleg municipal d'Oliva i responsable de Museus, Vicent Burguera, va exposar als

representants de la *Hispanic Society* el pla que, des de l'Ajuntament d'Oliva, s'havia traçat per a la cessió del valuosos materials.

Les primeres paraules del conservador de la *Hispanic Society* van ser molt esperançadores, ja que, des de bon principi, el Sr. Burke va manifestar que Oliva era el destí final d'aquest material, ja que era la voluntat dels mateixos autors, i de la mateixa viuda d'E. Fischer. I, com no, de la mateixa Priscilla Müller, que veia complida la missió que li havia estat encomanada pels danesos.

Amb aquest clima de cordialitat i bon enteniment, es va tractar el tema de la conservació dels materials, una vegada arribats a Oliva, perquè, un gran nombre de plànols i dibuixos estan sobre paper ceba, i aquest és un material molt delicat. Un bon mobiliari, amb control de temperatura i humitat relativa serà la solució ideal. A més, es va acordar que el lloc de conservació seria el Museu Arqueològic d'Oliva. Així mateix, es va parlar sobre la reproducció dels materials, en suport digital i en paper, per a un millor ús dels investigadors i millor conservació dels originals.

Pel que feia al tema del transport dels materials des de Nova York a Oliva, el Sr. Burke i la Sra. Müller van dir que la cosa era bastant fàcil i no resultaria excessivament costosa econòmicament. Evidentment, el trasllat el realitzarà una empresa especialitzada en el transport d'obres d'art.

Cal dir que el material Fischer-Lauritzen està integrat per més d'un centenar de plànols i dibuixos de grans dimensions, uns quaderns i una col·lecció

d'aproximadament un centenar de fotografies, realitzades pels mateixos arquitectes danesos. Bona part d'aquest material ha estat publicat al llibre "El Palau dels Centelles d'Oliva", editat per l'Associació Cultural Centelles i Riusech l'any 1997.

En parlar sobre la probable arribada dels materials a la ciutat d'Oliva, el Sr. Burke, que té previst realitzar diversos viatges a Espanya al llarg de l'any 2008, es va oferir per acompanyar-los des de Nova York a Oliva. Es va parlar del més d'abril com a data possible d'arribada dels materials a la nostra ciutat.

Acabada la part burocràtica, el professor Rafael Soler va exposar als assistents la seua idea del projecte de recuperació de les restes arqueològiques del Palau dels Centelles d'Oliva. Un projecte que, segons el professor de la Universitat Politècnica de València, serà d'un gran interès per a la història del patrimoni arquitectònic valencià. Les primeres excavacions han donat molt bones expectatives, ja que s'han recuperat algunes peces que permetran aviat mostrar algun element més del monument.

Concretament, el professor Soler va manifestar el seu interès en reconstruir, a partir de les restes conservades, la finestra coronel·la de gran valor arquitectònic i artístic per ser el model que van seguir posteriorment altres palaus.

La Responsable de Museus de la ciutat d'Oliva, Rosanna Torres, mostrava la seua alegria pel resultat de la reunió, i es comprometia a que tot estigués en ordre en el moment de l'arribada dels documents.

Manolo Gallardo, responsable de Patrimoni Històric de l'Ajuntament d'Oliva, mostrava també la seua satisfacció pel desenvolupament de la reunió. La regidoria de Patrimoni de l'Ajuntament d'Oliva, des de fa anys, ha anat adquirint diferents immobles del perímetre del Palau. Actualment, disposa de 12 cases, a més de la Torre del Palau del carrer de la Comare, ja restaurada.

L'arqueòleg municipal també mostrava la seua satisfacció per la facilitat i bona predisposició que han mostrat en tot moment els conservadors nord-americans, tot facilitant el trasllat i condicions per a la seua correcta instal·lació. Vicent Burguera destacava la importància que, arran de l'arribada dels valuosos materials, adquiriria el Museu Arqueològic Municipal com a centre documental per a la recuperació del Palau.

De la mateixa manera, Antoni Esteve i Priscilla Müller, que fa deu anys van iniciar la ininterrompuda tasca de posar en contacte la *Hispanic Society* i l'Ajuntament d'Oliva, per tal d'iniciar els tràmits del traspàs dels materials, mostraven el seu goig pel desenvolupament immillorable de la reunió, i brindaven per la prompta arribada dels materials documentals a Oliva.

El president de l'entitat cultural olivana, Antoni Esteve, va voler destacar que, amb aquest acord inicial de trasllat dels materials de la *Hispanic Society* a Oliva, l'Associació Cultural Centelles i Riusech acomplia un altre dels grans reptes que s'havia marcat des de la seua creació. I insistia, de manera especial, en què tot això ha estat possible gràcies a la fidelitat dels socis que conformen l'entitat cultural,

i a la confiança dipositada en l'Associació Cultural pels ciutadans i ciutadanes d'Oliva, que lluiten dia a dia per la recuperació del nostre patrimoni cultural.

Així mateix, va reconèixer i agrair públicament la tasca desenvolupada pel secretari de l'Associació, el Sr. Francesc Mestre, qui es va encarregar de convocar i organitzar aquesta històrica reunió.

A la vegada, Antoni Esteve, anunciava que aquest fet tornarà a il·lusionar i a incrementar les expectatives per continuar recuperant no sols el Palau dels Centelles d'Oliva, sinó tot el nostre patrimoni.

Priscilla Müller comunicava als assistents la seua alegria per poder finalment complir amb la voluntat dels arquitectes danesos, i desitjava a Antoni Esteve i a l'Associació Cultural Centelles i Riusech molta sort amb els projectes del Palau d'Oliva.

Així mateix, el professor de la Universitat Politècnica de València, Rafael Soler, encarregat del projecte de recuperació del Monument Històric Artístic Nacional, va comentar que els resultats de la reunió havien estat immillorables i que demostraven la bona predisposició de l'entitat nord-americana, per la qual cosa confiava poder consultar, en breu, les inestimables fonts documentals. Unes fonts imprescindibles per poder portar a cap la tant desitjada recuperació del monument.

Acabada la reunió, els assistents es dirigiren al Museu Arqueològic Municipal, on l'arqueòleg, Vicent Burguera, va mostrar als Sr. Burke i a la Sra. Muller els

espais on s'exposen els elements del Palau, i van visitar la probable sala on s'ubicarien els documents a la seua arribada a Oliva.

La jornada acabava en un conegut restaurant de la platja on es va oferir una degustació de cuina olivana als assistents.

Al dia següent, la senyora Müller partia cap a Madrid, on passaria uns dies, abans de tornar a Nova York.

NORMES D'EDICIÓ DE *CABDELLS*

Els articles tractaran sobre qualsevol aspecte relacionat amb la història d'Oliva i el comtat: evolució històrica, patrimoni artístic i cultural, figures il·lustres, toponímia i antroponímia, tradició literària i religiosa, aspectes sociopolítics i econòmics.

Els treballs deuen ser, preferentment, originals. No obstant, també tenen cabuda els articles publicats dins obres col·lectives de difícil accés per als lectors i investigadors olivans.

Els mitjans per poder fer arribar els treballs són:

- Per correu electrònic a través de la pàgina web de l'Associació: **www.centellesiriusech.com**.

- O bé lliurant-los personalment a algun membre del consell redactor.

Es presentaran, preferentment, en valencià, i seran mecanoscrits a dos espais amb una lletra tamany 12, en format DIN-A4, i no superaran l'extensió de 30 fulls per una cara. Si és possible, a més de la versió mecanoscrita, s'hi inclourà el text informatitzat, preferiblement en el format d'ordinador Word (editor de textos de l'Office).

Les notes crítiques apareixeran a peu de pàgina i es reservaran a explicacions o aclariments complementaris. També s'hi inclouran les referències bibliogràfiques. Al final del treball es tornaran a citar les referències ordenades alfabèticament i seguint les convencions de la bibliografia científica internacional:

- articles (autor en versals, títol entre cometes i nom de la revista en cursiva, numeració completa, editor, lloc i any d'edició, pàgines):

SANCHIS COSTA, J., "L'economia de Santa Maria en el transit del segle XVIII al XIX", dins *Cabdells* 1, Oliva, Associació Cultural Centelles i Riusech, 1999, pp. 79-99.

- llibres (autor en versals, títol en cursiva, editor, lloc i any d'edició, pàgines):

SENDRA I MOLIÓ, J., *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, Oliva, Colomar, 1998.

- capítols o parts de llibres col·lectius o miscel·lanis (autor, títol, dins, primer autor, títol del recull, nom de l'editor, lloc i any edició, pàgines):

MULLER, P. (1997) «El Palau d'Oliva deIs Centelles» dins DD.AA. *El Palau deis Centelles d'Oliva*, Oliva, Ass. Cultural Centelles i Riusech, pp. 89-144.

Els noms dels autors hi figuraran en versaletes, primer el cognom o cognoms;

i, separat per una coma, el nom abreuiat amb la lletra inicial. En un full separat l' autor inclourà una síntesi (8/10 línies) de l'article i un breu extracte del seu currículum professional.

El comitè de redacció, a l'hora de publicar les col·laboracions, podra aconsellar-ne els canvis que considere adients. Així mateix, també convidarà l'autor, si així ho creu oportú, a ser membre del consell assessor de la revista.

ÍNDIXS DEL I CONGRÉS CENTELLES-COMTAT I DELS CABDELLS PUBLICATS ANTERIORMENT

Actes de les Ires Jornades Internacionals sobre la història dels Centelles i el Comtat d'Oliva. 18, 19 i 20 d'abril de 1997

Presentació, per <i>Antoni Esteve</i>	5
El per què d'unes jornades, per <i>Joan Francesc Pi</i>	7
Els participants.....	9
Salutación del <i>Dr. Italo Bussa. Director de «Quaderni Bolotanesi»</i>	15

FRANCESC PONS i FUSTER:

<i>Les inquietuds literàries de la família Centelles Riu-Sec.</i>	17
---	----

JOSEP SENDRA:

<i>Els estats dels Centelles a Sardenya (Introducció)</i>	47
---	----

BRUNO ANATRA:

<i>Los Centelles y el condado de Oliva en Cerdeña durante los siglos XVI y XVII</i>	50
---	----

FRANCESCO CARBONI:

<i>La corrispondenza di Don Domingo Gonzales. Reggidore ed Amministratore Generale degli Stati d'Oliva in Sardegna, negli anni 1670-1676</i>	62
--	----

GIANFRANCO TORE:

<i>Corona sabauda e feudalità Spagnola. Conflitti giurisdizionali e progetti di riscatto: la contea di Oliva</i>	77
--	----

GIOVANNI MURGIA:

<i>Progetti di colonizzazione e ordine pubblico nella contea d'Oliva negli anni del riformismo sabauda (1759-1773)</i>	88
--	----

JUAN FRANCISCO PI y APARICI:

<i>La espiritualidad religiosa olivense entre los siglos XV y XIX</i>	114
---	-----

CABDELLS I

Presentacions

- Antoni Esteve, president Associació Cultural Centelles i Riusech 11
- Manuel Martí, director de Cabdells 13
- “Els quatre aniversaris” pel Consell de Redacció 15

1. La creació del Comtat d’Oliva (1449-1999)

- A la recerca del palau
PRISCILLA E. MULLER..... 21
- L’abús de poder als feus sards del Comte d’Oliva en un decret
del virrei madrigal sobre el Senyoriu del Màrguine (1561)
JOSEP SENDRA I MOLIÓ..... 29
- Les religioses clarisses i els Borja-Centelles
JOSÉ CASTELL BOMBOÍ..... 41

2. La butlla de la plebania (1549-1999)

- El sistema beneficial de l’església de Santa Maria la major d’Oliva,
del segle XIV al XIX
FRANCESC GIL PERICÁS..... 51
- L’economia de Santa Maria en el trànsit del segle XVIII al XIX
JOSEP SANCHIS COSTA..... 79
- Sobre l’antiga confraria de la Sang d’Oliva
MANUEL MARTÍ I ASCÓ 101

3. El naixement d’en Gregori Mayans (1699-1999)

- Apuntamientos de Oliva, tres volums
en el Fons documental mayansià
ANTONIO MESTRE SANCHIS..... 123
- La variació lingüística del valencià al segle XVIII
a través de Joan Antoni Mayans (1718-1801)
EMILI CASANOVA..... 129

4. La construcció de la capella del Crist de Sant Roc (1749-1999)

- *El classicisme italià a la capella del Santíssim Crist de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa*

JOAN FRANCESC PI I APARICI 153

Recull documental 169

CABDELLS II

Represa i comiat..... 11

Quadern “edat moderna”

- *Moriscos i terratinents. L'origen de les propietats de Santa Maria la major d'Oliva,*
JOSEP SANCHIS COSTA..... 15

- *Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda*
MANUEL MARTÍ I ASCÓ 47

- *El feu d'Oliva: família, poder i xarxes clientelars a l'època del comte-duc d'Olivares,*
GIANFRANCO TORE 75

- *El Regne de Sardenya i els feus d'Oliva durant la guerra dels trenta anys (1618-1648)*
GIOVANNI MURGIA..... 85

- *Aspectes de la vida dels olivans del segle XVIII recollits per Gregori Mayans,*
ANTONIO MESTRE SANCHIS..... 91

Miscel·lània d'estudis

- *La restauració de la Mare de Déu del Rebollet,*
ENRIQUETA CEBRIÁN 113

- *Estudi analític de la Mare de Déu del Rebollet,*
PILAR INEBA TAMARIT..... 127

- *La capella del Crist de Sant Roc: sistemes constructius i patologies*
VICENT FRANCESC LLOPIS CARDONA..... 133

- *Dos tractadistes de la geologia humana: Enric Sòria i Joan Fuster,*
ENRIC GIL MUÑOZ 151

Recull documental 167

CABDELLS III

<i>Mercat de la terra i producció agrària a Oliva en el primer terç del segle XV</i> JOSEP BORDES GARCIA.....	11
<i>Segimon Arquer i Gaspar de Centelles en la tempesta política de segle XVI,</i> FRANCESCO CARBONI.....	29
<i>Reflexos de la crisi camarassa en l'estat sard d'Oliva</i> BRUNO ANATRA.....	61
<i>El llenguatge administratiu valencià a principis del segle XVIII</i> JOSEP SENDRA I MOLIÓ.....	71
<i>Sobre la peste de Oliva de 1785</i> FRANCISCO PONS FUSTER.....	95
<i>Les cases del carrer tamarit en Oliva</i> MIQUEL DEL REI.....	119
Miscel·lània	
<i>Monumentos de Oliva. Carrer de les Moreres.....</i>	143
<i>Donació de taulellets gòtics del Palau d'Oliva</i> FRANCISCO MESTRE.....	14